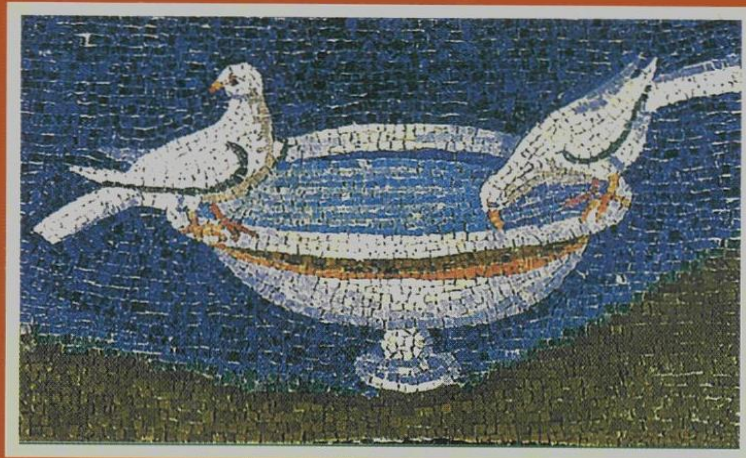

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δ. Α. ΔΡΙΤΣΑ - Δ. Ν. ΜΟΣΧΟΥ - ΣΤΥΛ. Α. ΠΑΠΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

Β' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ 3ος

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

Β' ΓΕΝΙΚΗ ΛΥΚΕΙΟΥ

3^{ος} ΤΟΜΟΣ

Συγγραφείς

- 1. Δημήτριος Λ. Δρίτσας, Δρ Θεολογίας, Σχολικός Σύμβουλος**
- 2. Δημήτριος Ν. Μόσχος, Δρ Θεολογίας, Καθηγητής Λυκείου Αναβύσσου**
- 3. Στυλιανός Λ. Παπαλεξανδρόπουλος, Επίκ. Καθηγητής Θεολ. Σχολής Πανεπ. Αθηνών**

Κριτική Επιτροπή

- 1. π. Κων/νος Φούσκας, Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Πανεπ. Αθηνών**
- 2. π. Θεοδώρητος Πολυζωγόπουλος, Δρ Φιλοσοφίας, Καθηγητής Κολεγίου Αθηνών**
- 3. Γεώργιος Στάθης, ΔΕΑ Θεολογίας, Σχολικός Σύμβουλος**

Γενική επιμέλεια

**Δημήτριος Ε. Καραμάτσκος, Μεταπτυχιακό δίπλωμα
Θρησκευολογίας**

Εποπτεία

Ιωσήφ Περάκης, Δρ Γλωσσολογίας, Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

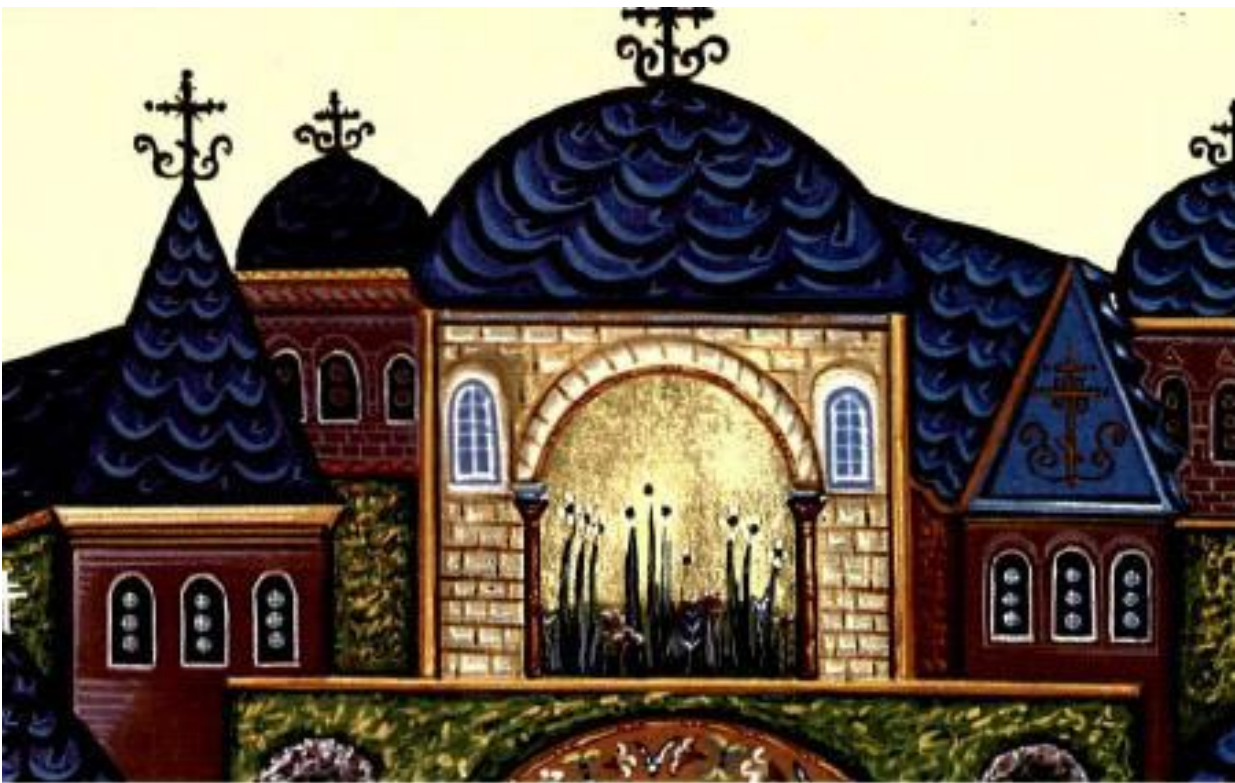
Εικονογράφηση και Εικόνα εξωφύλλου

Νικόλαος Α. Χούτος

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ**

Β΄ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
Μετατροπή: Ρεββέκα Χρουσαλά
Επιμέλεια: Σκούταρη Σπυριδούλα

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

Στο Κεφάλαιο αυτό ασχολούμαστε με τις κυριότερες θρησκείες του κόσμου. Με εξαίρεση την αρχαία ελληνική θρησκεία, την οποία συμπεριλάβαμε επειδή χαρακτηρίζει μια από τις περιόδους της ιστορικής πορείας του έθνους μας, πρόκειται για ζωντανές θρησκείες, που επηρεάζουν σήμερα βαθιά τη ζωή μεγάλων περιοχών του πλανήτη. Για να περιγράψουμε τις θρησκείες αυτές βασιστήκαμε σε σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα, ώστε να εξασφαλιστεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερος βαθμός αντικειμενικότητας. Μια τέτοια προσέγγιση είναι απαραίτητη, διότι ως χριστιανοί βλέπουμε τις άλλες θρησκείες με σεβασμό, ως προϊόντα τόσο της διαρκούς παρουσίας του Θεού στον κόσμο και στην ιστορία, όσο και της νοσταλγίας του ανθρώπου γι' Αυτόν. Τη στάση αυτή συνοψίζει ο Απ. Παύλος στην ομιλία του στον Άρειο Πάγο προς τους Αθηναίους: «έποίησέ τε ἐξ ἑνός αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τό πρόσωπον τῆς γῆς, ὀρίσας προστεταγμένους καιρούς και τάς ὀροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τόν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτόν καί εὕροιεν, καί γε οὐ μακράν ἀπό ἑνός ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα» (Πράξ. 17, 26-27).

Μέρος της αντικειμενικής προσέγγισης που επιδιώξαμε συνιστά η προσπάθεια να αποφύγουμε τις ακραίες θεωρήσεις τόσο της θεμελιώδους ομοιότητας μεταξύ των θρησκειών, όσο και της απόλυτης διαφοράς. Αυτοί οι τρόποι προσέγγισης προέρχονται από προκατασκευασμένες αντιλήψεις και όχι από μια αντικειμενική εξέταση της ταυτότητας και της ιστορίας τους. Στις θρησκείες υπάρχουν και ομοιότητες αλλά και διαφορές και ακριβώς έτσι προσπαθήσαμε να τις περιγράψουμε. Βέβαια, στον πολύ περιορισμένο χώρο που είχαμε στη διάθεσή μας δεν μπορέσαμε να επεκταθούμε πέρα από τα άκρως βασικά. Πιστεύουμε, όμως, ότι και έτσι ο μαθητής θα μπορέσει να αποκτήσει μια ουσιαστική πληροφόρηση σχετικά με το θέμα των θρησκειών.

27. Η αρχαία ελληνική θρησκεία

Η ακμή της αρχαίας ελληνικής θρησκείας σημειώθηκε από την εποχή της πρώτης καθόδου των ινδοευρωπαϊκών φύλων στον ελλαδικό χώρο (μεταξύ του 2000 και του 1900 π.Χ.) μέχρι την ανακήρυξη του Χριστιανισμού ως της επίσημης θρησκείας του Ρωμαϊκού κράτους. Στη μακροχρόνια διαδρομή της η θρησκεία αυτή παρουσίασε διάφορες φάσεις εξέλιξης. Σε όλες παρατηρείται ένα κεντρικό χαρακτηριστικό, η λατρεία θείων όντων διάφορων τύπων.

α) Ιστορικό διάγραμμα

Τα ονόματα των θεοτήτων που αποτελούσαν τον πυρήνα της θρησκείας των ινδοευρωπαϊκών φύλων που κατέβηκαν στην Ελλάδα απαντούν ήδη από το 14ο αι. στη Γραμμική γραφή Β των πινακίδων της Κνωσού και της Πύλου. Είναι εκείνα του κλασικού ελληνικού πανθέου, δηλ. του Δία (Δίας= φωτεινός, κοινή ρίζα με το dies, day της ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής οικογένειας), του Ποσειδώνα, του Διονύσου, της Αθηνάς κτλ. Κάποιες

από τις νέες θεότητες, όπως η Δήμητρα, θεά της γονιμότητας, αντικατέστησαν παρόμοιες της προηγούμενης θρησκείας, αφομοιώνοντας ταυτόχρονα και πολλά από τα χαρακτηριστικά τους.

Η δημιουργία της πόλης-κράτους μεταξύ 11ου και 8ου αι. π.Χ., προκάλεσε αλλαγές στη θρησκεία. Κάθε πόλη-κράτος επιλέγει μία θεότητα ως προστάτιδα, ιδρύει ναό για να εξασφαλίσει τη μόνιμη παρουσία της και οργανώνει την επίσημη θρησκευτική της ζωή. Παράλληλα η δημιουργία των ομηρικών επών και η χρήση τους στην εκπαίδευση, η ανάπτυξη πανελλήνιων αγώνων και η ίδρυση πανελλήνιων ιερών έχουν ως αποτέλεσμα την πανελλήνια αναγνώριση του πανθέου των Ολυμπίων. Από τον 8ο αι. π.Χ. αναπτύσσεται εξάλλου σε τοπικό επίπεδο η λατρεία των ηρώων. Τα χαρακτηριστικά αυτά διατηρούνται σε όλη τη διάρκεια της κλασικής εποχής.

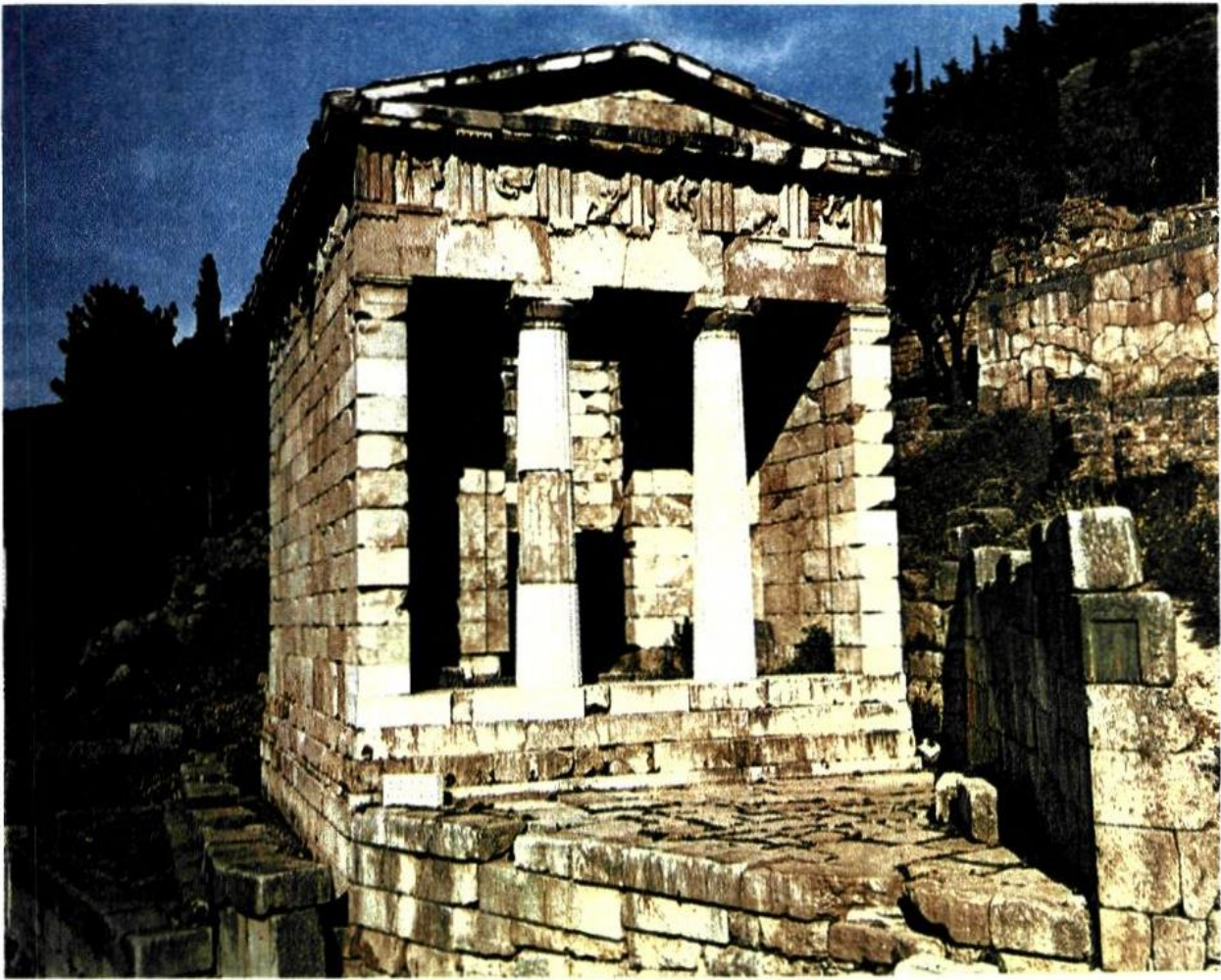
β) Χαρακτηριστικά της θρησκευτικότητας των αρχαίων Ελλήνων

1. Ο πολυθεϊσμός. Η αρχαία ελληνική θρησκεία είχε ως αντικείμενο λατρείας πολλά θεία όντα, τα οποία ήδη στον Ησίοδο διακρίνονται σε θεούς, δαίμονες, ήρωες και νεκρούς. Ανώτεροι είναι οι γνωστοί Ολύμπιοι θεοί. Οι δαίμονες που είναι όντα όπως ο Παν, οι Νύμφες, οι Νηρηίδες κτλ. ονομάζονται εναλλακτικά και θεοί, ενώ οι θεοί ποτέ δεν ονομάζονται δαίμονες.

2. Η ισαριθμία επιμέρους πραγματικοτήτων του κόσμου και θείων όντων. Μια από τις βασικές ιδέες του πολυθεϊσμού είναι ότι καθεμιά από τις επιμέρους πραγματικότητες που αποτελούν τον κόσμο εξουσιάζεται από ένα θείο ον. Έτσι, υπάρχει η τάση να διακρίνονται τόσα θεία όντα όσες και οι επιμέρους πραγματικότητες. Αυτές είναι τα φυσικά όντα και φαινόμενα (ο ουρανός, η γη, τα ουράνια σώματα, τα καιρικά φαινόμενα, τα δάση, τα ποτάμια κτλ.), οι ανθρώπινες καταστάσεις

και δραστηριότητες (η υγεία, τα επαγγέλματα, ο πόλεμος κτλ.), οι κοσμικές λειτουργίες (ο κύκλος του έτους, η γονιμότητα κτλ.) κ. ά. Μ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μια βασική σειρά θείων όντων.

3. Η τάση πολλαπλασιασμού των θεών. Η αντίληψη για την ισαριθμία μεταξύ επιμέρους πραγματικοτήτων του κόσμου και θείων όντων έχει ως αποτέλεσμα το συνεχή εμπλουτισμό με νέα τέτοια όντα ή με νέες μορφές των ήδη υπαρχόντων. Στην πρώτη περίπτωση ο εμπλουτισμός συμβαίνει λόγω της προσθήκης νέων τέτοιων πραγματικοτήτων. Π.χ. λόγω της αστάθειας κατά την ελληνιστική εποχή αναπτύχθηκε η λατρεία της θεάς Τύχης. Στη δεύτερη περίπτωση η ίδια θεότητα αποκτά βαθμιαία τόσες μορφές, όσες πτυχές θεωρείται ότι έχει η επιμέρους πραγματικότητα του κόσμου, την οποία εξουσιάζει. Π.χ. ο Ζευς ως θεός του ουρανού απέκτησε βαθμιαία τόσες μορφές, όσες πτυχές μπορούν να διακριθούν στον ουρανό. Είναι έτσι φωτεινός (Δίας), γιατί η φωτεινότητα είναι μια βασική πτυχή της πραγματικότητας του ουρανού, είναι κύριος του κόσμου (Ζευς Άναξ ή Πατήρ), γιατί η κυριαρχία πάνω από τον κόσμο είναι μια άλλη βασική πτυχή της πραγματικότητας του ουρανού. Για τον ίδιο λόγο ο Ζευς έχει επίσης τόσες μορφές, όσα είναι τα ατμοσφαιρικά φαινόμενα: Ζευς Όμβριος, Αστραπαίος, Κεραύνειος, Ευάνεμος, Ούριος κτλ. Όπως σε όλα τα πολυθεϊστικά συστήματα, έτσι και στην αρχαία ελληνική θρησκεία η συνεχής προσθήκη νέων θεοτήτων δεν είναι αποτέλεσμα ανοχής, αλλά φυσική ιδιότητα που απορρέει από την ιδέα της ισαριθμίας επιμέρους πραγματικοτήτων του κόσμου και θεοτήτων.

Οι Δελφοί

Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν δυο θεότητες για την ίδια επιμέρους πραγματικότητα.

4. Η εγκόσμια κατεύθυνση. Η αρχαία ελληνική θρησκεία αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της θετικής πορείας των εγκόσμιων πραγμάτων και στην αποτροπή της αρνητικής. Κύριο μέσο αυτής της εξασφάλισης είναι οι θυσίες, συχνά αιματηρές, που αποτελούν το κέντρο της λατρείας. Παράλληλα, αλλά σε μικρότερο βαθμό, από τον 6ο αι. π.Χ. άκμασε συμπληρωματικά ο ελληνικός μυστικισμός, για τον οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω.

5. Η εναρμόνιση με το θέλημα της θεότητας. Η ιδέα ότι κάθε επιμέρους πραγματικότητα του κόσμου εξουσιάζεται από κάποιο θείο ον, οδηγεί στην πίστη ότι όλα

τα σχετικά μ' αυτήν την πραγματικότητα (π.χ. με τον πόλεμο) πρέπει να γίνονται σε συμφωνία με το θέλημα αυτού του όντος. Αυτό οδηγεί στην εξεύρεση τρόπων επικοινωνίας μαζί του, ώστε να γίνει γνωστό το θέλημά του. Ένας τέτοιος τρόπος ήταν κυρίως η χρησμοδοσία με τη βοήθεια διαμέσων, όπως η Πυθία, η οιωνοσκοπία κ.ά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναπτυχθούν τα μαγεία. Κάποια, όπως οι Δελφοί, είχαν μεγάλη φήμη σε όλο τον αρχαίο κόσμο.

Ο Δίας και η Ήρα

γ) Ελληνική θρησκεία και μύθος

Ο μύθος των αρχαίων Ελλήνων υπήρξε ένας από τους τρόπους, με τους οποίους αυτοί προσπάθησαν να εκφράσουν ό,τι θεωρούσαν ως αλήθεια, γύρω από διάφορα ζητήματα, όπως την προέλευση του κόσμου, τη λειτουργία του, τους νόμους που διέπουν τη ζωή, τη μοίρα του ανθρώπου κτλ. Οι θεοί για τους οποίους μιλούν οι μύθοι δεν ήταν προσωποποιήσεις φυσικών φαινομένων, αλλά όντα που ζουν μια ζωή παρόμοια με τη ζωή των ανθρώπων: Εργάζονται, ερωτεύονται, μισούν κτλ. Όπως ήταν φυσικό οι αντιλήψεις αυτές έγιναν στόχος της λογικής των φιλοσόφων, που από τον 6ο αι. π.Χ. άσκησαν σ' αυτές κριτική. Αυτό μαζί με άλλους παράγοντες είχε ως αποτέλεσμα να υποχωρήσει η πίστη στους θεούς βαθμιαία πολύ πριν τη χριστιανική εποχή.

δ) Θεοί και άνθρωποι στην αρχαία ελληνική θρησκεία
Η αθανασία και οι εξαιρετικές δυνάμεις των θεών τους διακρίνουν από τους ανθρώπους. Η προσπάθεια υπέρβασης των ορίων της ανθρώπινης μοίρας με σκοπό την εξομοίωση με τους θεούς ονομάζεται ύβρις και, όπως στην περίπτωση του Προμηθέα, τιμωρείται. Από την άλλη μεριά, επειδή οι θεοί θεωρούνταν ενδοκόσμιες υπάρξεις, ο διαχωρισμός αυτός δεν είναι απόλυτος. Μεταξύ τους υπάρχει επικοινωνία που συνίσταται κυρίως στην επέμβαση των θεών στη ζωή των ανθρώπων. Στις περιπτώσεις που η επέμβαση αυτή καταλήγει σε ερωτική ένωση γεννιούνται οι λεγόμενοι ημίθεοι.

Ο θεός Απόλλων

ε) Ο μυστικισμός των αρχαίων Ελλήνων

Τα θρησκευτικά ρεύματα, τα οποία αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση μιας καλής μεταθανάτιας ζωής, στην υπέρβαση αυτού του κόσμου για χάρη κάποιου άλλου, ή σε μια άμεση επικοινωνία με τους θεούς, συνιστούν τον ελληνικό μυστικισμό. Τα ρεύματα αυτά είναι τα μυστήρια ή μυστηριακές θρησκείες, όπως εκείνα της Ελευσίνας, η Διονυσιακή λατρεία και ο Ορφισμός. Μέσω

της μύησης στα ελευσίνια μυστήρια ο πιστός αποκτούσε μια ιδιαίτερη σχέση με τη Δήμητρα και την Περσεφόνη, πράγμα που θα του εξασφάλιζε μια μεταθανάτια μοίρα καλύτερη από την κοινή των σκιών του Άδη. Στη Διονυσιακή λατρεία και μάλιστα στην κατάσταση της μανίας, δηλαδή της κατάληψης από το θεό, την οποία επεδίωκαν ομάδες γυναικών (θίασοι, Μαινάδες) μέσα από οργιαστικές και άλλες πρακτικές, τα όρια θεού και ανθρώπου καταργούνταν. Στον Ορφισμό επίσης με ένα πρόγραμμα ασκητικής ζωής επιδιωκόταν η ένωση με το θεό. Στον Ορφισμό η ψυχή θεωρείται ως ένα θείο στοιχείο, που πρέπει να απελευθερωθεί από τα δεσμά του σώματος (που θεωρείται τάφος της ψυχής) και της ύλης και να ενωθεί με το θείο. Οι ιδέες αυτές βρίσκονται σε αντίθεση προς την παραδοσιακή ελληνική αντίληψη περί του ανθρώπου, που θεωρούσε ότι αυτός αποτελείται εξίσου από σώμα και ψυχή και απέβλεπε στην καλλιέργεια και των δύο («καλός κάγαθός»).

στ) Ο μονοθεϊσμός των μεγάλων φιλοσόφων
Τα ρεύματα του ελληνικού μυστικισμού παρέμειναν περιθωριακά στην επίσημη θρησκεία της αρχαίας ελληνικής πόλης. Τις ιδέες όμως, του ρεύματος που εκπροσωπεί ο Ορφισμός, υιοθέτησε ο Πυθαγόρας (περ. 530 π.Χ.) και μέσω αυτού ο Πλάτων. Ο Πλάτων δημιούργησε ένα διαστρωματωμένο κοσμοείδωλο, θεωρώντας ότι στην κορυφή της κοσμικής πυραμίδας υπάρχει ένας αιώνιος κόσμος με κέντρο τον ένα και μόνο θεό, τον οποίο ονομάζει «το Αγαθό». Η ψυχή προέρχεται από αυτόν τον κόσμο και έχει εκπέσει στο επίπεδο του κόσμου που ζούμε. Σκοπός της θρησκευτικής ζωής είναι η κάθαρση της ψυχής κι η επιστροφή της στον κόσμο της καταγωγής της. Η επιστροφή αυτή μοιάζει με την έξοδο από ένα σκοτεινό σπήλαιο προς το φως. Τις βασικές

αυτές ιδέες επεξεργάσθηκε αργότερα σε ένα μυστικιστικό σύστημα ο Πλωτίνος.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ύμνος στον Δία

Τον Δία θα υμνήσω

τον ισχυρότερο και μεγαλύτερο απ' τους θεούς
τον παντεπόπτη, τον δυνατό, που στο κάθε τι εκπληρώνει το θέλημά του

και που συχνά με τη Θέτιδα συνομιλεί,
που βρίσκεται στο πλευρό του.

Ας είσαι μεγαλόψυχος σ' εμάς, παντεπόπτη γιε του Κρόνου, πανένδοξε και παμμέγιστε!

(Από τους Ομηρικούς Ύμνους)

2. Σπονδή για την αίσια έκβαση της εκστρατείας στη Σικελία 415 π.Χ.

Αφού όλοι επιβιβάσθηκαν στα πλοία κι αφού όλος ο απαραίτητος εξοπλισμός είχε φορτωθεί, η σάλπιγγα του κήρυκα πρόσταξε σιγή. Απαγγέλθηκαν τότε οι προσευχές που συνηθίζεται να γίνονται πριν τα πλοία αναχωρήσουν, όχι από κάθε πλοίο χωριστά, αλλά από ολόκληρο το στόλο, που με μια φωνή ακολουθούσε τα λόγια του κήρυκα. Μετά σ' όλα τα πλοία ανάμιξαν στους κρατήρες κρασί κι από εκεί αξιωματικοί και στρατιώτες έκαμαν τις σπονδές τους από χρυσούς ή ασημένιους κύλικες. Όλο το πλήθος των πολιτών από τη στεριά, καθώς και άλλων που είχαν έρθει από φιλική διάθεση προς τους Αθηναίους, πρόσθεσαν τις προσευχές τους σ' εκείνες των πολεμιστών που αναχωρούσαν. Αφού έψαλλαν τον παιάνα και τελείωσαν τις σπονδές, ο στόλος ξεκίνησε.

(Θουκυδίδη, Ιστορία, Ζ, 32).

3. Μια θεραπεία του Ασκληπιού.

Αμβροσία από την Αθήνα, τυφλή από το ένα μάτι. Αυτή η γυναίκα ήρθε σαν ικέτιδα στο θεό. Περπατώντας στο

ιερό, χλεύασε κάποιες από τις θεραπείες, ισχυριζόμενη ότι ήταν απίστευτο κουτσοί και τυφλοί να έχουν ανακτήσει την υγεία τους απλώς με το να έχουν δει ένα όνειρο. Κοιμήθηκε στο ιερό και είδε ένα όνειρο: ο θεός εμφανίσθηκε ακριβώς δίπλα της και της είπε ότι θα τη θεράπευε, αλλά ότι θα έπρεπε να πληρώσει προσφέροντας ως θυσία ένα ασημένιο γουρούνι σαν αναμνηστικό για την ανοησία της. Έτσι λέγοντας, έκανε μια τομή στο άρρωστο μάτι της και έριξε μέσα φάρμακο. Το επόμενο πρωί έφυγε θεραπευμένη.

(W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Leipzig 1915, 1168, 33-41).

4. Τα ιερά μιας αρχαίας ελληνικής πόλης

Οι κάτοικοι της Μαντινείας έχουν ένα διπλό ναό που χωρίζεται στα δύο από ένα τοίχο υψωμένο στη μέση. Το ένα τμήμα του ναού έχει ένα άγαλμα του Ασκληπιού φτιαγμένο από τον Αλκαμένη και το άλλο είναι ένα ιερό της Λητούς και των παιδιών της· τα αγάλματά τους φτιάχτηκαν από τον Πραξιτέλη δυο γενιές μετά από τον Αλκαμένη. Στο βάθρο τους παριστάνονται οι Μούσες και ο Μαρσύας να παίζει τον αυλό του... Οι Μαντινείς έχουν κι άλλα ιερά: ένα του Δία Σωτήρα και ένα άλλο του επονομαζόμενου Επιδότη, επειδή δίνει γενναιόδωρα στους ανθρώπους. Υπάρχει επίσης ένα ιερό των Διόσκουρων και άλλο ένα ιερό της Δήμητρας και της Κόρης, όπου διατηρούν φωτιά την οποία φροντίζουν ποτέ να μην αφήσουν να σβήσει. Είδα επίσης ένα ιερό της Ήρας κοντά στο θέατρο, με αγάλματα του Πραξιτέλη, που παριστάνουν την Ήρα καθισμένη σε θρόνο και δίπλα της την Αθηνά και την κόρη της Ήρας Ήβη. Κοντά στο βωμό της Ήρας είναι ο τάφος του Αρκάδα, γιου της Καλλιστούς... Ονομάζουν αυτό το μέρος όπου είναι ο τάφος του Αρκάδα, οι βωμοί του Ήλιου. Όχι μακριά απ' το θέατρο υ-

πάρχουν κάποιοι φημισμένοι τάφοι: σ' εκείνον που ονομάζεται Κοινή Εστία, που είναι κυκλικός, λένε ότι είναι θαμμένη η Αντινόη, η κόρη του Κηφέα... Πίσω από το θέατρο υπήρχαν τα υπολείμματα, με ένα άγαλμα, ενός ιερού της Αφροδίτης, της επονομαζόμενης Συμμαχίας... Λατρεύουν επίσης την Αθηνά Αλέα και έχουν ένα ιερό και ένα άγαλμά της... Στην αγορά της Μαντίειας υπάρχει ένα ορειχάλκινο άγαλμα μιας γυναίκας, που οι Αρκάδες ονομάζουν Διομένεια, κόρης του Αρκάδα και ένα ηρώο αφιερωμένο στον Ποδάρη, για τον οποίο λένε ότι πέθανε στη μάχη εναντίον του Επαμεινώνδα και των Θηβαίων του.

(Παυσανία, Ελλάδος Περιήγησις, Αρκαδικά VIII, 9, 1-9).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί στην αρχαία ελληνική θρησκεία προστίθενται συνεχώς νέες θεότητες;
2. Γιατί αναπτύχθηκαν τα μαντεία στην αρχαία Ελλάδα;
3. Στην αρχαία ελληνική θρησκεία μπορεί ο άνθρωπος να γίνει θεός;
4. Σε τι αποσκοπούσαν τα μυστικιστικά ρεύματα στην αρχαία Ελλάδα;

28. Τα αφρικανικά θρησκευόμενα

Κοιτίδα των αυτόχθονων αφρικανικών θρησκευόμενων είναι η περιοχή νότια από τη Σαχάρα. Υπάρχουν τόσα θρησκευόμενα όσες και οι εθνότητες, μεγάλες δηλαδή πολιτισμικές και γλωσσικές ομάδες που δε συμπίπτουν με τα αφρικανικά κράτη. Εντούτοις τα θρησκευόμενα αυτά μοιράζονται κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Αυτά αποτελούν την παραδοσιακή αφρικανική θρησκευτικότητα που θα περιγράψουμε στη συνέχεια.

α) Γενικά χαρακτηριστικά της θρησκευτικότητας των Αφρικανών

Αυτή συνίσταται στο μεγαλύτερο μέρος της στη λατρεία πνευμάτων. Τα πνεύματα αυτά είναι προσωποποιημένα όντα, καλά ή κακά, που κατοικούν σε φυσικά όντα ή αντικείμενα, όπως ορισμένοι άνθρωποι, δέντρα, ζώα, λίμνες, ποτάμια, βουνά, εδαφικές περιοχές· σε φυσικά φαινόμενα, όπως ο άνεμος και η βροχή· Αλλά και σε φαινόμενα όπως οι επιδημικές αρρώστιες που θεωρούνται ότι είναι εξωτερικές εκδηλώσεις πνευμάτων. Πνεύματα επίσης είναι οι ψυχές των νεκρών και γενικά των προγόνων. Οι πρόγονοι αποτελούν τη μορφή εκείνη του υπερφυσικού, στην οποία περισσότερο από όλες απευθύνεται η αφρικανική θρησκευτικότητα. Αυτοί προστατεύουν την οικογένεια και εξασφαλίζουν τη γονιμότητα, την υγεία και γενικά την ευημερία της. Στα πνεύματα, προγονικά ή μη, αποδίδεται σχεδόν καθετί που συμβαίνει. Έτσι, η πίστη σ' αυτά εξηγεί τα συμβαίνοντα στον κόσμο και δημιουργεί ένα γενικό πλαίσιο που δίνει νόημα στη ζωή και μάλιστα στις διάφορες δοκιμασίες.

β) Η πίστη στο δημιουργό θεό

Παράλληλα με τα πνεύματα υπάρχει συχνά στα αφρι-

κανικά θρησκευόμενα ένας υπέρτατος θεός. Αυτός διακρίνεται από το γεγονός ότι δεν εξουσιάζει κάποια επιμέρους περιοχή, αλλά το σύνολο του κόσμου, τον οποίο δημιούργησε, σύμφωνα με μια πληθώρα μύθων. Ο θεός αυτός, αφού δημιούργησε τον κόσμο, για κάποιο λόγο (π.χ. κακή συμπεριφορά των ανθρώπων ή κάποιο λάθος κτλ.), απομακρύνθηκε από αυτόν. Το θεό αυτόν δεν τον λατρεύουν, διότι θεωρείται ότι βρίσκεται πολύ μακριά για να φροντίσει για τις καθημερινές ανθρώπινες ανάγκες. Τον επικαλούνται σπανιότατα, σε πολύ εξαιρετικές περιπτώσεις. Έτσι, η αφρικανική θρησκευτικότητα συνδυάζει τον πολυθεϊσμό με το μονοθεϊσμό.

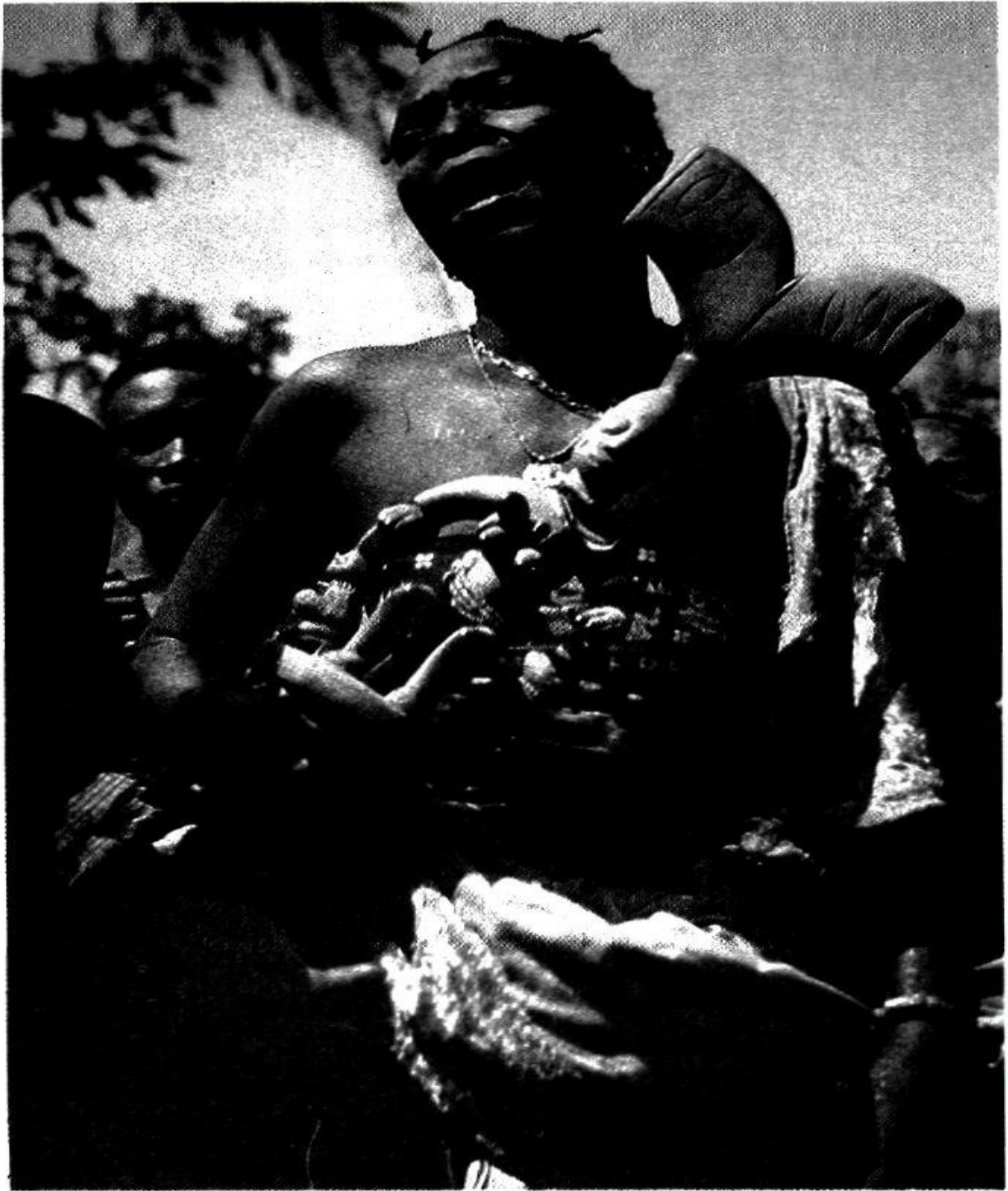
γ) Οι ιεροδιάμεσοι και ο ρόλος τους στην επαφή με το υπερφυσικό

Τα πνεύματα φανερώνονται μέσα από τη λεγόμενη πνευματοληψία, δηλαδή την κατάληψη και χρήση του σώματος, της φωνής κτλ. κάποιου ζωντανού ανθρώπου, άνδρα ή γυναίκας. Οι άνθρωποι αυτοί λέγονται ιεροδιάμεσοι (σαμάνες). Μέσα από την ικανότητά τους να επικοινωνούν με τα πνεύματα επηρεάζουν πολύ τη ζωή των ανθρώπων ατομικά, αλλά και εκείνη ολόκληρων περιοχών αφού αποφαινούνται για διάφορα σημαντικά θέματα, όπως αν πρέπει να γίνει πόλεμος, με ποια μέσα πρέπει να αντιμετωπιστεί μια κατάσταση, ποιοι κανόνες πρέπει να διέπουν την κοινωνική ζωή κ.ά. Εκτός από τους σαμάνες πρόσωπα που χαρακτηρίζουν την αφρικανική θρησκεία είναι οι μάγοι. Επειδή ο σαμανισμός* και η μαγεία* δεν είναι το ίδιο, σαμάνες και μάγοι δε συμπίπτουν αναγκαστικά.

δ) Τόποι και τρόποι λατρείας

Την επικοινωνία με τους προγόνους και με τα πνεύματα που γίνεται μέσω της πνευματοληψίας συμπληρώνει η επικοινωνία που γίνεται με τη λατρεία. Η λατρεία έχει

πάμπολλες μορφές: από εκείνη που γίνεται στις διαβατήριες τελετές, δηλαδή στις τελετές κατά τις οποίες το άτομο περνά από το ένα στάδιο ζωής στο άλλο, όπως η γέννηση, η εφηβεία, ο γάμος και ο θάνατος ως τη λατρεία που γίνεται ευκαιριακά. Τελετές μύησης, κάθαρσης, ικεσίας, εξιλέωσης, ανάμνησης, επανάληψης κάποιας μυθικής πράξης (π.χ. της κοσμογονίας), προσφοράς, θυσίας, είναι κάποιες από τις βασικές της μορφές. Οι προσφορές (π.χ. τροφής) και οι θυσίες (π.χ. κάποιου ζώου) αποτελούν τον κυριότερο τύπο λατρείας. Με αυτές, ιδίως στην περίπτωση των προγόνων, επιδιώκεται η συντήρηση των υπερφυσικών όντων, ώστε και αυτά με τη σειρά τους να φροντίσουν για την ευημερία του λάτρη, της οικογένειας ή της κοινότητας. Η λατρεία γίνεται συνήθως κοντά στον τόπο όπου κατοικούν τα πνεύματα, π.χ. κάτω από κάποιο μεγάλο δέντρο, όταν πρόκειται για το πνεύμα που κατοικεί σ' αυτό, δίπλα σε ένα ποτάμι, όταν πρόκειται για το πνεύμα του ποταμού ή, στην περίπτωση των προγόνων, στους τάφους τους, στους προγονικούς ναούς, κ.ο.κ. Η λατρεία των πνευμάτων διαμόρφωσε βαθιά την αφρικανική ζωή. Π.χ. η λατρεία εδαφικών περιοχών, δέντρων κτλ. καθόρισε τις καλλιεργήσιμες και μη καλλιεργήσιμες εκτάσεις, το χρόνο της καλλιέργειας, τη χρήση ή μη φωτιάς κτλ. Αλλά και την οργάνωση της κοινωνίας επηρέασε, αφού π.χ. η λατρεία ενός πνεύματος καθόριζε την περιοχή κατοικίας μιας φυλής ή μια κοινή λατρεία δημιούργησε δεσμούς μεταξύ φυλών κτλ.

Χορευτική επίκληση στο θεό του κεραυνού και της βροχής

Οι προσφορές αποτελούν τον κυριότερο τύπο λατρείας

Σήμερα, οι αφρικανικές θρησκείες δοκιμάζονται από την αστυφιλία και την ανάπτυξη του δυτικού τρόπου ζωής. Έχουν επίσης επηρεαστεί από τη συνύπαρξή τους με το Ισλάμ και το Χριστιανισμό. Όμως, ταυτόχρονα παρατηρείται η αναβίωση της παραδοσιακής αφρικανικής θρησκευτικότητας υπό τη μορφή διάφορων νέων θρησκειών.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Αφρικανικός μύθος

«Ο ουρανός όπου κατοικεί ο Θεός, ήταν κάποτε πολύ κοντύτερα από ό,τι είναι σήμερα. Τόσο κοντά ήταν που οι άνθρωποι μπορούσαν να τον αγγίξουν. Αλλά μια μέρα κάποιες γυναίκες πήραν κομμάτια από τον ουρανό για να τα μαγειρέψουν στη σούπα. Τότε ο Θεός θύμωσε και απομακρύνθηκε στη σημερινή του απόσταση».

(Ninian Smart, *The Religious Experience of Mankind*, 1980 (1969), σ. 60).

2. Προγονολατρία

Εκείνοι που πέθαναν ποτέ δεν έφυγαν:

Υπάρχουν μέσα στη σκιά
που γίνεται όλο και παχύτερη.

Οι νεκροί δεν είναι κάτω από τη γη:

Υπάρχουν στο δέντρο που θροϊίζει,

Υπάρχουν στο δάσος που βογγά.

Υπάρχουν στο νερό που τρέχει,

Υπάρχουν στο νερό που κοιμάται,

Υπάρχουν στην καλύβα, υπάρχουν μέσα στο πλήθος.

Οι νεκροί δεν είναι νεκροί.

Εκείνοι που πέθαναν ποτέ δεν έφυγαν:

Υπάρχουν στο στήθος της γυναίκας,

Υπάρχουν στο παιδί που στριγγλίζει,

Και στο δαυλό που φλέγεται.

Οι νεκροί δεν είναι κάτω απ' τη γη:

Είναι στη φωτιά που σβήνει.

Είναι στα χόρτα που κλαίνε.

Είναι στους βράχους που θρηνούν.

Είναι στο δάσος, είναι στο σπίτι.

Οι νεκροί δεν είναι νεκροί.

(Ninian Smart, The Religious Experience of Mankind, 1980 (1969), σ. 60).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- 1. Ποια είδη υπερφυσικών όντων λατρεύονται στις αφρικανικές θρησκείες;**
- 2. Ποια η διαφορά μεταξύ πνευμάτων και δημιουργού θεού;**
- 3. Ποιες πρακτικές λειτουργίες εκπληρώνει η πίστη σε πνεύματα στη ζωή των Αφρικανών γενικά;**
- 4. Ποιο ρόλο παίζουν οι ιεροδιάμεσοι στη διαμόρφωση της αφρικανικής κοινωνίας;**

29.Ο Ιουδαϊσμός

α) Βασικές διδασκαλίες του Ιουδαϊσμού

Οι διδασκαλίες αυτές, όπως περιέχονται στη Βίβλο, είναι οι εξής:

1. Ο Θεός είναι ένας. Πρόκειται για την κυριότερη διδασκαλία του Ιουδαϊσμού. Ο τονισμός της μοναδικότητας του Θεού αντιδιαστέλλει τον Ιουδαϊσμό από τις πολυθεϊστικές θρησκείες του περιβάλλοντος στο οποίο δημιουργήθηκε. Ο ένας αυτός Θεός είναι ο μόνος αληθινός, δηλαδή ο μόνος υπάρχων σε αντίθεση με τους άλλους, οι οποίοι θεωρούνται ψευδείς, δηλαδή ανύπαρκτοι.

2. Ο Θεός είναι ο δημιουργός του παντός. Ο Θεός δημιουργεί το σύμπαν. Επομένως, πριν τη δημιουργία δεν υπήρχε τίποτε. Άρα, ο κόσμος έχει μια αρχή, δημιουργήθηκε εκ του μηδενός. Εφόσον ο Θεός προηγείται του κόσμου, διακρίνεται από αυτόν, είναι εντελώς άλλος από αυτόν. Για τον ίδιο λόγο ο Θεός είναι κύριος του κόσμου.

3. Ο κόσμος είναι πολύ καλός. Ο κόσμος ως δημιούργημα του Θεού είναι καλός. Το κακό είναι μια κατάσταση, στην οποία περιέρχεται ο κόσμος από την κακή χρήση της ελευθερίας του ανθρώπου. Δεν είναι ο ίδιος ο κόσμος κάτι κακό. Χαρακτηριστικό της αξίας του είναι ότι ο Θεός αναθέτει στον άνθρωπο την αποστολή του εργάτη και φύλακά του.

4. Η δημιουργία του ανθρώπου και η πτώση. Ο άνθρωπος δημιουργείται ως μια ψυχοσωματική ενότητα. Είναι, δηλαδή, και τα δύο αυτά στοιχεία και όχι μια ψυχή σε ένα σώμα που της είναι ξένο. Δημιουργείται «κατ' εικόνα και καθ' όμοίωσιν» του Θεού. Ως μέρος του κόσμου ο άνθρωπος εξαρτάται από το Θεό, όμως ταυτόχρονα προικίζεται με ελευθερία έναντι του Θεού. Η απόπειρα αυτοθεοποίησης του ανθρώπου έχει ως απο-

τέλεσμα τον αποχωρισμό του από το Θεό, την πηγή της ζωής, και άρα το θάνατο.

5. Ο Θεός σώζει. Μετά τη δημιουργία του κόσμου το κύριο έργο του Θεού συνίσταται στη σωτηρία του. Το έργο αυτό πραγματοποιείται με εκλογή ενός τμήματος της ανθρωπότητας, που θα ζει μια ζωή τέτοια, που θα το διατηρεί σε κοινωνία με το Θεό. Κύρια αρχή αυτής της ζωής είναι να έχει Θεό του μόνο τον ίδιο και να τηρεί τις εντολές Του. Το τμήμα αυτό της ανθρωπότητας που είναι ο Ισραήλ ονομάζεται γι' αυτόν τον λόγο «λαός του Θεού».

Η μελέτη του Νόμου

Ο Θεός εκλέγει τον Αβραάμ ως γενάρχη αυτού του λαού. Ανανεώνει την εκλογή μέσω των άλλων πατριαρχών και τελικά συνάπτει μ' αυτόν συμφωνία (διαθήκη) μέσω του Μωυσή στο Σινά.

6. Η σωτηρία συμβαίνει στο τέλος της ιστορίας. Ήδη από την Έξοδο άρχισε να υπάρχει μεταξύ των Ιουδαίων η προσδοκία μιας μελλοντικής ανάδειξης του έθνους τους σε πρότυπο και ηγήτορα της ανθρωπότητας. Αυτό θα συνέβαινε στην τελική φάση της ιστορίας σε μια πορεία που κινείται από το παρελθόν προς το μέλλον. Η ιδέα αυτή στους προφήτες πήρε τη μορφή της «Μέρας του Γιαχβέ», δηλαδή της εποχής που οι εχθροί του Ισραήλ θα κατατροπώνονταν και ένας βασιλιάς προερχόμενος από τον οίκο του Δαβίδ θα ίδρυε μια καινούργια βασιλεία. Αργότερα όμως, η ιδέα της εθνικής αποκατάστασης αντικαθίσταται από εκείνη της παγκόσμιας σωτηρίας των δικαίων, που θα προέλθει από κάποιον ορισμένο (χρισμένο= Μεσσία) από το Θεό γι' αυτόν το σκοπό. Στη σωτηρία αυτή συμπεριλαμβάνεται η προσδοκία της ανάστασης των νεκρών.

Κυρίως στη διάρκεια του Μεσαίωνα, καθώς και στα νεότερα χρόνια, οι βασικές διδασκαλίες του Ιουδαϊσμού διακλαδώθηκαν σε διάφορες παραλλαγές, συχνά πολύ διαφορετικές μεταξύ τους.

β) Τα ιερά κείμενα

Το κύριο ιερό κείμενο του Ιουδαϊσμού είναι η **Εβραϊκή Βίβλος**. Αυτή κατά τους Ιουδαίους αποτελείται από 24 επιμέρους βιβλία που συγκεντρώθηκαν οριστικά το 90 μ.Χ. Τα βιβλία αυτά διαιρούνται σε τρεις ομάδες, χωρίζοντας έτσι τη Βίβλο σε τρία μέρη, που είναι: 1. Η **Πεντάτευχος** ή **Τορά** (=διδασκαλία ή νόμος, επειδή περιέχει το νόμο που έδωσε ο Θεός στο Μωυσή). 2. Οι **Προφήτες**. 3. Τα **Αγιόγραφα**. Δεύτερο σε σπουδαιότητα ιερό κείμενο είναι το **Βαβυλωνιακό Ταλμούδ**. Αυτό συ-

ντάχθηκε τον 5ο με 6ο αι. μ.Χ. Αποτελεί εκτεταμένο υπόμνημα ενός έργου που συντάχθηκε το 2ο μ.Χ. αι. της Μισνά, που αφορούσε στη λατρεία, τις γιορτές, τις σχέσεις των φύλων, το αστικό και ποινικό δίκαιο κ.ο.κ.

Προσκυνητές απ' όλο τον κόσμο προσεύχονται στο τείχος των δακρύων

Το Βαβυλωνιακό Ταλμούδ έδωσε στον παραδοσιακό Ιουδαϊσμό τη συγκεκριμένη μορφή που έχει ουσιαστικά ως σήμερα.

γ) Η εξέλιξη του Ιουδαϊσμού στη μετά Χριστόν εποχή μέχρι σήμερα

Μετά την καταστροφή της Ιερουσαλήμ από τον Τίτο το 70 μ.Χ. και την καταστολή από τον Αδριανό της επανάστασης του Μπαρ Κοχμπά το 132 μ.Χ., μεγάλο μέρος από όσους διασώθηκαν κατέφυγε σε χώρες της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Στις χώρες αυτές ζούσαν σε χωριστές κοινότητες τρεφόμενοι από τη μεσσιανική ελπίδα της επιστροφής σε ένα αποκαταστημένο έθνος. Στους αιώνες που ακολούθησαν με διάφορες αφορμές μεγάλος αριθμός τους εκδιώχθηκε από τη δυτική Ευρώπη και κατέφυγε σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης και αλλού. Όσοι παρέμειναν αναγκάστηκαν να ζουν σε κλειστά περιβάλλοντα, τα ονομαζόμενα γκέτο. Από τα μέσα του 18ου αι., ως αποτέλεσμα των ιδεών της γαλλικής επανάστασης και άλλων παραγόντων, οι Ιουδαίοι άρχισαν να συμμετέχουν στην πολιτιστική ζωή των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Για να γίνει αυτό έπρεπε να βρεθεί μια συμβιβαστική λύση μεταξύ του τρόπου ζωής που επέβαλλε η ιουδαϊκή θρησκεία και εκείνου της σύγχρονης Ευρώπης. Έτσι, άρχισαν να εισάγονται διάφορες αλλαγές, όπως π.χ. να χρησιμοποιείται στη λατρεία η γλώσσα της χώρας στην οποία ζούσαν κτλ. Η στάση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του Μεταρρυθμισμένου Ιουδαϊσμού. Αυτός πήρε διάφορες μορφές και διαίρεσε τον Ιουδαϊσμό σε δύο ανταγωνιζόμενους κλάδους, που διαφέρουν σε πολλά σημεία, το Μεταρρυθμισμένο και τον Ορθόδοξο. Εξάλλου από τα μέσα του 19ου αι. δημιουργήθηκε στις ΗΠΑ ο λεγόμενος Συντηρητικός Ιουδαϊσμός, ο οποίος εξελίχθηκε στον κύριο κλάδο Ιουδαϊσμού σ' αυτήν τη χώρα.

Ο ισχυρός αντισημιτισμός στην Ευρώπη του τέλους του 19ου αι. έδωσε αφορμή να δημιουργηθεί ο Σιωνισμός, δηλαδή ένα κίνημα που στόχευε στη δημιουργία ιουδαϊκού κράτους στο Ισραήλ. Μετά το ολοκαύτωμα των

Εβραίων από τη ναζιστική Γερμανία το κίνημα αυτό ενισχύθηκε, πραγματοποιώντας τελικά το σκοπό του το 1948 με την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ.

δ) Η λατρευτική πράξη

Το κέντρο της ιουδαϊκής λατρείας είναι κυρίως η συναγωγή, που εμφανίστηκε μετά την καταστροφή του πρώτου ναού το 586 π.Χ. Ως λατρευτικός χώρος όμως, άρχισε να αναπτύσσεται μετά την καταστροφή του δεύτερου ναού, το 70 μ.Χ. Η σύγχρονη συναγωγή αποτελείται από μια αίθουσα, στο κέντρο της οποίας και μπροστά από τα καθίσματα των πιστών βρίσκεται ένα υπερυψωμένο βάθρο. Από το βάθρο αυτό γίνονται τα αναγνώσματα από την Τορά (Πεντάτευχο). Η λατρεία συνίσταται από τρεις βασικές ακολουθίες που γίνονται καθημερινά το πρωί, το απόγευμα και το βράδυ. Εμπλουτισμένες παραλλαγές αυτού του συνόλου τελούνται το Σάββατο, που είναι η κυρίως λατρευτική μέρα του Ιουδαϊσμού, και τις γιορτές. Οι ραβίνοι, οι οποίοι προΐστανται της λατρείας, όπως και της κοινότητας γενικά, δεν είναι ιερείς, αλλά θρησκευτικοί διδάσκαλοι. Κάποιες διαφορές στα τελούμενα στη συναγωγή υπάρχουν μεταξύ Μεταρρυθμισμένων και Ορθόδοξων Ιουδαίων. Π.χ. στις Ορθόδοξες συναγωγές ο ρόλος των γυναικών είναι περιορισμένος. Υπάρχει μάλιστα γυναικωνίτης ή κάποιος απομονωμένος χώρος, όπου παραμένουν κατά τη διάρκεια της λατρείας. Στις Μεταρρυθμισμένες συναγωγές οι γυναίκες όχι μόνο κάθονται μαζί με όλους τους πιστούς αλλά παίζουν και ενεργητικότερο ρόλο, ο οποίος φτάνει σε κάποιες περιπτώσεις και στη χειροτονία τους σε ραβίνους. Άλλη διαφορά είναι η κάλυψη της κεφαλής με καπέλο ή ένα μικρό στρογγυλό σκούφο για τους άντρες και διάφορα καλύμματα για τις γυναίκες. Στις Μεταρρυθμισμένες αυτό δεν είναι υποχρεωτικό.

ε) Το ιουδαϊκό έτος

Το ιουδαϊκό έτος είναι σεληνιακό και αρχίζει στο τέλος Σεπτεμβρίου ή αρχές Οκτωβρίου με τη γιορτή του **Νέου Έτους**. Μετά από ένα δεκαήμερο ακολουθεί η **Ημέρα της Εξιλέωσης**, αφιερωμένη στη μετάνοια. Μετά από πέντε μέρες ακολουθεί η γιορτή της **Σκηνοπηγίας** σε ανάμνηση της διάβασης της ερήμου. Δύο μήνες περίπου αργότερα γιορτάζεται η **Χανουκά**, σε ανάμνηση της νίκης κατά των Σελευκιδών, το 2ο π.Χ. αι. Κατά τις αρχές της άνοιξης η **Πουρίμ** γιορτάζεται σε ανάμνηση των γεγονότων του βιβλίου της Εσθήρ. Κατά το μήνα Νισάν (μεταξύ Μαρτίου και Απριλίου) γιορτάζεται το **Πάσχα** (Πεσάχ = διάβαση), δηλαδή η έξοδος από την Αίγυπτο. Επτά εβδομάδες μετά τη δεύτερη μέρα του Πάσχα γιορτάζεται η **Πεντηκοστή**, σε ανάμνηση της αποκάλυψης του Θεού στο Σινά. Πέντε εβδομάδες περίπου μετά την Πεντηκοστή τηρείται πένθος διάρκειας τριών εβδομάδων σε ανάμνηση της καταστροφής των δυο ναών.

Η εμμογή στον αληθινό Θεό έχει ως αποτέλεσμα τη ζωή, η απομάκρυνση το θάνατο.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. « Ἴδού δέδωκα προ προσώπου σου σήμερον τήν ζωήν καί τον θάνατον, τό ἀγαθόν καί τό κακόν. Ἐάν εἰσακούσης τάς ἐντολάς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ὡς ἐγώ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἀγαπᾶν Κύριον τον θεόν σου, πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, φυλάσσεσθαι τά δικαιώματα αὐτοῦ καί τάς κρίσεις αὐτοῦ, καί ζήσεσθε καί πολλοί ἔσεσθε, και εὐλογήσει σε Κύριος ὁ θεός σου ἐν πάση τῇ γῆ, εἰς ἣν εἰσπορεύῃ ἐκεῖ τοῦ κληρονομήσαι αὐτήν. Καί ἐάν μεταστῇ ἡ καρδιά σου καί μή εἰσακούσης καί πλανηθεῖς προσκυνήσης θεοῖς ἑτέροις καί λατρεύσης αὐτοῖς, ἀναγγέλλω σοι σήμερον ὅτι ἀπωλεία ἀπολεῖσθε καί οὐ μή πολυήμεροι γένησθε ἐπί τῆς γῆς, εἰς ἣν ὑμεῖς διαβαίνετε τόν Ἰορδάνην ἐκεῖ κληρονομήσαι αὐτήν. Διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τόν τε οὐρανόν καί τήν γῆν. Τήν ζωήν καί τόν θάνατον δέδωκα πρό προσώπου ὑμῶν, τήν εὐλογίαν καί τήν κατάραν· ἔκλεξαι τήν ζωήν σύ, ἵνα ζήσης σύ καί τό σπέρμα σου, ἀγαπᾶν Κύριον τόν θεόν σου, εἰσακούειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ καί ἔχεσθαι αὐτοῦ».

(Δευτερονόμιο, 30, 15-20)

Η απαγόρευση της εργασίας το Σάββατο

2. «Αν κάποιος χτίζει το Σάββατο, πόσο πρέπει να χτίσει για να θεωρηθεί ότι υπέχει ευθύνη; Αν χτίζει, ἔστω και ελάχιστα, αν σμιλεύει την πέτρα, χτυπά με σφυρί ή με πελέκι ή ανοίγει μια τρύπα, οσοδήποτε λίγο κι αν κάνει οτιδήποτε απ' αυτά, υπέχει ευθύνη. Αυτός είναι ο γενι-

κός κανόνας: όποιος κάνει το Σάββατο δουλειά που επιφέρει κάποιο μόνιμο αποτέλεσμα, υπέχει ευθύνη».

(Από τη συλλογή κειμένων της Μισνά του Isidore Fishman, *Gateway to Mishnah*, London 1956, σ. 52).

Η Βασιλεία του Θεού κατά τον προφήτη Ησαΐα

Τότε θα κάθεται ο λύκος

παρέα με το αρνί

και θα κοιμάται ο πάνθηρας

με το κασίκι αντάμα.

Το μοσχάκι και το λιονταρόπουλο

θα βοσκούνε μαζί

κι ένα μικρό παιδί

θα τα οδηγάει.

Η αγελάδα κι η αρκούδα

την ίδια θα 'χουνε βοσκή

και τα μικρά τους

το ίδιο το λημέρι·

το λιοντάρι θα τρέφεται

καθώς το βόδι με άχυρο.

Το βρέφος άφοβα θα παίζει

στη φωλιά της έχιδνας,

το νήπιο που μόλις αποκόπηκε

από της μάνας του το γάλα

θ' απλώνει το χεράκι του

στης κόμπρας τη σπηλιά.

Κανένας δεν θα προξενεί στον άλλον

βλάβη ούτε κακό

πουθενά στο όρος το άγιο

του Θεού,

γιατί η γνώση του Κυρίου θα σκεπάζει

όπως σκεπάζουν τα νερά τη θάλασσα.

Σαν έρθει εκείνη η μέρα, το βλαστάρι
από τη ρίζα του Ιεσσαί
εκεί θα στέκεται
για τους λαούς σημαία.
Τα έθνη θα 'ρχονται να του
ζητάνε συμβουλή
και κατοικία του θα είν' η
δόξα τον Κυρίου.

(Ησαΐας 11, 6-10).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιες είναι οι βασικές διδασκαλίες του Ιουδαϊσμού;
2. Ποια είναι η σχέση Θεού και κόσμου κατά την ιουδαϊκή διδασκαλία;
3. Ποια η θέση του κόσμου στο δημιουργικό και λυτρωτικό έργο του Θεού;
4. Πώς κρίνετε τις διώξεις κατά των Ιουδαίων στη μεσαιωνική Ευρώπη; Ποια η ενδεδειγμένη χριστιανική θέση απέναντι σ' αυτές;

30. Το Ισλάμ (Α')

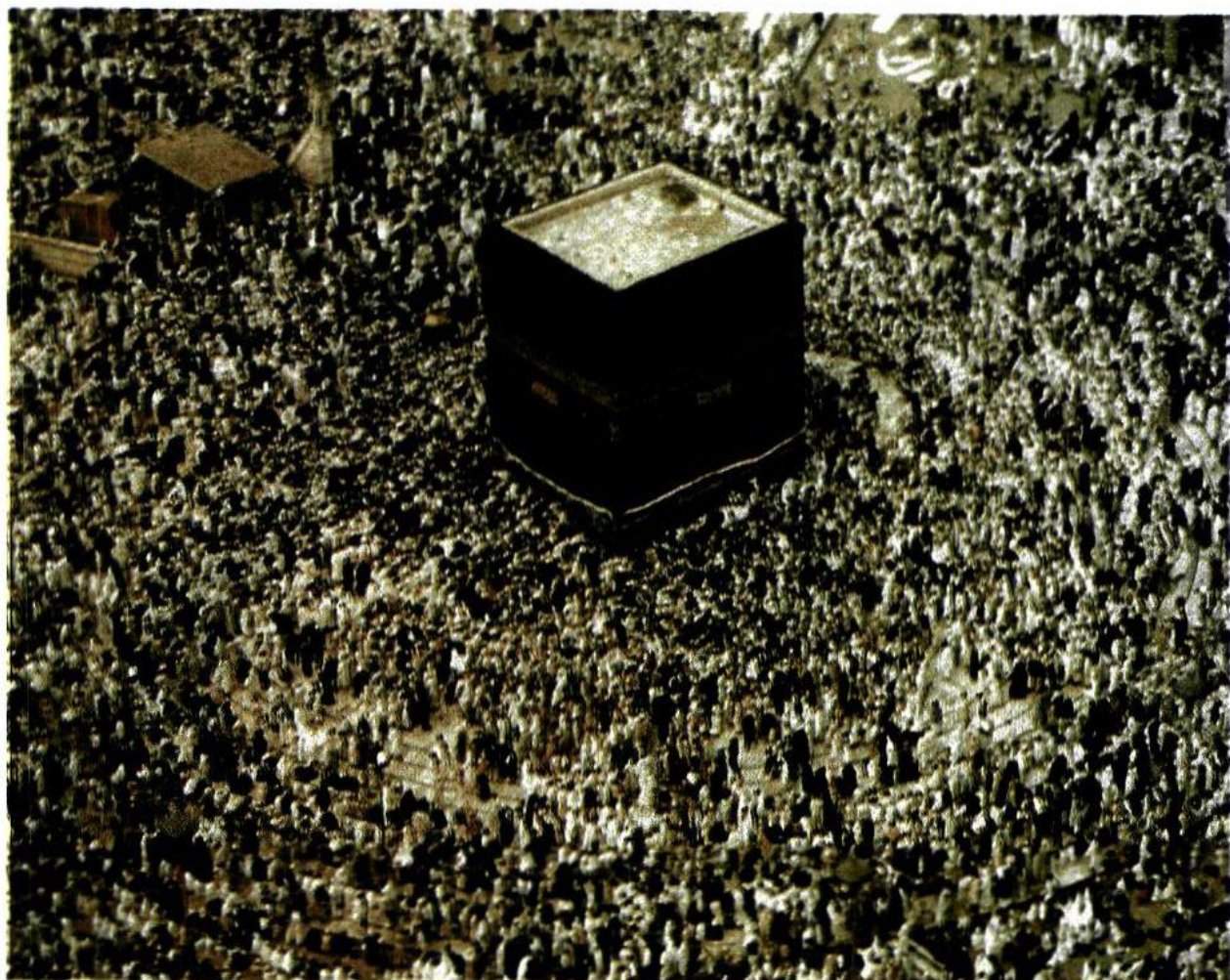
Ισλάμ σημαίνει «υποταγή» στο Θεό. Είναι η θρησκεία της υποταγής στο θέλημα του θεού, όπως αυτό αποκαλύφθηκε στον προφήτη του Μωάμεθ. Το θέλημα αυτό στο Ισλάμ διαμορφώνει όλες τις όψεις της ζωής, κοινωνικές και ατομικές, ως τις παραμικρές λεπτομέρειες. Έτσι, το Ισλάμ αποτελεί μια θρησκεία, αλλά ταυτόχρονα μια πολιτική, πολιτισμική, κοινωνική και ηθική πραγματικότητα. Αριθμεί πάνω από 700.000.000 πιστούς, που ζουν οι περισσότεροι στο Πακιστάν, την Ινδία, το Μπανγκλαντές, τη Νοτιοανατολική Ασία και Ινδονησία, τις Αραβικές χώρες, την Αφρική, την Τουρκία, το Ιράν, το Αφγανιστάν, τη Ρωσία, τα Βαλκάνια κ.α.

α) Η προϊσλαμική θρησκεία στην Αραβία

Η θρησκεία που επικρατούσε στη χερσόνησο της Αραβίας πριν την εμφάνιση του Ισλάμ ήταν ένας συνδυασμός ανιμισμού* και πολυθεισμού. Πλατιά διαδεδομένη ήταν η λατρεία πνευμάτων που κατοικούσαν στα δέντρα και στις πηγές των οάσεων. Ανώτερος μεταξύ των θεοτήτων ήταν ο Αλλάχ, ο δημιουργός του κόσμου. Επίσης, διαδεδομένη ήταν και η λατρεία ιερών λίθων, για τους οποίους πίστευαν ότι περιέχουν κάποια δύναμη που μπορούσε να μεταδοθεί στον πιστό μέσω επαφής. Σημαντικό ιερό στο οποίο γίνονταν ετήσια προσκυνήματα ήταν η Καάμπα στη Μέκκα, ένα μεγάλο οικοδόμημα κυβικού σχήματος, χτισμένο πάνω σε έναν από αυτούς τους ιερούς λίθους, το οποίο στέγαζε, επίσης, αγάλματα πολλών από τις θεότητες. Υπήρχαν, επίσης, ιουδαϊκές και χριστιανικές κοινότητες.

β) Μωάμεθ: «ο προφήτης» των Αράβων

Ο Μωάμεθ γεννήθηκε το 570 μ.Χ. Λίγα είναι γνωστά για την παιδική του ηλικία. Ο πατέρας του πέθανε λίγο πριν γεννηθεί. Συγγενείς ανέλαβαν την ανατροφή του, πρώτα ο παππούς του και μετά ο θείος του. Νέος μπήκε στην υπηρεσία μιας πλούσιας χήρας, της Χαντίτζα, την οποία τελικά παντρεύτηκε. Στην οικογένειά του μεταξύ των διαφόρων θεοτήτων λάτρευαν ιδιαίτερα τον Αλλάχ. Ο ίδιος ήταν έντονα θρησκευτική φύση και συχνά απομονωνόταν για να προσευχηθεί. Έτσι, έζησε ως την ηλικία των σαράντα χρόνων. Τότε, συνέβη κάτι που άλλαξε

Προσκύνημα στο Καά, πα

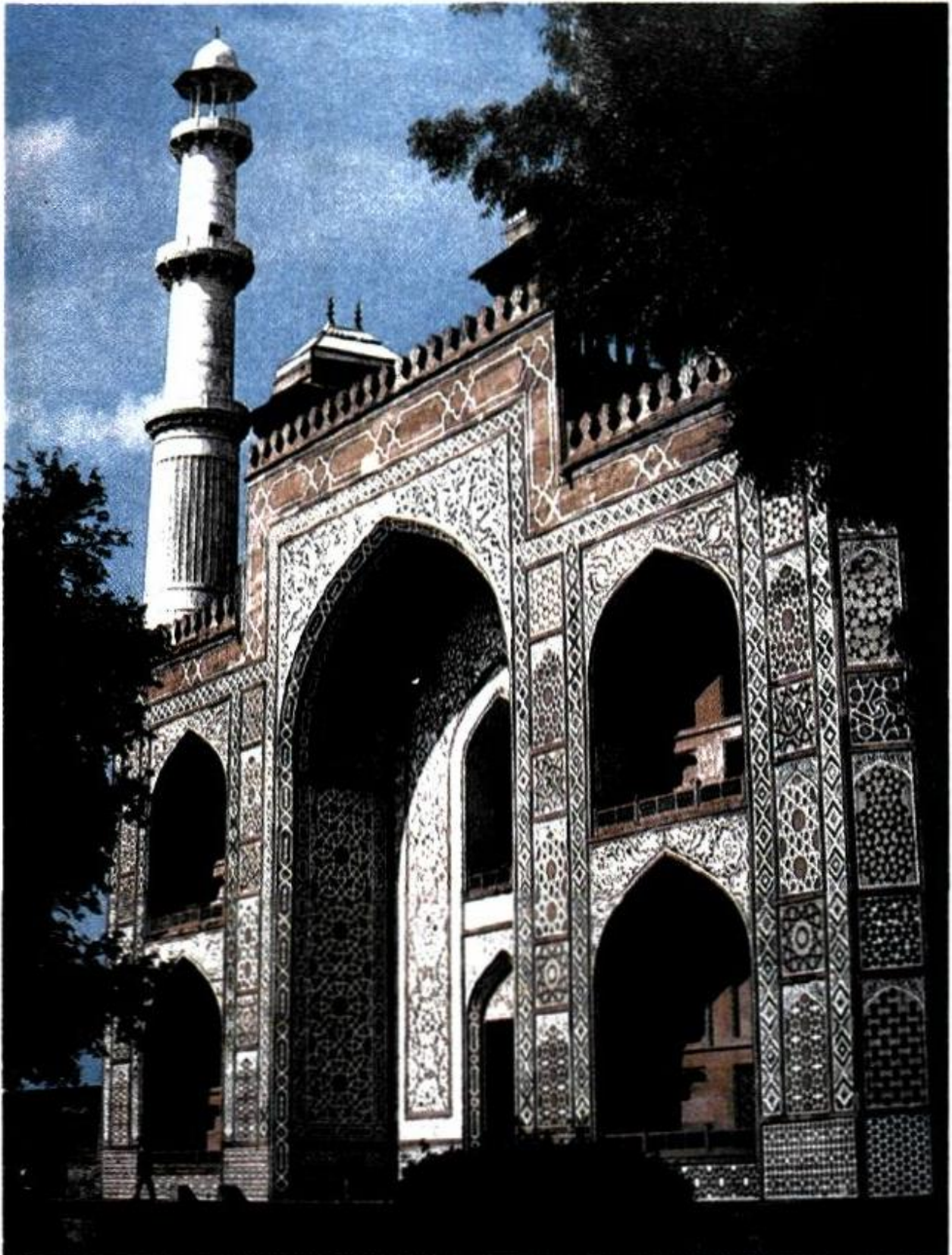
ολόκληρη τη ζωή του. Σύμφωνα με το Κοράνιο, μια νύχτα που προσευχόταν στα βουνά εμφανίστηκε σ' αυτόν ο άγγελος Γαβριήλ, κρατώντας ένα κείμενο και τον διέταξε να το απαγγείλει. Ακολούθησαν και άλλα οράματα με τελικό αποτέλεσμα να του δημιουργηθεί η συνείδηση της προφητικής αποστολής, ότι δηλαδή ο Θεός τον κάλεσε για να μεταφέρει στους ανθρώπους την αλήθεια που θα του αποκάλυπτε.

Ο Μωάμεθ άρχισε την αποστολή αυτή, κηρύττοντας ότι ο Αλλάχ δεν είναι απλώς ένας, έστω ο υψηλότερος, μεταξύ πολλών θεών, αλλά ο μόνος υπάρχων και ότι η λατρεία οποιουδήποτε άλλου θεού αποτελούσε βλασφημία. Το πολυθεϊστικό περιβάλλον δεν μπορούσε να ανεχθεί αυτήν τη διδασκαλία και τον αντιμετώπισε με εχθρότητα. Τελικά, το 622 μ.Χ., ο Μωάμεθ εγκατέλειψε τη Μέκκα για μια άλλη πόλη, τη Μεδίνα. Το γεγονός αυτό ονομάζεται Εγίρα (Χίτζρα). Η χρονολογία 622 μ.Χ. είναι η αρχή του μουσουλμανικού ημερολογίου. Στη Μεδίνα ο Μωάμεθ έγινε δεκτός και απέκτησε μεγάλη δύναμη. Κατάργησε την ειδωλολατρία και οργάνωσε την πόλη αυτή με βάση τη νέα θρησκεία: το Ισλάμ. Έτσι, στη Μεδίνα το Ισλάμ απέκτησε για πρώτη φορά κάποια από τα βασικά του χαρακτηριστικά, όπως την ισχυρή αίσθηση της αδελφότητας μεταξύ των μελών του λόγω του κοινού πατέρα. Η αίσθηση αυτή συνέβαλε στην ανάδειξη της Μεδίνας, όπως αργότερα και όλου του Ισλάμ, σε εξαιρετική στρατιωτική δύναμη.

Όταν ο Μωάμεθ αισθάνθηκε αρκετά ισχυρός επιτέθηκε εναντίον της Μέκκας και την κυρίευσε το 630 μ.Χ. Ο Μωάμεθ μετέτρεψε την Κάμπτα σε χώρο λατρείας του Αλλάχ και έκανε την πόλη κέντρο της νέας θρησκείας.

Πέθανε το 632 μ.Χ και τον διαδέχθηκε, παίρνοντας τον τίτλο του διαδόχου (χαλίφη), ο στενός σύντροφος του Αμπού-Μπαάκρ.

Ισλαμική αρχιτεκτονική: Ο τάφος του αυτοκράτορα Άκ-
μπαρ στην Άγκρα, Ινδία

γ) Το Κοράνιο και οι διδασκαλίες του
Στο Ισλάμ το Κοράνιο έχει τη θέση της απόλυτης αυθεντίας. Περιέχει το λόγο του ίδιου του Θεού, όπως αυτός τον αποκάλυψε στο Μωάμεθ μέσω του Γαβριήλ. Το περιεχόμενο του θεωρείται θείο και αλάθητο. Αποτελείται από συλλογές λόγων του Μωάμεθ και είναι χωρισμένο σε 114 κεφάλαια που ονομάζονται «σούρες», δηλαδή αποκαλύψεις.

Το Κοράνιο

Οι βασικές διδασκαλίες του Κορανίου είναι:

1. Ο Θεός είναι ένας, ο Αλλάχ, και ο Μωάμεθ είναι ο προφήτης του. Άλλοι προφήτες, όπως ο Μωυσής, ο Ιησούς κτλ. προηγήθηκαν, αλλά ο Μωάμεθ είναι ο τελευταίος και ανώτερος από όλους, γιατί σ' αυτόν δόθηκε η τελική και ολοκληρωμένη αποκάλυψη.
2. Οι άγγελοι είναι δημιουργήματα του Αλλάχ και το έργο τους είναι να εκτελούν τις εντολές του. Ένας όμως από αυτούς, ο Ιμπλίσ (δηλαδή ο διάβολος) εξέπεσε. Στα όρια που του επιτρέπει ο Αλλάχ, ο Ιμπλίσ και οι άγγελοι που τον ακολούθησαν στην πτώση πειράζουν τους πιστούς με διάφορους τρόπους.
3. Η ζωή και οι πράξεις των ανθρώπων προκαθορίζονται από τη βούληση του Αλλάχ (κισμέτ), ο οποίος άλλον οδηγεί στο σωστό και άλλον αφήνει να πλανηθεί. Εντούτοις στην Τελική Κρίση ο άνθρωπος ανταμείβεται ή καταδικάζεται ως υπεύθυνος για τις πράξεις του. Ο συμβιβασμός αυτής της αντίφασης αποτέλεσε ζήτημα για τη μουσουλμανική θεολογία, η οποία προσπάθησε να το λύσει με διάφορους τρόπους.

4. Η ανταμοιβή, που συνίσταται σε μια παραδείσια ζωή με ποικίλες απολαύσεις, όσο και η καταδίκη, που συνίσταται σε φρικτά βασανιστήρια στην κόλαση περιγράφονται πολύ ζωντανά. Ιδιαίτερα τονίζεται η απόλαυση του παραδείσου ως ανταμοιβής για το θάνατο στη μάχη κατά των απίστων. Αυτή συνέβαλε στην ανάπτυξη του πολεμικού ζήλου που χαρακτήριζε τις στρατιές του Ισλάμ στη διάρκεια της ιστορίας του.

6) Οι «πέντε στύλοι» του Ισλάμ

«Πέντε στύλοι», ονομάζονται τα πέντε υποχρεωτικά θρησκευτικά καθήκοντα του μουσουλμάνου πιστού. Αυτά είναι:

1) Η επανάληψη της φράσης «δεν υπάρχει άλλος Θεός παρά μόνο ο Αλλάχ και ο Μωάμεθ είναι ο προφήτης του». Πρόκειται για μια σύντομη ομολογία πίστης, που περιέχει τις δύο βασικότερες διδασκαλίες του Ισλάμ και προβάλλει το Μωάμεθ ως τον τελευταίο και μεγαλύτερο από τους προφήτες, αλλά και ως πρότυπο της ισλαμικής ζωής γενικά.

2) Η προσευχή. Αυτή κατέχει κεντρική θέση στη ζωή του πιστού. Κατά γενικό κανόνα ο μουσουλμάνος πρέπει να προσεύχεται, στρεφόμενος προς την κατεύθυνση της Μέκκας, πέντε φορές την ημέρα, συγκεκριμένα την ανατολή του ήλιου, το μεσημέρι, το απόγευμα, τη δύση του ήλιου και το βράδυ. Μέρα αφιερωμένη στην προσευχή είναι η Παρασκευή. Το μεσημέρι αυτής της μέρας οι πιστοί συγκεντρώνονται για να προσευχηθούν στο τζαμί, που είναι το κέντρο της κοινοτικής λατρείας. Στον τοίχο του τζαμιού που βλέπει προς τη Μέκκα υπάρχει μια ημικυκλική κόγχη που λέγεται μιχράμπ. Στραμμένος προς το μιχράμπ ο επικεφαλής λειτουργός, ο ιμάμης, απαγγέλλει τις προσευχές και προσκυνά σε δεδομένες στιγμές, ακολουθούμενος από τους πιστούς¹.

3) Η ελεημοσύνη των φτωχών. Αυτή τονίζεται ιδιαίτερα στο Ισλάμ. Στη διάρκεια της ιστορίας του πήρε μάλιστα

1 Άλλα στοιχεία του τζαμιού είναι: α) Ο άμβωνας από τον οποίο ο ιμάμης ή κάποιος άλλος, ειδικός για το σκοπό αυτό λειτουργός, κηρύσσει, β) Ο μιναρές, δηλαδή ο πύργος από τον οποίο ένας άλλος λειτουργός, ο μουεζίνης, καλεί τους πιστούς στην προσευχή, γ) Ένα σιντριβάνι ή πηγή νερού, που χρησιμοποιείται για καθαρμούς. Καθώς η εικονική διακόσμηση θεωρείται ειδωλολατρική η διακόσμηση του τζαμιού είναι ανεικονική. Στο Ισλάμ δεν υπάρχουν ιερείς και έτσι οι παραπάνω λειτουργοί δεν έχουν ιερατική ιδιότητα.

τη μορφή φόρου, που αφαιρούνταν από τα εισοδήματα των πιστών. Σήμερα λίγες ισλαμικές χώρες έχουν διατηρήσει αυτό το σύστημα. Όπου αυτό έχει καταργηθεί η ελεημοσύνη γίνεται με τη μορφή της εθελοντικής προσφοράς.

4) Η νηστεία. Αυτή γίνεται το μήνα Ραμαντάν, που, εφόσον το μουσουλμανικό ημερολόγιο είναι σεληνιακό, δεν έχει μόνιμη θέση μέσα στο έτος. Συνίσταται στην αποχή από κάθε είδους τροφή από την ανατολή μέχρι τη δύση του ήλιου.

5) Η ιερή αποδημία ή προσκύνημα στα ιερά μνημεία της Μέκκας. Λέγεται Μεγάλο Προσκύνημα ή Χατζ. Απαιτείται από όλους τους μουσουλμάνους να το πραγματοποιήσουν τουλάχιστο μια φορά στη ζωή τους.

Εκτός από τους «πέντε στύλους» υπάρχει ένα πλήθος άλλων υποχρεώσεων και εθίμων που τηρούνται κοινά από τους μουσουλμάνους και χαρακτηρίζουν την ισλαμική κοινωνία. Πρόκειται για διατάξεις που αφορούν σε θέματα όπως η τροφή, ο γάμος, το διαζύγιο, η κληρονομιά κτλ. Υπάρχουν εξάλλου απαγορεύσεις που αφορούν στα τυχερά παιχνίδια, το χοιρινό κρέας, την κατανάλωση αλκοόλ κ.ά.²

Η θέση της γυναίκας στο Ισλάμ από πολλές απόψεις είναι κατώτερη από εκείνη του άνδρα. Ενώ έχει τα ίδια θρησκευτικά καθήκοντα με αυτόν, σε πολλά θέματα βρίσκεται σε μειονεκτική θέση. Π.χ. οι άρρενες κληρονόμοι παίρνουν μεγαλύτερο ποσοστό της κληρονομιάς.

² Όλα αυτά περιλαμβάνονται σε ένα εξαιρετικά λεπτομερειακό σώμα νόμων που αναπτύχθηκε βαθμιαία μέσα στο Ισλάμ και ονομάζεται **σαρία**, για της οποίας την ανάπτυξη, τη διδασκαλία και την εφαρμογή υπεύθυνη είναι η τάξη των ουλεμά ή μουλά, που είναι μια τάξη κυρίως νομικών και επέχει τη θέση ιερατείου με μεγάλη δύναμη.

το διαζύγιο είναι δικαίωμα του άνδρα, που δεν έχει παρά να το αναγγείλει στη γυναίκα· σε κάποιες ισλαμικές χώρες η γυναίκα ζει σχεδόν έγκλειστη και, ανάλογα με τη χώρα, υποχρεώνεται να καλύπτει το σώμα και το πρόσωπο της.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η πίστη και η απιστία έχει καθοριστεί από τον Αλλάχ

Όσον αφορά τους άπιστους, είτε τους προειδοποιείς είτε όχι, αυτοί δεν θα έχουν πίστη. Ο Αλλάχ έχει σφραγίσει τις καρδιές τους και τα αυτιά τους, η όρασή τους έχει θολώσει και μια θλιβερή τιμωρία τους περιμένει. (Κοράνιο, Η αγελάδα).

2. Αντεκδίκηση στην αιματοχυσία

Πιστοί, επιβάλλεται αντεκδίκηση στην αιματοχυσία: ένας ελεύθερος άνθρωπος για ένα ελεύθερο, ένας σκλάβος για ένα σκλάβο, και ένα θηλυκό για ένα θηλυκό. Αυτός που συγχωρείται από το θλιμμένο αδελφό θα διωχθεί σύμφωνα με το έθιμο και θα του πληρώσει ένα γενναιόδωρο ποσό. Αυτή είναι μια σπλαχνική άφεση από τον Κύριό σας. Αυτός που θα γίνει παραβάτης στο μέλλον θα τιμωρηθεί αυστηρά. (Κοράνιο, Η αγελάδα).

3. Οι άντρες είναι ανώτεροι από τις γυναίκες

Οι άντρες εξουσιάζουν τις γυναίκες επειδή ο Αλλάχ τους έκανε ανώτερους από τις γυναίκες και επειδή ξοδεύουν τα αγαθά τους για να τις συντηρήσουν. Οι καλές γυναίκες είναι υπάκουες. Κρύβουν τα απόκρυφα μέλη τους επειδή ο Αλλάχ τα έχει κρύψει. Αυτές δε που φοβάστε πως είναι ανυπάκουες, να τις συμβουλευέτε, να τις στέλνετε σε χωριστά κρεβάτια και να τις χτυπάτε. Έπειτα αν σας υπακούσουν, να μην κάνετε καμία άλλη

πράξη εναντίον τους. Ο Αλλάχ είναι ανώτερος, υπέρτατος.

(Κοράνιο, Γυναίκες).

4. Ο πιστός στον Αλλάχ είναι όργανο του

Πιστοί, όταν περικυκλώνετε τις στρατιές των άπιστων μην τους γυρίζετε τις πλάτες φεύγοντας. Αν αυτή τη μέρα κάποιος γυρίσει την πλάτη του σε αυτούς, εκτός αν το κάνει για λόγους τακτικής, ή για να ενωθεί με μια άλλη ομάδα, θα προκαλέσει την οργή του Αλλάχ και η Κόλαση θα γίνει κατοικία του: μια κακή μοίρα.

Δεν είσαστε εσείς αλλά ο Αλλάχ που τους έσφαξε. Δεν είσαστε εσείς που τους χτυπήσατε: ο Αλλάχ τους χτύπησε για να μπορέσει Αυτός να ανταμείψει πλουσιοπάροχα τους πιστούς. Αυτός τα ακούει όλα και τα βλέπει όλα. Σίγουρα Αυτός θα συντρίψει τα σχέδια των άπιστων.

(Κοράνιο, Τα λάφυρα).

5. Ιερό προσκύνημα στη Μέκκα

Αν κάποιος από εσάς εν καιρώ ειρήνης συνδυάζει την επίσκεψη με το προσκύνημα, πρέπει να προσφέρει τέτοια δώρα που μπορεί να διαθέσει, αλλά αν του λείπουν τα μέσα ας νηστεύσει τρεις μέρες κατά τη διάρκεια του προσκυνήματος και επτά μετά την επιστροφή του, δηλαδή δέκα συνολικά μέρες. Αυτό επιβάλλεται σε αυτόν που η οικογένεια του δεν είχε μεταβεί στο Ιερό Τέμενος.

(Κοράνιο, Η αγελάδα).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς αντιλαμβάνεστε την προφητική ιδιότητα του Μωάμεθ;
2. Ποιες είναι οι βασικές διδασκαλίες του Ισλάμ;
3. Οι πέντε στύλοι του Ισλάμ προσφέρουν στοιχεία πνευματικής ζωής στον πιστό;

4. Αναζητήστε ως θέμα εργασίας τα στοιχεία που συνέβαλαν στην επιτυχία της επιβολής του Ισλάμ.

31. Το Ισλάμ (Β')

α) Η επέκταση του Ισλάμ.

Μετά το θάνατο του προφήτη, οι αραβικές στρατιές κατέκτησαν μέσα σε διάστημα τριάντα ετών μια τεράστια περιοχή, αποτελούμενη από τη Συρία, την Παλαιστίνη, το Ιράκ, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, την Περσία και τις περιοχές δυτικά της Κασπίας. Από τον 11ο αι. διάφοροι μουσουλμανικοί λαοί κατέκτησαν την Ινδία. Από το 14ο αι. το Ισλάμ αποκτά στο μεσογειακό χώρο δύναμη με τη δημιουργία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

β) Το πρόβλημα της διαδοχής του Μωάμεθ. Σηίτες και Σουνίτες

Διαμάχες γύρω από τη διαδοχή του Μωάμεθ άρχισαν να υπάρχουν στο Ισλάμ από πολύ νωρίς. Όταν ο τρίτος χαλίφης Ουθμάν δολοφονήθηκε, στη θέση του εξελέγη ο Αλή, που ήταν εξάδελφος και γαμπρός του Μωάμεθ. Το συγγενικό περιβάλλον του Ουθμάν αντιτάχθηκε σ' αυτήν την εκλογή. Ακολούθησε πολεμική αναμέτρηση που κατέληξε στην ήττα του Αλή. Οικτρή ήττα επίσης υπέστη αργότερα ο γιος του Χουσεΐν. Όμως, οι ακόλουθοι τους που ονομάστηκαν Σηίτες, διαμόρφωσαν μια δική τους διδασκαλία και διαφοροποιήθηκαν από τους υπόλοιπους μουσουλμάνους, οι οποίοι αποτέλεσαν το λεγόμενο ορθόδοξο κλάδο, και ονομάστηκαν Σουνίτες. Οι Σηίτες επικράτησαν τελικά στην Περσία, το Ιράκ και το Πακιστάν. Ο υπόλοιπος μουσουλμανικός κόσμος, που αποτελεί την πλειονότητα, όπως οι Άραβες, Τούρκοι κτλ., είναι κυρίως Σουνίτες.

γ) Χαρακτηριστικά των Σουνιτών και των Σηιτών Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των Σουνιτών είναι η εμμονή

στο Κοράνιο, που θεωρείται θεμέλιο του Ισλάμ. Οι αποφάσεις παίρνονται με βάση την ομοφωνία της κοινότητας. Τα δύο αυτά σημεία προσφέρουν στερεότητα και συνοχή στον κλάδο. Επίσης, θεωρούν ότι η διαδοχή του Μωάμεθ δε χρειάζεται να είναι κληρονομική.

Οι Σηίτες τόνισαν εξαιρετικά το πρόσωπο του Αλή, ως προφήτη μετά το Μωάμεθ. Η πίστη στην κληρονομική διαδοχή τούς οδήγησε στην ιδέα ότι οι χαλίφες δεν έπρεπε να εκλέγονται. Κατ' αυτούς κάθε γενιά έχει ένα δικό της ηγέτη που προέρχεται από τον οίκο του Αλή. Ο ηγέτης (Ιμάμης), αυτός είναι ο αληθινός διάδοχος στην ηγεσία του Ισλάμ. Θεωρείται μάλιστα αλάθητος και τελικά μια ημιθεϊκή μορφή. Αυτός είναι η πηγή κάθε απόφασης και όχι η κοινότητα. Από αυτόν η αληθινή ερμηνεία του Κορανίου μεταβιβάζεται στους διαδόχους του μυστικά. Οι Σηίτες δέχονται ότι οι Ιμάμηδες υπήρξαν δώδεκα. Ο τελευταίος, ο Μουχαμάντ αλ-Μάχντι, έχει «απαχθεί» πνευματικά και «κρύβεται» κάπου, ώσπου να επιστρέψει στη γη, για να εγκαινιάσει μια εποχή ευδαιμονίας. Έτσι, ο Σηϊτισμός έχει έντονο εσχατολογικό χαρακτήρα. Η ιδέα της μυστικής μεταβίβασης της αληθινής διδασκαλίας συνέβαλε στη δημιουργία πολλών σχολών μέσα στο Σηϊτισμό, έτσι ώστε ο κλάδος τους να μην έχει τη συνοχή των Σουνιτών.

δ) Ο μυστικισμός στο Ισλάμ (Σουφισμός)

Κινήματα αυστηρότητας και ασκητισμού μέσα στην ίδια την ισλαμική κοινότητα, αλλά και άλλοι παράγοντες, όπως η επίδραση των χριστιανών ασκητών από τις κατακτημένες περιοχές, η επαφή με νεοπλατωνικές ιδέες κτλ., οδήγησαν από τον 8ο αι. μ.Χ. στη δημιουργία του ισλαμικού μυστικισμού*, που πήρε το όνομα Σουφισμός. Ο μυστικισμός δε βρήκε εύκολα τη θέση του μέσα στην προφητική θρησκεία του Ισλάμ και πάντα η σχέση του μ' αυτή διακρινόταν από κάποια ένταση. Σκοπός

του Σουφισμού είναι η ένωση με το Θεό που επιτυγχάνεται μέσω της εκμηδένισης του εγώ. Ο ισλαμικός φόβος και η υπακοή στο Θεό στο Σουφισμό μετατράπηκε σε θείο έρωτα και επιδίωξη της θέας του Θεού. Βαθμιαία οι Σούφι οργανώθηκαν σε διάφορες μοναστικές κοινότητες και τάξεις, όπως οι δερβίσηδες κ.ά. Επίσης ανέπτυξαν τεχνικές, μέσω των οποίων μπορούσε να επιτευχθεί η ένωση με το Θεό, όπως το «ντικρ», που συνίσταται στο διαλογισμό πάνω στο όνομα του Θεού, ή ο στροβιλισμός των δερβίσηδων γύρω από τον εαυτό τους.

ε) Το Ισλάμ σήμερα

Η διαμόρφωση της σημερινής φυσιογνωμίας του Ισλάμ άρχισε από την εποχή της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας. Αυτή έφερε το θεοκεντρικό πολιτισμό του Ισλάμ σε επαφή με τον ανθρωποκεντρικό δυτικό πολιτισμό. Κάποια από τα επιτεύγματα του δυτικού πολιτισμού, όπως η τεχνολογία η στρατιωτική οργάνωση, τα οικονομικά και πολιτικά συστήματα, οι νόμοι, η παιδεία κτλ. προσείλκυσαν κυρίως τους πολιτικούς αρχηγούς χωρών, όπως π.χ. της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που θέλησαν να μεταφέρουν τα επιτεύγματα αυτά στις χώρες τους. Έτσι η δυτική παιδεία άρχισε να αντικαθιστά την ισλαμική. Το ίδιο συνέβη με τα δυτικά νομικά συστήματα, που άρχισαν να αντικαθιστούν τη σαρία κτλ. Αυτό έφερε τους ανανεωτές σε σύγκρουση με εκείνους που έτσι έχαναν τη δύναμή τους, δηλαδή τους ουλεμάδες (νομομαθείς του Ισλάμ), αλλά και με όσους θεωρούσαν το Ισλάμ συστατικό στοιχείο της εθνικής τους ταυτότητας.

Οι δύο αυτές τάσεις, των ανανεωτών και των συντηρητικών στοιχείων, αποτελούν τις δυνάμεις που διαμορ-

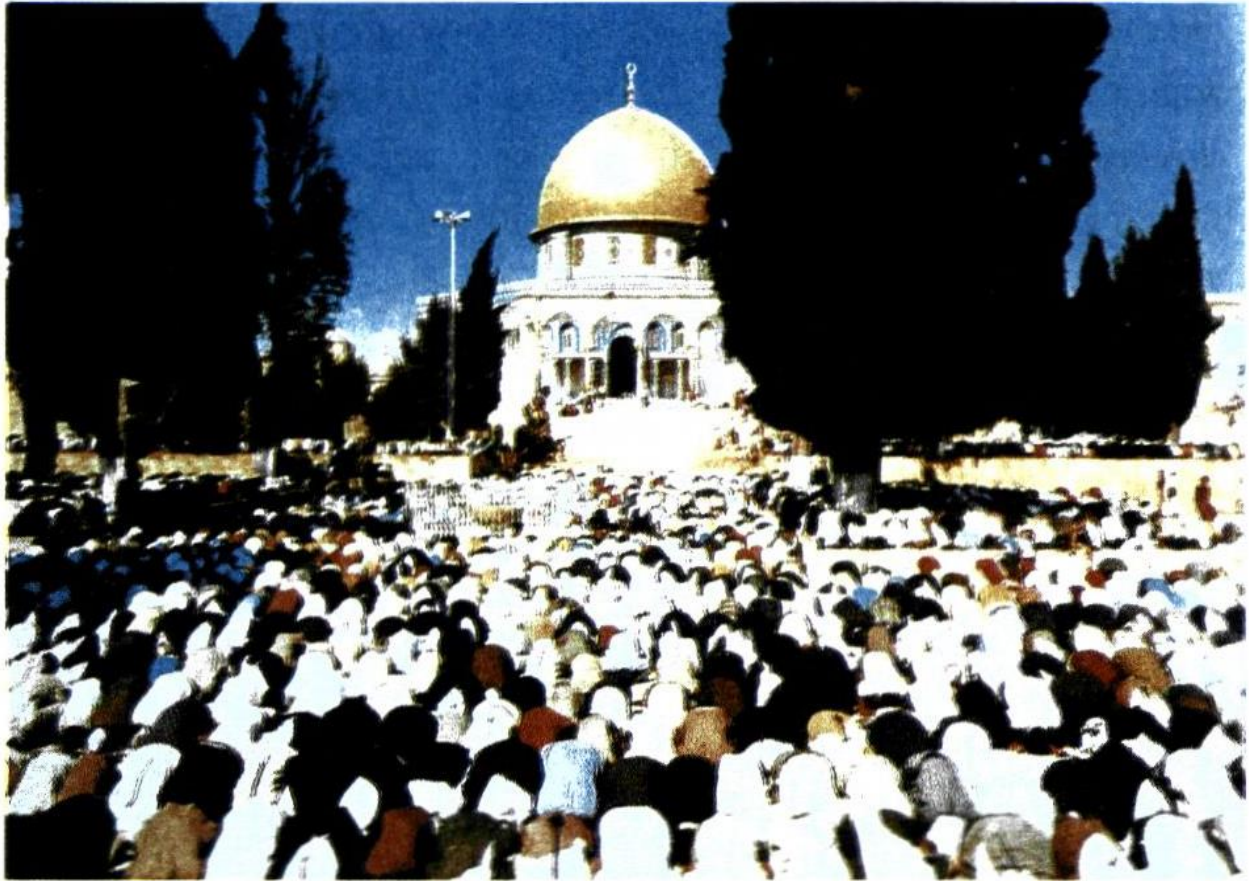
φώνουν την εικόνα του σημερινού Ισλάμ. Χρονολογικά η πρώτη από αυτές είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία

Χορός Δερβίσηδων

λιγότερο ή περισσότερο εκσυγχρονισμένων ισλαμικών κρατών, όπως το Πακιστάν, η Τουρκία, η Αίγυπτος κ.ά., όπου το Ισλάμ, παρά την ισχυρή του παρουσία, δεν καθορίζει όλες τις όψεις της ζωής. Η δεύτερη είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κινημάτων που επιδιώκουν την ανάκτηση της κυριαρχίας του Ισλάμ. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως εκείνη του Ιράν, τα κινήματα αυτά πέτυχαν το σκοπό τους με την εγκαθίδρυση θεοκρατικών συστημάτων, ενώ σε άλλες, όπως εκείνες διάφορων χωρών της Β. Αφρικής, η σύγκρουση αποτελεί μια συνεχιζόμενη αιματηρή πραγματικότητα. Τα κινήματα αυτά συνήθως τονίζουν την ανωτερότητα του Ισλάμ έναντι όλων των άλλων θρησκειών αλλά και ιδεολογιών και ιδιαίτερα του δυτικού τρόπου ζωής.

Ένα ακόμη στοιχείο της σημερινής εικόνας του Ισλάμ είναι η νέα εξάπλωσή του σε διάφορες περιοχές, που οφείλεται σε διάφορους λόγους, όπως π.χ. στην παγκόσμια αναβίωση, από τη δεκαετία του 60, του μυστικισμού των διάφορων θρησκειών, συμπεριλαμβανομένου και του ισλαμικού σουφισμού. Μ' αυτήν τη μορφή το Ισλάμ έχει διαδοθεί πλατιά σε μερικές χώρες, όπως π.χ. στη Γαλλία. Άλλος λόγος είναι η επιθυμία από διάφορες εθνικές ή φυλετικές ομάδες, όπως οι μαύροι της Αμερικής και της Αφρικής, να διαφοροποιηθούν από τα πρότυπα των δυτικών κοινωνιών και να αποκτήσουν εθνική ή φυλετική ταυτότητα άλλη από εκείνη των δυτικών.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η παντοδυναμία τον Αλλάχ

Ο Αλλάχ - δεν υπάρχει άλλος θεός παρά Αυτός, ο Ζων, ο Αιώνιος• αυτόν δεν τον καταλαμβάνει κόπωση ούτε ύπνος• σ' Αυτόν ανήκει οτιδήποτε υπάρχει στον ουρανό και οτιδήποτε υπάρχει στη γη• ποιος μπορεί να μεσολαβήσει σ' Αυτόν τη μέρα της Κρίσης χωρίς Αυτός να το επιτρέψει; Αυτός γνωρίζει τα παρελθόντα και τα μέλλοντα και κανείς δεν αντιλαμβάνεται τίποτε από τη γνώση Του παρά μόνο ό,τι Αυτός θέλει• ο θρόνος του υψώνεται πάνω από τον ουρανό και τη γη, που δεν κουράζεται να φυλάει• Αυτός είναι ο Ύψιστος, ο Ισχυρός.

(Κοράνιο, Αγελάδα).

2. Το πνεύμα τον Σουφισμού

««Γιορτή αύριο!» φωνάξαν,
«ποιο φόρεμα θα βάλεις;». Απάντησα:
«Το φόρεμα που Αυτός μου έδωσε, γεμάτο
τόσα πικρά φαρμάκια. Φτώχεια
κι υπομονή είν' τα ρούχα μου.

Σκεπάζουν μια καρδιά που σ' όλες τις γιορτές
βλέπει τον Εραστή της.

Ποιο ρούχο τάχα ομορφότερο υπάρχει
το Φίλο για να χαιρετήσεις ή να επισκεφθείς
παρά εκείνο που μας έδωσε ο ίδιος;
Όταν Εσύ, απαντοχή μου, αλαργεύεις
κάθε στιγμή είναι ένας αιώνας λύπης, φόβου:
Όμως, όταν μ' αφήνεις να σε βλέπω, να σ' ακούω, όλες
χαρά είν' οι μέρες μου και μια γιορτή η ζωή μου!

(Αλ-Νουρί, *The Doctrine of the Sufis*, σ. 87, Από το Abu-
Bakr al- Kalabadhi).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια γεγονότα οδήγησαν στη διαίρεση του Ισλάμ;
2. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των δύο κλάδων του Ισλάμ;
3. Περιγράψτε ως θέμα εργασίας διάφορα σουφικά τάγματα.
4. Τι μορφή έχει το Ισλάμ στις γειτονικές μας χώρες;

32.0 Ινδουισμός (Α')

Με τον όρο «Ινδουισμός» ονομάζεται το πολυσύνθετο σύνολο εκείνων των παραδόσεων* της Ινδίας, που αποτέλεσαν στη διάρκεια της ιστορίας της και αποτελούν επίσης σήμερα το μεγαλύτερο μέρος της θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής της. Στη χώρα αυτή ο Ινδουισμός αριθμεί περί τα 700 εκατομμύρια πιστούς, ενώ μικρότερες Ινδουϊστικές κοινότητες υπάρχουν τόσο στις γειτονικές χώρες όσο και σε άλλα μέρη της γης, όπως το Μπαλί, τη Ν. και Δ. Αφρική, το αρχιπέλαγος της Καραϊβικής κ.α.

α) Το πρόβλημα του ορισμού. Στην αχανή ινδική χώρα οι ποικίλες γεωγραφικές και κλιματολογικές ιδιαιτερότητες, η εθνολογική ποικιλία, η μακραίωνη ιστορία, καθώς και άλλοι παράγοντες, γέννησαν στη διάρκεια των αιώνων ένα πλήθος θρησκευτικών αντιλήψεων και παραδόσεων. Αυτές συχνά διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους, που σύμφωνα με πολλούς πρέπει να θεωρηθούν ως διαφορετικές θρησκείες και να περιγραφούν χωριστά. Έτσι ο Ινδουισμός δεν αποτελεί μια ενιαία θρησκεία και συνεπώς δεν μπορεί να περικλειστεί σε ένα ορισμό. Από την άλλη μεριά όμως, οι περισσότερες από αυτές τις παραδόσεις προϋποθέτουν το ίδιο θεωρητικό υπόβαθρο. Εδώ θα περιγράψουμε αυτό το κοινό θεωρητικό υπόβαθρο και τις μεγαλύτερες από τις παραδόσεις που στηρίζονται σ' αυτό, δηλαδή εκείνες που ακολουθούνται από την πλειονότητα του ινδικού λαού.

β) Ο πολιτισμός του Ινδού και οι Άριοι. Η ιστορία του Ινδουισμού ξεκινά από τον πολιτισμό που άκμασε με κέντρο την κοιλάδα του ποταμού Ινδού περίπου από το 3.000 ως το 1500 π.Χ. Αρχαιολογικά ευρήματα, όπως η παράσταση ενός θεού που κάθεται σε στάση γιόγκα και είναι περικυκλωμένος από ζώα, ειδώλια της Μητέρας

θεάς*, καθώς και άλλα ευρήματα, δείχνουν ότι η θρησκευτική ζωή συνίστατο στη λατρεία του θείου ως γενεσιουργού δύναμης που παράγει τη ζωή.

Με την εγκατάσταση των Αρίων, που εισέβαλαν στην Ινδία περί το 1500 π.Χ., δημιουργήθηκε ένας άλλος πολιτισμός, που επικάλυψε τα υπολείμματα του προγενέστερου. Ταυτόχρονα όμως, τα υπολείμματα αυτά πέρασαν μέσα στον Άριο πολιτισμό, αναπτύχθηκαν και συνέβαλαν στην τελική σύνθεση του Ινδουισμού.

γ) Η βεδική θρησκεία. Η θρησκεία των Αρίων ήταν πολυθεϊστική, όπως εκείνη των αρχαίων Ελλήνων ή των Ρωμαίων. Πηγή πληροφοριών για τη θρησκεία αυτή αποτελεί μια σειρά ιερών βιβλίων που ονομάζονται **Βέδες**, οι οποίες γράφηκαν από το 1500 ως το 1000 π.Χ. Από το όνομά τους η θρησκεία, όπως και η εποχή αυτή, ονομάζεται βεδική. Θεοί ήταν ο ουρανός, ο ήλιος, η φωτιά, ο θεός της καταιγίδας, της γονιμότητας, και του πολέμου κ.ά. Στη βεδική θρησκεία κέντρο της λατρευτικής δραστηριότητας αποτελεί η θυσία προς τους θεούς. Όταν οι Άριοι εισέβαλαν στην Ινδία ήταν ήδη χωρισμένοι σε τρεις τάξεις: ιερείς (βραχμάνους), πολεμιστές - αριστοκράτες και καλλιεργητές. Ανώτερη θεωρούνταν εκείνη των βραχμάνων. Σ' αυτές προστέθηκε η τάξη των **χειρώνακτων**, στην οποία κατέταξαν τους κατακτημένους ντόπιους λαούς. Η κοινωνική και θρησκευτική ζωή κάθε τάξης ρυθμιζόταν από ένα σύνολο κανόνων, τους οποίους καθόριζαν οι βραχμάνοι. Το ινδικό όνομα των βασικών αυτών τάξεων είναι **βάρνα**= χρώμα. Είναι όμως κοινά γνωστές με το όνομα **κάστες** που δόθηκε το 16ο αι. από τους Πορτογάλους αποίκους. Στη διάρκεια των αιώνων οι κάστες απέκτησαν ένα πλήθος υποδιαίρεσεις. Αυτές διακρίθηκαν και ιεραρχήθηκαν με βάση κυρίως το επάγγελμα και το βαθμό καθαρότητάς τους. Με την ίδια βάση δημιουργήθηκε, επίσης, η τάξη εκεί-

νων που ήταν έξω από κάθε κάστα (άθικτοι).

Παράλληλα με τον πολυθεισμό στις Βέδες απαντά, επίσης, η ιδέα ότι υπάρχει μια παγκόσμια τάξη, η οποία διακρίνεται στη δομή και λειτουργία του κόσμου, αλλά και στη δομή και λειτουργία της κοινωνίας, την ηθική δεοντολογία κ.λπ. Η παγκόσμια αυτή τάξη ονομάζεται «ντάρμα».

Το ντάρμα είναι θείας καταγωγής και άρα η σύμφωνη μ' αυτό διαγωγή των ανθρώπων είναι πράξη θρησκευτικού χαρακτήρα και συνεπώς υποχρεωτική. Επομένως, και η δεδομένη τάξη της κοινωνίας, δηλαδή η διαίρεσή της σε κάστες, θεωρείται στις Βέδες μέρος της παγκόσμιας τάξης και άρα επίσης θείας καταγωγής. Το ίδιο ισχύει και για το σύνολο των κανόνων που συνοδεύει κάθε κάστα και που ονομάζεται επίσης ντάρμα. Η μεταπήδηση σε άλλη κοινωνική τάξη θεωρήθηκε αργότερα ότι μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε μια επόμενη ζωή, ανάλογα με τις πράξεις κατά την παρούσα.

δ) Οι Ουπανισάδες. Ήδη από το τέλος της βεδικής εποχής αρχίζει να εμφανίζεται στις Βέδες η ιδέα ότι ο κόσμος στον οποίο ζούμε είναι το επιφανειακό ή εξωτερικό στρώμα μιας θείας πραγματικότητας, που βρίσκεται στο βάθος ή στη βάση του κόσμου. Όλα όσα υπάρχουν, συμπεριλαμβανομένων και των θεών, απέρρευσαν απ' αυτή. Μ' αυτόν τον τρόπο το σύνολο του κόσμου χωρίστηκε σε δύο βασικά στρώματα, τη θεμελιώδη αυτή πραγματικότητα και το φαινόμενο κόσμο. Ο φαινόμενος κόσμος αποτελείται από όντα περιορισμένα στα όρια της μορφής τους, ενώ η θεμελιώδης πραγματικότητα είναι απεριόριστη και άμορφη.

Η ιδέα αυτή αναπτύχθηκε περισσότερο και επικράτησε ως το βασικό κοσμοείδωλο του Ινδουισμού σε μια άλλη σειρά βιβλίων που ονομάζονται Ουπανισάδες και γρά-

Η δημιουργία και η καταστροφή του κόσμου ως χορός του Σίβα.

φηκαν περ. από το 800 ως το 500 π.Χ. Στις Ουπανισάδες η θεία πραγματικότητα που αποτελεί το υπόστρωμα του σύμπαντος ονομάστηκε **Μπράχμαν**. Όπως ο αέρας που, αν και άμορφος, μπορεί να περικλειστεί μέσα στα δοχεία, έτσι και μέσα σε κάθε τι υπάρχει ένα «τμήμα» του Μπράχμαν, ένα θείο στοιχείο. Αυτό ονομάζεται **Άτμαν**. Μ' αυτόν τον τρόπο όλα τα όντα είναι στο βάθος τους Άτμαν και άρα μέρος του Μπράχμαν. Το ίδιο και ο άνθρωπος. Μόνο που αυτός, γοητευμένος από τον κόσμο, έχει συνεχώς στραμμένο το νου του προς αυτόν

και άρα προς τα έξω και αγνοεί ότι το βάθος του εαυτού του είναι η θεία πραγματικότητα.

Ενώ στις Βέδες ο κόσμος θεωρείται ως κάτι καλό, στις Ουπανισάδες καλό θεωρείται μόνο το Μπράχμαν. Ο κόσμος είναι μια δευτερεύουσα πραγματικότητα και όχι η βασική και αληθινή. Εξάλλου αποτελείται από όντα που βρίσκονται σε κατάσταση περιορισμού και μεταβολής. Τα έμβια όντα, μεταξύ των οποίων και ο άνθρωπος, αισθάνονται οδυνηρά αυτήν την κατάσταση. Βιώνουν λοιπόν την ύπαρξη ως πόνο.

Στις Ουπανισάδες εμφανίζονται, επίσης, δύο άλλες ιδέες, που είναι άγνωστες στις Βέδες. Αυτές είναι η **σαμσάρα** και το **κάρμα**. Σαμσάρα είναι η ανακύκληση των υπάρξεων. Σύμφωνα μ' αυτήν την αντίληψη τα έμβια όντα δε ζουν μόνο μια φορά αλλά αφού μια μορφή ύπαρξης διαλυθεί, κάτι από αυτήν επιβιώνει και μεταβαίνει σε άλλη μορφή ύπαρξης. Δημιουργείται έτσι ένας ατέρμων κύκλος μετενσαρκώσεων που διατηρεί συνεχώς τα όντα σε κάποια μορφή ύπαρξης. Κάρμα σημαίνει πράξη. Οι πράξεις που το ον διέπραξε στην προηγούμενη μορφή ύπαρξης είναι εκείνες που προσδιορίζουν τη μορφή στην οποία θα μεταβεί. Τέτοιες μορφές εκτός από την ανθρώπινη μπορούν να είναι μια ζωική, μια δαιμονική σε κάποια κόλαση ή μια θεϊκή σε κάποιο ουρανό. Τι πράξεις κάνει ο άνθρωπος εξαρτάται από εκείνο που επιθυμεί. Έτσι τελικά μετενσαρκώνεται κάθε φορά σε κάποια μορφή ύπαρξης ανάλογη με την επιθυμία του.

Η ατέρμονη παραμονή σε κάποια μορφή ύπαρξης, δηλαδή σε μια κατάσταση που ταυτίζεται με την οδύνη, προκάλεσε το αίτημα της απελευθέρωσης (μούκτι ή μόξα) από αυτή. Σύμφωνα με τις Ουπανισάδες, αυτή επιτυγχάνεται με τη σταδιακή απόσυρση του νου του ανθρώπου από τον εξωτερικό κόσμο και τη στροφή του

προς τον εσωτερικό με τελικό σκοπό την ταύτιση του νου με το Άτμαν και μέσω αυτού με το Μπράχμαν. Η διαδικασία αυτή, από τη σταδιακή απόσυρση του νου από τον εξωτερικό κόσμο ως την ταύτιση ή ένωση με το Μπράχμαν ονομάζεται γιόγκα. Η χρήση της γιόγκα γι' αυτό το σκοπό καθιστούσε το έργο της σωτηρίας μια ατομική προσπάθεια που μπορούσε να αναλάβει ο καθένας μόνος του.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Στον ακόλουθο κοσμογονικό μύθο το σύμπαν παρομοιάζεται με ένα γιγάντιο άνθρωπο που διαμελίζεται από τους θεούς, ώστε να παραχθεί ο κόσμος. Έτσι η διαίρεση του κόσμου στα μέρη του είναι θείας προέλευσης. Για να δείξουν ότι και αυτές είναι ίδιας προέλευσης οι βραχμάνοι πρόσθεσαν στην αρχική διήγηση και τη δημιουργία των καστών.

Όταν [οι θεοί] διαμέλισαν τον Πουρούσα, πόσα μέρη ξεχώρισαν; Τι όνομα έδωσαν στο στόμα του, στα χέρια του; Τι όνομα έδωσαν στους μηρούς και στα πόδια του;

Η [κάστα] των βραχμάνων έγινε από το στόμα του, από τα δυο του χέρια έγινε η [κάστα] των βασιλιάδων.

Οι μηροί του έγιναν οι βάισα και από τα πόδια του έγιναν οι σούντρα.

Το φεγγάρι γεννήθηκε από το νου του, και από το μάτι του γεννήθηκε ο ήλιος.

Ο Ίντρα και ο Άγκνι γεννήθηκαν απ' το στόμα του, και ο [θεός του ανέμου] Βάγιου απ' την αναπνοή του.

Απ' τον αφαλό του προήλθε ο αέρας μεταξύ [ουρανού και γης]. Ο ουρανός φτιάχτηκε απ' το κεφάλι του.

Η γη από τα πόδια του και από το αυτί τον οι διάφορες περιοχές. Έτσι [οι θεοί] έφτιαξαν τους κόσμους.

(Ριγκ Βέδα Χ, 90).

2. Το Μπράχμαν είναι η βασική πραγματικότητα

Ζούσε κάποτε ένα παιδί, ο Σβετακέτου Αρουνέγια. Κάποια μέρα ο πατέρας του, του είπε: «Σβετακέτου, πήγαινε να μάθεις την ιερή σοφία. Δεν υπάρχει κανένας στην οικογένειά μας που δεν έχει σπουδάσει τις ιερές Βέδες και που θα μπορούσε να ονομαστεί βραχμάνος χωρίς αυτή τη σπουδή».

Το παιδί έφυγε σε ηλικία δώδεκα ετών και, αφού έμαθε τις Βέδες, γύρισε σπίτι σε ηλικία είκοσι τεσσάρων, πολύ περήφανος για τις γνώσεις του και νομίζοντας ότι είναι κάποιος. Ο πατέρας του, βλέποντας αυτό, του είπε: «Σβετακέτου, παιδί μου, φαίνεται ότι νομίζεις πως είσαι κάποιος, πως έχεις γνώσεις και είσαι περήφανος. Ρώτησες όμως για κείνη τη γνώση μέσω της οποίας ακούγεται εκείνο που δεν ακούγεται, νοείται εκείνο που δε νοείται και γνωρίζεται εκείνο που δε γνωρίζεται;»

«Ποια γνώση είναι αυτή, πατέρα;» ρώτησε ο Σβετακέτου. «Ακριβώς όπως γνωρίζοντας μια μάζα πηλού, γιε μου, μπορείς να γνωρίσεις όλα όσα είναι φτιαγμένα από πηλό, εφόσον όλες οι διαφορές είναι μόνο λέξεις και η πραγματικότητα είναι πηλός...

Ακριβώς όπως γνωρίζοντας ένα κομμάτι χρυσό, μπορείς να γνωρίσεις όλα όσα είναι φτιαγμένα από χρυσό, εφόσον όλες οι διαφορές είναι μόνο λέξεις και η πραγματικότητα είναι μόνο χρυσός...

Και ακριβώς, όπως γνωρίζοντας ένα κομμάτι σίδηρο γνωρίζεις όλα όσα είναι από σίδηρο, εφόσον όλες οι διαφορές είναι μόνο λέξεις και η πραγματικότητα είναι μόνο σίδηρο [έτσι γνωρίζοντας τη βασική πραγματικότητα του σύμπαντος, το Μπράχμαν, μπορείς να γνωρίσεις όλο το σύμπαν]».

(Τσάντογκυα Ουπανισάντ, 6.1).

Συνεχίζοντας τη διδασκαλία για το Μπράχμαν, ο πατέρας του Σβετακέτου λέει:

«Φέρε μου έναν καρπό από αυτό το δέντρο μπανυάν».

«Τον έφερα, πατέρα».

«Άνοιξέ τον».

«Τον άνοιξα, κύριε».

«Τι βλέπεις μέσα του;»

«Πολύ μικρούς σπόρους, κύριε».

«Άνοιξε έναν απ' αυτούς, γιε μου».

«Τον άνοιξα, κύριε».

«Τι βλέπεις μέσα του;»

«Τίποτε απολύτως, κύριε».

Τότε ο πατέρας του, του είπε: «Γιε μου, από την ίδια αυτή ουσία μέσα στο σπόρο, την οποία δεν μπορείς να δεις, προέρχεται στ' αλήθεια όλο αυτό το τεράστιο δέντρο μπανυάν.

Πίστεψέ με, γιε μου, μια άορατη και λεπτή ουσία είναι το Πνεύμα ολόκληρου του σύμπαντος. Αυτό είναι η Πραγματικότητα. Αυτό είναι το Άτμαν. Εσύ [ο ίδιος] είσαι [κατά βάθος] αυτό».

(Τσάντογκυα Ουπανισάντ, 6.12-14).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τι καθιστά προβληματικό τον ορισμό του Ινδουισμού;
2. Γιατί η καθηκοντολογία κάθε κάστας θεωρείται υποχρεωτική;
3. Γιατί τα έμβια όντα βιώνουν την ύπαρξη ως πόνο;
4. Τι είναι το «ντάρμα», τι η «σαμσάρα» και τι το «κάρμα»;
5. Ποιο είναι το κοσμοείδωλο που παρουσιάζουν οι Ουπανισάδες;

Σαρασβάτι, μια από τις δημοφιλέστερες μορφές της
θεάς (βλ. σ. 264)

33.0 Ινδουισμός (Β΄)

Από το 500 π.Χ. ως το 500 μ.Χ. περίπου αναπτύχθηκαν τα στοιχεία που αποτελούν την επικρατούσα ως σήμερα μορφή του Ινδουισμού. Αυτά είναι:

α) Η σύνθεση ντάρμα και μόξα

Η θρησκευτική αντίληψη κατά την οποία η σωτηρία δεν εξαρτιόταν από τους βεδικούς θεούς αλλά από την ατομική προσπάθεια, έθετε σε κίνδυνο τη θέση των βραχμάνων. Ας σημειωθεί ότι κατά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. εμφανίστηκαν θρησκείες, όπως ο Βουδισμός και ο Τζαϊνισμός, που επίσης εξαρτούσαν τη σωτηρία από την ατομική προσπάθεια.

Οι βραχμάνοι αντέδρασαν σ' αυτά υιοθετώντας μεν το πλαίσιο των παραπάνω ιδεών, δίνοντάς του όμως, ένα μακροπρόθεσμο χαρακτήρα. Μετέθεσαν για την πλειονότητα των ανθρώπων την επιδίωξη της απελευθέρωσης σε κάποια τελική ζωή στο μακρινό μέλλον. Στο μεταξύ όμως, ένας βραχυπρόθεσμος επιδιώξιμος σκοπός μπορούσε να είναι η εξασφάλιση μιας μετενσάρκωσης σε κάποια καλή μορφή ύπαρξης. Οι βραχμάνοι πρόβαλαν την ιδέα ότι ο σκοπός αυτός μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσα από τη συσσώρευση καλού κάρμα. Κι αυτή μπορούσε να επιτευχθεί αν κάποιος ζούσε σύμφωνα με το ντάρμα, δηλαδή με τους κανόνες της κοινωνικής και θρησκευτικής ορθοπραξίας που ίσχυαν γενικά, κυρίως όμως, σύμφωνα με τους κανόνες που ίσχυαν ειδικά α) για την κάστα στην οποία κάποιος ανήκε, και β) για το στάδιο της ζωής στο οποίο κάποιος βρισκόταν.

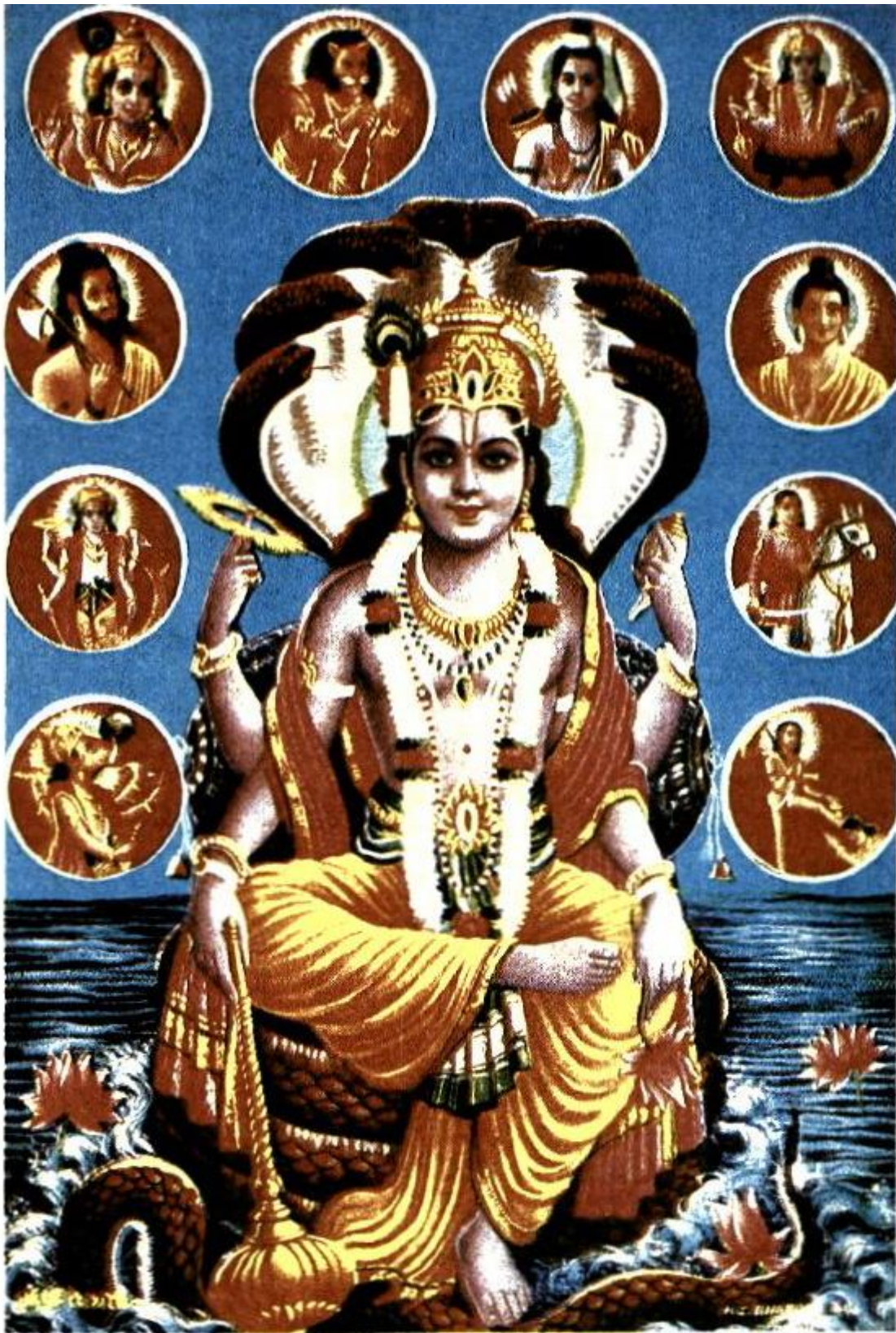
Τέτοια στάδια οι βραχμάνοι αναγνώρισαν την ίδια εποχή τέσσερα: του νέου και μαθητευόμενου κοντά σε κάποιο βραχμάνο, του οικογενειάρχη, του αποτραβηγμένου ασκητή και τέλος του περιπλανώμενου ερημίτη.

Έτσι, από την εποχή αυτή (περ.500 π.Χ.) άρχισε να παράγεται ένας μεγάλος αριθμός βιβλίων που καθορίζουν λεπτομερέστατα τους κανόνες που διέπουν την κοινωνική και θρησκευτική ζωή. Απ' αυτούς οι γενικά υποχρεωτικοί, εκείνοι δηλαδή που ισχύουν για όλες τις κάστες και τα στάδια ζωής, είναι τα προσκυνήματα σε ιερά μέρη, η λατρεία

Ναός του Σίβα.

Ο Βισνού και οι αβατάρα του.

των θεοτήτων, η τιμή και οι προσφορές προς τους βραχμάνους, η αποφυγή οιασδήποτε βλάβης κτλ. Οι ειδικά υποχρεωτικοί κανόνες είναι οι τελετές που πρέπει να κάνει ο Ινδουιστής σε διάφορες στιγμές της καθημερινής του ζωής, αλλά και σε κάθε σταθμό της ζωής του γενικά, ανάλογα με την κάστα και το στάδιο ζωής στο οποίο βρίσκεται. Ως προς τις σχέσεις μεταξύ των καστών οι κανόνες αυτοί καθορίζουν ποιοι γάμοι επιτρέπονται μεταξύ τους και ποιοι όχι, τι μιαίνει και τι καθαρίζει και πάμπολλα άλλα.

Αποτέλεσμα της σύνθεσης ντάρμα και μόξα ήταν ότι στον άμεσο τρόπο σωτηρίας, με κάποιο είδος γιόγκα, προστέθηκε και ο προοδευτικός, με το ντάρμα. Έτσι, η θρησκευτική ζωή χωρίστηκε σε δύο συνυπάρχουσες μορφές.

β) Ο Σιβαϊσμός και ο Βισνουϊσμός

Ήδη στις τελευταίες Ουπανισάδες η ιδέα ότι το θείο ως απεριόριστο είναι άμορφο άρχισε να αντικαθίσταται από την ιδέα ότι ως απεριόριστο δεν πρέπει να στερείται τίποτε και άρα πρέπει α) να έχει μορφή και β) να συμπεριλαμβάνει και τον κόσμο. Διάφορες ομάδες βραχμάνων άρχισαν από τότε να θεωρούν κάποιες δημοφιλείς θεότητες της εγχώριας θρησκείας, οι οποίες θεωρούνταν γεννιήτορες του κόσμου, όπως ο Σίβα, ο Βισνού και η Ντέβι, ως τη μορφή του Μπράχμαν. Κάθε ομάδα θεωρούσε τη μια από αυτές τις θεότητες ως την αληθινή μορφή του Μπράχμαν. Έτσι το Μπράχμαν έγινε προσωπικό. Η παράδοση που το θεωρεί απρόσωπο συνέχισε να υπάρχει υπό το όνομα Βεδάντα και αποτελεί και σήμερα ένα αξιόλογο ρεύμα μέσα στον Ινδουισμό, αν και όχι τόσο εκτεταμένο όσο οι παραδόσεις των παραπάνω θεοτήτων. Από τις θεότητες αυτές απορρέει το σύνολο του κόσμου, ο οποίος έτσι αποτελεί την εξώτατη έκφρασή τους. Μ' αυτόν τον τρόπο, τα γε-

νικά χαρακτηριστικά του κόσμου, όπως π.χ. η δημιουργία και η καταστροφή, η γέννηση και ο θάνατος, το αρσενικό και το θηλυκό κ.ο.κ. αποτέλεσαν, ιδίως στην περίπτωση του Σίβα, τα δικά τους χαρακτηριστικά, όπως τα βλέπουμε στις παραστάσεις τους.

Ο σκοπός στις παραδόσεις αυτές ήταν και πάλι ο ίδιος: η απελευθέρωση, μέσα από την ένωση με μια απ' αυτές τις θεότητες, από τη διαιώνιση του εγκλωβισμού στη μεταβαλλόμενη και περιορισμένη ύπαρξη.

Όμως, η προσωπική διάσταση που προστέθηκε στο Μπράχμαν έφερε δυο αλλαγές στο μέσον, με το οποίο η ένωση αυτή μπορούσε να πραγματοποιηθεί: αφενός η ίδια η θεότητα αναλάμβανε με διάφορους τρόπους, όπως εμφανίσεις της στον κόσμο μας κτλ., να βοηθήσει τους ανθρώπους να την πραγματοποιήσουν· αφετέρου ο άνθρωπος μπορούσε ν' αγαπήσει τη θεότητα και χρησιμοποιώντας την αγαπητική αφοσίωση (μπάκτι) ως γιόγκα, δηλαδή ως μέσο ένωσης (μπάκτι γιόγκα), να ενωθεί μ' αυτή. Η μπάκτι γιόγκα καθιερώθηκε ως το κατεξοχήν τέτοιο μέσον σ' αυτές τις παραδόσεις. Βέβαια, εκτός από την τελική σωτηρία οι θεότητες αυτές πρόσφεραν και κάθε είδους βοήθεια εγκόσμιου τύπου. Οι εμφανίσεις στον κόσμο μας με διάφορες μορφές (αβατάρια) αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο συμβάλλει στη σωτηρία ο θεός Βισνού. Υπάρχουν δέκα τέτοιες εμφανίσεις του Βισνού, κυριότερες όμως και δημοφιλέστερες είναι εκείνη του Κρίσνα και εκείνη του Ράμα. Ο Σίβα βοηθά τους πιστούς του, χωρίς να προβαίνει σε εμφανίσεις. Λατρεύεται υπό διάφορες μορφές, που, όπως είπαμε, αντιστοιχούν στα γενικά χαρακτηριστικά του κόσμου. Π.χ. τόσο ως δημιουργός όσο και ως καταστροφέας, καθώς, ενώ ως γενεσιουργός γεννά το σύμπαν, μετά από ένα τεράστιο χρονικό διάστημα επίσης

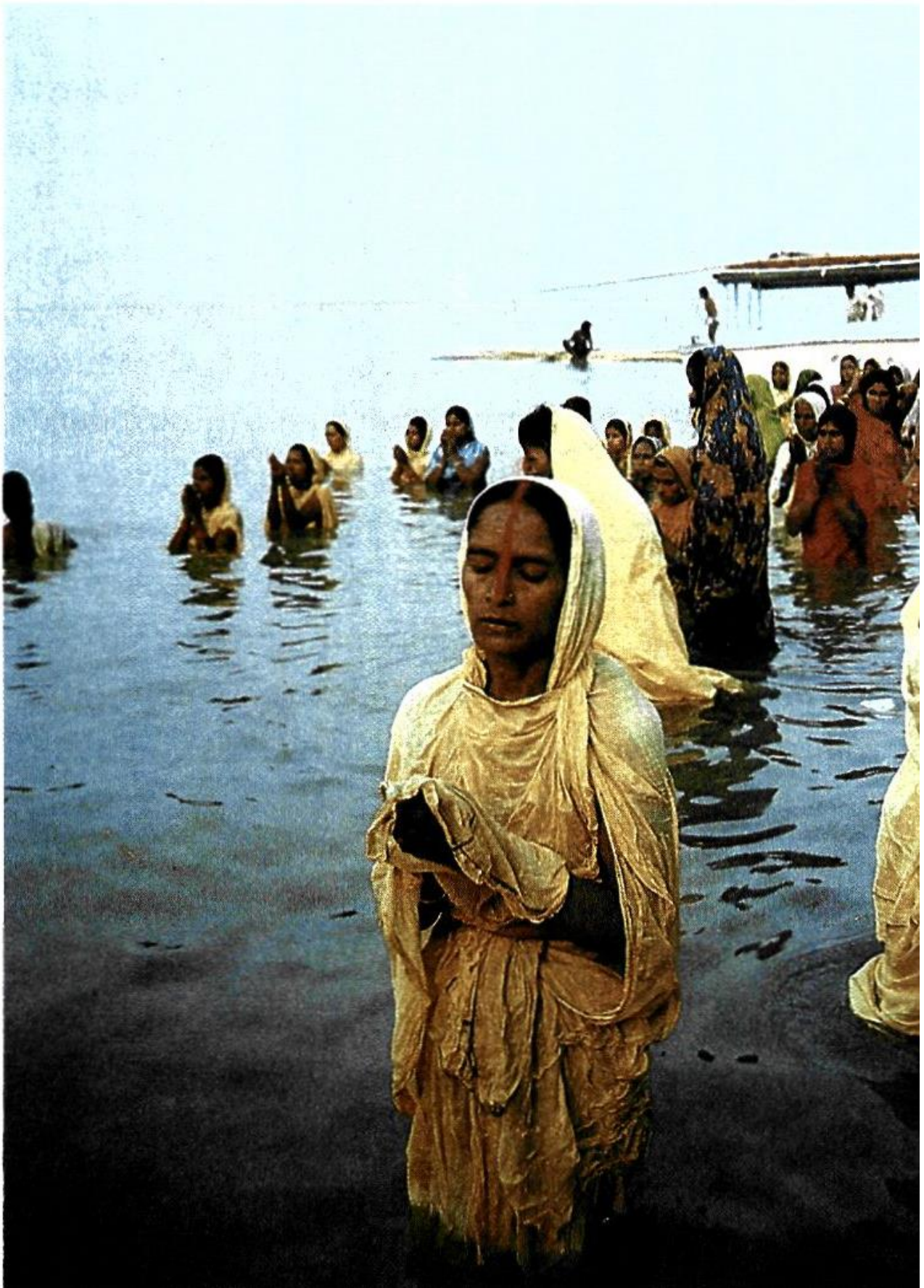
το καταστρέφει και το απορροφά, για να το γεννήσει και πάλι κ.ο.κ.

γ) Ο Σακτισμός

Παράλληλα με την ανάπτυξη του Σιβαΐσμου και του Βισνουϊσμού, αναπτύχθηκε επίσης ο Σακτισμός με κέντρο τη λατρεία της γενεσιουργού δύναμης ή ενέργειας του Σίβα, που ονομάζεται Σάκτι και λατρεύεται ως η θηλυκή όψη ή, με τη μυθική γλώσσα, ως η σύζυγος του Σίβα. Μπορεί όμως να λατρεύεται και ανεξάρτητα από αυτόν. Η Σάκτι λατρεύεται ως η Μεγάλη θεά ή απλώς η θεά (Ντέβι) υπό διάφορες μορφές, όπως είναι η φοβερή Κάλι με την κατακόκκινη από το αίμα γλώσσα και το περιδέραιο από νεκροκεφαλές. Είναι η θεά που παράγει τη ζωή αλλά μέσω του θανάτου ξαναπαίρνει την ενέργεια που ξόδεψε, ώστε να μπορέσει να την αναπαράγει κ.ο.κ. Έτσι, αιματηρές θυσίες που της επέστρεφαν αυτήν την ενέργεια ήταν ως πρόσφατα το κέντρο της λατρείας της Κάλι.

δ) Η λατρεία

Από τον 6ο αι. μ.Χ. μια νέα μορφή λατρείας των θεοτήτων αρχίζει να επικρατεί αντί της θυσίας: η «τιμή» της θεότητας, που από την εποχή αυτή γίνεται η κύρια λατρευτική πράξη του Ινδουισμού. Πρόκειται για διάφορες λατρευτικές πράξεις, που απομιμούνται την υποδοχή, περιποίηση και αποχαιρετισμό ενός φιλοξενούμενου, όπως προσφορά καθίσματος, προσφορά νερού για την πλύση των χεριών και των ποδιών, πλύση όλου του αγάλματος, προσφορά σ' αυτό καινούργιου ενδύματος, χρήση του με αρώματα, προσφορά λουλουδιών, λιβανιού, τροφής κ.ο.κ.

Λατρεία του Γάγγη.

ε) Ο Ινδουισμός στη νεότερη εποχή

Από το 13ο ως το 18ο αι. η Ινδία βρέθηκε υπό μουσουλμανική κατοχή. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής τα κινήματα μπάκτι με κέντρο κάποια από τις εμφανίσεις ή μορφές των τριών θεοτήτων συνέχισαν να ακμάζουν. Κυρίως από το 19ο αι. υπό τους Βρετανούς ο Ινδουισμός ήλθε σε επαφή με τη Δύση και το Χριστιανισμό. Η συνάντηση αυτή, μαζί με άλλους παράγοντες, οδήγησε τον Ινδουισμό σε μια νέα συνειδητοποίηση της ταυτότητάς του και σε μια αναβίωση κάποιων από τις παραδόσεις του, οι οποίες επιδιώχθηκε να αναδιατυπωθούν με σύγχρονο τρόπο. Επίσης τον οδήγησε σε μια προσπάθεια αποβολής κάποιων στοιχείων που αμαύρωναν την εικόνα του, όπως ήταν εκείνο των καστών. Η αναβίωση αυτή πραγματοποιήθηκε στην Ινδία αλλά τα κύματά της έφτασαν επίσης στη Δύση. Κάποια από τα μεγάλα ονόματα αυτής της αναβίωσης είναι ο Ραμακρίσνα Παραμαχάνσα (1836-86), ο Σρι Αουρομπίντο (1872-1950) και ο Μαχάτμα Γκάντι (1869-1948), ο ελευθερωτής της Ινδίας από τη βρετανική κατοχή. Η κεντρική ιδέα του Γκάντι ήταν η εφαρμογή παραδοσιακών Ινδουιστικών πρακτικών, όπως η νηστεία ή η αποφυγή βλάβης (μη βία), στην αντιμετώπιση προβλημάτων κοινωνικών, όπως εκείνο της θέσης των άθικτων στην ινδική κοινωνία, ή πολιτικών, όπως η ξένη κατοχή της Ινδίας.

στ) Η σημερινή εικόνα

Ο Ινδουισμός είναι το σύνολο των παραδόσεων που τον αποτελούν. Μπορούμε όμως να πούμε, ότι κυρίως είναι ό,τι πιστεύει σήμερα η πλειονότητα του ινδικού λαού. Τα κύρια στοιχεία αυτής της πίστης του είναι: Η ύπαρξη είναι οδυνηρή. Ως τέτοια θέτει το αίτημα της απελευθέρωσης από αυτή. Η απελευθέρωση επιδιώκεται με δύο τρόπους, τον άμεσο και το σταδιακό. Ο άμε-

σος τρόπος επιτυγχάνεται κυρίως μέσα από την αγαπητική αφοσίωση (μπάκτι γιόγκα) προς μια θεότητα, που επιλέγεται προσωπικά από τον Ινδουιστή. Η θεότητα αυτή είναι συνήθως κάποια που περιέχεται σε μια από τις τρεις παραδόσεις που περιγράψαμε, δηλαδή το Σιβαϊσμό, το Βισνουϊσμό και το Σακτισμό. Το γεγονός αυτό κάνει τις τρεις αυτές παραδόσεις να είναι οι τρεις δημοφιλέστερες λύσεις στο αίτημα της απελευθέρωσης.

Ο σταδιακός τρόπος, ο οποίος συγκεντρώνει την προτίμηση της μεγάλης πλειονότητας των πιστών, επιτυγχάνεται με την προσήλωση στο ντάρμα. Σ' αυτό, όπως είπαμε, συμπεριλαμβάνεται η λατρεία των διαφόρων θεοτήτων που, υπάρχουν στο Ινδουιστικό πάνθεο. Θεότητες που θεωρείται ότι συμβάλλουν στην απόσβεση του κακού κάρμα και συνεπώς σε μια καλή μετενσάρκωση, όπως η θεότητα του ποταμού Γάγγη με την πλύση στα νερά του, είναι δημοφιλείς. Αλλά και στο σταδιακό τρόπο η ένωση με τη θεότητα της προσωπικής επιλογής παραμένει πάντα ο απώτερος, τελικός στόχος. Ακόμη κι όταν λατρεύει διάφορες θεότητες ο Ινδουιστής, δεν είναι ποτέ πολυθεϊστής. Τοποθετεί πάντα την προσωπική του θεότητα στη θέση του απολύτου και υποτάσσει τις άλλες σ' αυτήν ως μορφές ή εμφανίσεις της ή δυνάμεις που βοηθούν στο έργο της τελικής απολύτρωσης στα ποικίλα του στάδια.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο Κρίσνα εμφανίζει στον Αρζούνα την πραγματική τον μορφή: του Βισνού που γεννά και περιέχει όλο το σύμπαν.

Τότε ο γιος τον Πάντου [ο Αρζούνα] είδε
ολόκληρο το [πλατύ] σύμπαν να συγκλίνει σε Ένα,
Εκεί, στο σώμα του Θεού των θεών,
κι ωστόσο να διαιρείται προς τα έξω σε πολλά.

Ω Θεέ, θωρώ όλους τους θεούς μέσα στο σώμα σου,
Και όλα τα πλήθη κάθε είδους όντων·
[Βλέπω το θεό] Μπραμά, θρονιασμένο πάνω στο άνθος
του νούφαρου,
Ουράνια ερπετά και όλους τους [αρχαίους μύστες].

Χέρια, κοιλιές, στόματα και μάτια όλα πολλαπλά-
Έτσι σε βλέπω όπου και να κοιτάξω- άπειρη η μορφή
σου.
Τέλος, μέση ή αρχή σε σένα δεν μπορώ να δω,
Ω Βασιλιά του παντός, [που φανερώνεσαι] σε όλες τις
μορφές.

Εσύ είσαι το αθάνατο, [εσύ] ο τελικός σκοπός της σο-
φίας
Εσύ, τον σύμπαντος αυτού το τελευταίο στήριγμα και
θεμέλιο.
Εσύ το αμετάβλητο, [εσύ] ο φύλακας του αιώνιου νόμου
(ντάρμα),
Εσύ είσαι το αιώνιο Πρόσωπο([επιτέλους] καταλαβαί-
νω!...
Αστράφτοντας με πολύχρωμες [φλόγες] αγγίζεις τον
ουρανό,
Τα στόματά σου ολάνοιχτα, χάσκοντα, τα μάτια σου δι-
εσταλμένα, φλογισμένα·
Σε βλέπω, και το εσώτατο εγώ μου τρέμει:
Δε μπορώ να το αντέξω, να ειρηνέψω, ω Βισνού!
(Μπαγκαβάτ-Γκιτά, XI, 9 εξ.)

**2. Ο Κρίσνα διδάσκει στον Αρζούνα τρόπους ένωσης
με αυτόν**
Σ' εκείνους που...αφιερώνοντας όλες τις πράξεις τους σ'

εμένα και θεωρώντας με ως τον ύψιστο σκοπό με λατρεύουν, διαλογιζόμενοι πάνω) σ' εμένα με αποκλειστική αφοσίωση, που έχουν το νου τους προσηλωμένο σ' εμένα, εγώ, χωρίς καθυστέρηση, έρχομαι να τους λυτρώσω απ' τον ωκεανό αυτού του κόσμου του θανάτου. Τοποθέτησε το νου σου μόνο σ' εμένα προσήλωσε την κατανόησή σου σ' εμένα. Σ' εμένα τότε θα κατοικείς από κει και πέρα χωρίς αμφιβολία. Αλλά αν δεν μπορείς να προσηλώσεις το νου σου σταθερά σ' εμένα, τότε... ας είναι οι πράξεις εξευμενισμού μου ο υψηλότερος σκοπός σου. Ακόμη και με το να κάνεις πράξεις για να με εξευμενίσεις θα φτάσεις στην τελειότητα. Αν δεν μπορείς να κάνεις ακόμη κι αυτό, τότε κατάφυγε στην αφοσίωση σ' εμένα και, με αυτοσυγκράτηση, εγκατάλειψε όλους τους καρπούς των πράξεών σου... Εκείνος ο πιστός μου που είναι αδιάφορος, καθαρός, αμερόληπτος, ελεύθερος από θλίψη, που εγκαταλείπει όλες τις πράξεις [που έχουν σκοπό την απόκτηση καρπών], μου είναι πολύ αγαπητός... Εκείνος που είναι ίδιος προς το φίλο και προς τον εχθρό, ίδιος προς την τιμή και την ατιμία, προς το κρύο και τη ζέστη, προς την ευχαρίστηση και τον πόνο, που είναι ελεύθερος από προσκολλήσεις, εκείνος για τον οποίο ο έπαινος και ο ψόγος είναι το ίδιο, που είναι σιωπηλός, ευχαριστημένος με οτιδήποτε, ανέστιος, με σταθερό νου και γεμάτος αφοσίωση, εκείνος μου είναι πολύ αγαπητός».

(Μπαγκαβάτ-Γκιτά, XII).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς συνδύασαν οι βραχμάνοι το ντάρμα και τη μόξα; Ποιος τρόπος σωτηρίας γεννήθηκε απ' αυτόν το συνδυασμό;
2. Με ποιον τρόπο βοηθά ο Βισνού τους πιστούς του;

3. Ποιες διαφορές μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ ενανθρώπισης του Χριστού και εμφανίσεων (αβατάρα) του Βισνού;

4. Πώς ιεραρχούν οι Ινδουιστές τους θεούς στους οποίους πιστεύουν;

Ο Κρίσνα και η σύζυγός του, Ράντα

34. Η Γιόγκα

α) Τι είναι η γιόγκα

Γιόγκα σημαίνει «ζεύξη», δηλαδή ένωση. Με τον όρο αυτό ονομάζονται οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται στις ανατολικές θρησκείες και ιδιαίτερα στον Ινδουισμό με συνηθέστερο σκοπό την ένωση του ανθρώπου με το θείο στοιχείο που ενυπάρχει σ' αυτόν. Μ' αυτήν εννοείται συνήθως η ένωση του νου με αυτό το στοιχείο και συνεπώς με τη θεία, υπερβατική πραγματικότητα. Όμως, ανάλογα με τις διάφορες αντιλήψεις των Ινδουϊστικών παραδόσεων για τον άνθρωπο και τον κόσμο, υπάρχουν ποικίλες παραλλαγές αυτού του βασικού σχήματος. Εξάλλου οι ίδιες τεχνικές μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για άλλους σκοπούς. Υπάρχουν συνεπώς διάφορες γιόγκα. Η ιστορική αρχή της γιόγκα είναι άγνωστη. Υπήρχε ήδη πριν εμφανιστεί στις Ουπανισάδες. Πάντως όσο τμήμα της ιστορίας της είναι γνωστό δείχνει ότι η γιόγκα χρησιμοποιείται κυρίως για θρησκευτικούς σκοπούς, όμοιους με τον παραπάνω.

β) Θεωρητικές προϋποθέσεις της γιόγκα

Η γιόγκα βασίζεται σε δύο βασικές ιδέες: α) όπως ο καθρέφτης δεν έχει ένα μόνιμο περιεχόμενο, αλλά αποκτά κάθε φορά εκείνο προς το οποίο είναι στραμμένος, έτσι και ο νους έχει την ιδιότητα να μεταβάλλεται σύμφωνα με εκείνο στο οποίο προσκολλάται και να ενώνεται με αυτό· β) ο άνθρωπος ως ον δεν έχει μια μόνιμη ταυτότητα, δεν είναι δηλαδή μόνιμα κάτι, αλλά γίνεται εκείνο στο οποίο προσκολλάται ο νους του.

Στα πλαίσια του Ινδουισμού οι δύο αυτές βασικές ιδέες χρησιμοποιήθηκαν από διάφορες παραδόσεις για την επίτευξη της σωτηρίας. Οι παραδόσεις αυτές αντιλαμβάνονται τη σωτηρία καθεμιά σύμφωνα με την κοσμοθεωρία της. Γι' αυτό ο τρόπος με τον οποίο οι ιδέες

αυτές εφαρμόζονται και το αποτέλεσμα που επιδιώκεται ποικίλλει. Σύμφωνα π.χ. με τις Ουπανισάδες το σύνολο της πραγματικότητας αποτελείται από δύο κύρια στρώματα• εκείνο της απόλυτης, θείας πραγματικότητας, στην οποία δόθηκε το όνομα Μπράχμαν, και εκείνο του κόσμου που απορρέει από το Μπράχμαν. Μέσα σε καθένα από τα όντα που κατοικούν στον κόσμο έχει εισχωρήσει και ενυπάρχει το Μπράχμαν ως Άτμαν. Έτσι, στο βάθος του ανθρώπου επίσης βρίσκεται το Άτμαν. Μεταξύ του Άτμαν και του φυσικού σώματος υπάρχει ένα άλλο σώμα που αποτελεί την έδρα των ψυχικών ιδιοτήτων. Αυτό λέγεται λεπτό σώμα. Σ' αυτό βρίσκεται ο νους. Έτσι ο νους βρίσκεται μεταξύ της απόλυτης πραγματικότητας και του φυσικού κόσμου. Εάν προσκολληθεί στο φυσικό κόσμο ενώνεται και ταυτίζεται μ' αυτόν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο άνθρωπος να γίνεται μέρος αυτού του κόσμου. Εάν, αντίστροφα, στραφεί προς τα μέσα και μάλιστα προς το βάθος του, δηλαδή προς το Άτμαν και προσκολληθεί σ' αυτό, θα ενωθεί και θα ταυτιστεί με το Άτμαν και συνεπώς με το Μπράχμαν και έτσι θα επιτύχει τη σωτηρία.

Στο Σιβαϊσμό και στο Βισνουϊσμό οι ίδιες ιδέες εφαρμόζονται με σκοπό την ένωση με το Σίβα ή το Βισνού. Σε άλλες παραδόσεις εφαρμόζονται προκειμένου ο νους να ενωθεί με λεπτές και λανθάνουσες λειτουργίες του λεπτού ή του φυσικού σώματος και να φτάσει έτσι σε σημείο να μπορεί να τις χρησιμοποιεί κατά βούληση. Στην περίπτωση αυτή έχουμε την κυριαρχία του νου πάνω στον ψυχοφυσικό κυρίως οργανισμό του ανθρώπου.

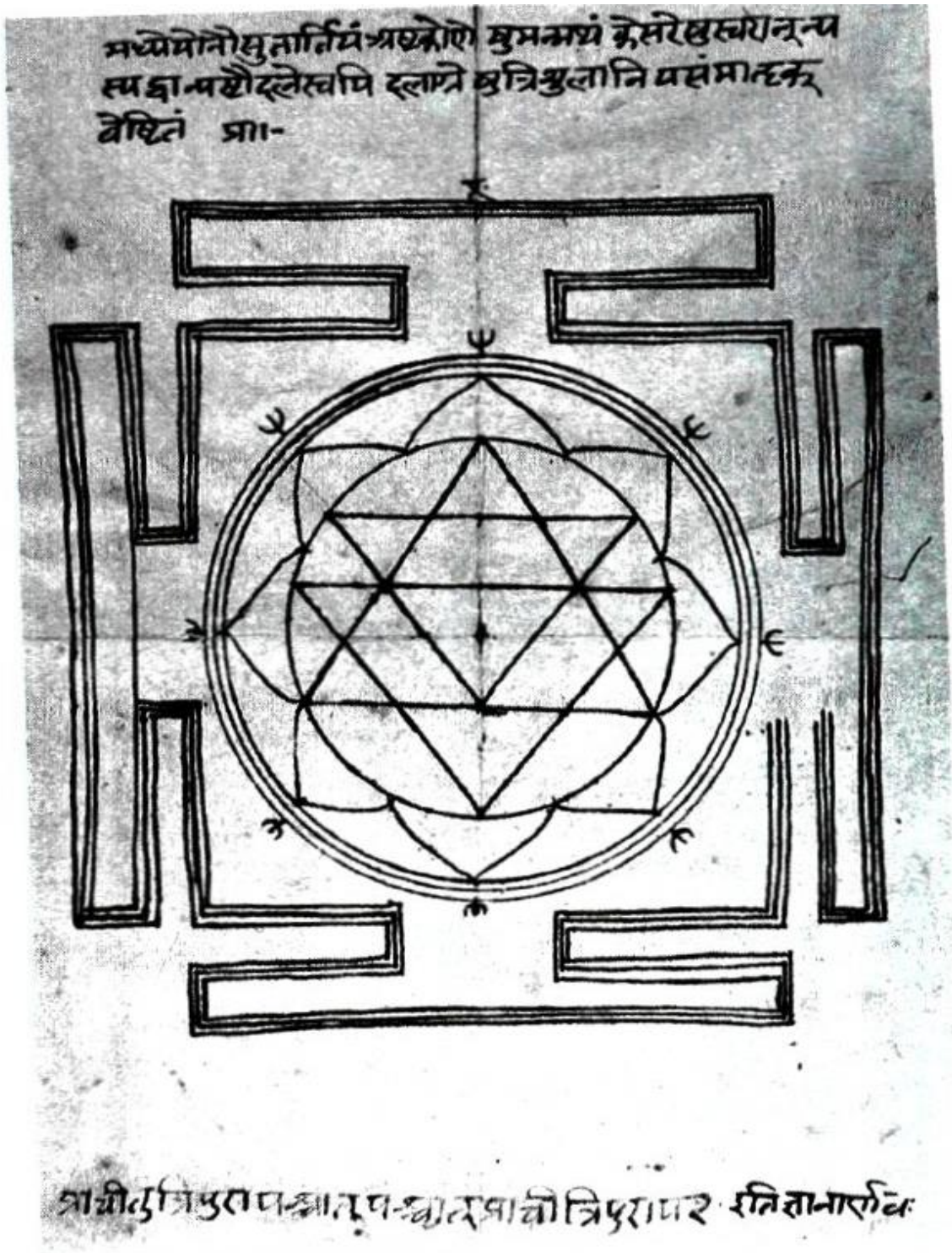
Εκτός από το σκοπό οι διάφορες γιόγκα διακρίνονται επίσης με βάση τα μέσα που χρησιμοποιούν για την ένωση με το θείο. Έτσι, η γιόγκα που περιγράψαμε ως τώρα, επειδή ως τέτοιο μέσο έχει την απλή «γνώση» του άτμαν από το νου, ονομάζεται «γιόγκα της γνώσης»

(τζνάνα γιόγκα). Στην περίπτωση που ο Θεός θεωρείται ως προσωπικός ως τέτοιο μέσο χρησιμοποιείται η αγάπη προς αυτόν, οπότε έχουμε τη γιόγκα της «αγαπητικής αφοσίωσης» (μπάκτι γιόγκα). Τέλος, τέτοιο μέσο μπορεί να είναι οι πράξεις υπηρεσίας προς τον κόσμο, οι οποίες μεταθέτουν επίσης το νου από το ατομικό εγώ προς το Θεό, οπότε έχουμε τη «γιόγκα των πράξεων» (κάρμα γιόγκα).

γ) Η τεχνική της γιόγκα

Η τεχνική της γιόγκα συνίσταται στο λεγόμενο διαλογισμό. Αυτός με τη σειρά του συνίσταται στην αποπροσκόλληση του νου από τις ποικιλόμορφες σκέψεις. Συνήθως ο νους ταυτίζεται μ' αυτές και, μέσω αυτών και των αντικειμένων στα οποία αναφέρονται, με τον κόσμο των φαινομένων. Η αποπροσκόλληση του νου κατορθώνεται σε δύο στάδια. Στο πρώτο επιλέγεται ένα αντικείμενο και ο νους αναγκάζεται να θεωρήσει εσωτερικά μόνο αυτό αποκλείοντας οτιδήποτε άλλο. Στο δεύτερο στάδιο, που είναι ο κυρίως διαλογισμός, ο νους αναγκάζεται να συγκεντρωθεί από την περιφέρεια αυτού του αντικειμένου στο κέντρο του και άρα από έξω προς τα μέσα. Με τον τρόπο αυτό ο νους αποκόπτεται τελικά από το αντικείμενο και ταυτίζεται με τον εαυτό του. Η κατάσταση αυτή ισοδυναμεί με μια πλήρη στροφή του προς τα μέσα, οπότε σαν καθρέφτης αντικατοπτρίζει το Άτμαν που βρίσκεται πίσω του.

Στο τρίτο στάδιο ο αντικατοπτρισμός αυτός μεταλλάσσεται από μόνος του σε μια «διάλυση» του νου στο Άτμαν, δηλαδή σε μια ένωση μ' αυτό.

Γιάντρα: ένα από τα συνηθέστερα αντικείμενα διαλογισμού

Ο Ραμακρίσνα Παραμαχάνσα (βλ. σ. 266), σε στάση γιόγκα

Πριν από τα τρία αυτά στάδια υπάρχουν άλλα πέντε, τα οποία παίζουν ρόλο προπαρασκευαστικό. Στο πρώτο από αυτά ο ασκούμενος αποφεύγει κάθε είδους βία, κλοπή, ψεύδος, γενετήσιες σχέσεις και ιδιοκτησία. Στο δεύτερο επιδίδεται κυρίως σε ασκήσεις που έχουν ως σκοπό την αποκοπή του νου από την πολύμορφη επιθυμία. Στο τρίτο ασκεί το σώμα να παραμένει για μεγάλο διάστημα σε στάσεις οι οποίες μειώνουν τις παρενοχλήσεις στο διαλογισμό που μπορεί να προέλθουν από το σώμα. Στο τέταρτο συγκρατεί την αναπνοή έτσι, ώστε κι αυτή να μην παρεμβαίνει στην απόλυτη συγκέντρωση που πρόκειται να επιδιώξει ο νους. Τέλος, στο πέμπτο συγκεντρώνει προς τα μέσα τις αισθήσεις του, ώστε να πετύχει μια προκαταρκτική απομόνωση του νου από τον κόσμο. Στο στάδιο της συγκράτησης της αναπνοής αναπτύσσονται, σύμφωνα με τα κείμενα, διάφορες «δυνάμεις», όπως τηλεπάθεια, διόραση, μετεωρισμός κτλ. Όμως, εφιστάται η προσοχή για τον κίνδυνο που αυτές αντιπροσωπεύουν, να προσκολληθεί δηλαδή ο νους σ' αυτές και να μην πραγματοποιηθεί ο σκοπός της γιόγκα.

δ) Η παράχρηση της γιόγκα

Συχνά η γιόγκα παρουσιάζεται ως μέσο για την απόκτηση κάποιων αποτελεσμάτων που προκύπτουν από τις ασκήσεις των διάφορων σταδίων. Όμως, στην κλασική γιόγκα ο ασκούμενος που προσκολλάται σε κάποιο από αυτά θεωρείται ότι περιέπεσε στην οικτρή κατάσταση να δεσμευτεί και πάλι από την έλξη καταστάσεων που ανήκουν στον κόσμο των φαινομένων, με αποτέλεσμα τη συνέχιση της ύπαρξής του ως μέρος αυτού του κόσμου. Έτσι, η μετατροπή της γιόγκα σε ασκήσεις για την απόκτηση υγείας ή «δυνάμεων» μπορεί βέβαια να γίνει. Όμως, αυτό που προκύπτει τότε δεν είναι γιόγκα αλλά απλά σωματικές ασκήσεις ή ασκήσεις

που τον οδηγούν αντί στην κυριαρχία της επιθυμίας του στην υποδούλωση σ' αυτή. Τον οδηγούν σε καταστάσεις που δε συμβάλλουν στην απελευθέρωσή του από τη βασική εκδήλωση της άγνοιας, δηλαδή της παρανόησης του κόσμου ως του απολύτου.

ε) Γιόγκα και ησυχαστική παράδοση

Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η προσευχή στην ησυχαστική παράδοση παρουσιάζει ομοιότητες με την τεχνική του διαλογισμού, δηλαδή της γιόγκα. Επειδή και οι δύο επιζητούν την ένωση με το θείο, μπορούν να χαρακτηριστούν ως μορφές μυστικισμού. Υπάρχουν όμως και διαφορές. Η κυριότερη διαφορά είναι εκείνη που αφορά στο σκοπό των δύο: στη γιόγκα ο σκοπός είναι η ένωση με το θείο, προκειμένου να επιτευχθεί η διακοπή των μετενσαρκώσεων και μέσα από αυτήν η απελευθέρωση από τον κόσμο του περιορισμού, της μεταβολής και του θανάτου. Η μπάκτι γιόγκα έχει σκοπό την αναγέννηση σε έναν ουρανό κοντά στη θεότητα. Αλλά και αυτή η κατάσταση δεν είναι η τελική αφού αναμένεται να τελειώσει όταν όλος ο κόσμος απορροφηθεί από τη θεότητα. Κάποτε, όπως συμβαίνει στον «υπερβατικό διαλογισμό»*, η ένωση με το θείο έχει ως σκοπό τη βελτίωση της ύπαρξης σ' αυτόν τον κόσμο. Σε καμιά όμως γιόγκα δεν επιζητείται ως επιθυμητή κατάσταση η διαίωνιση της ύπαρξης στον παρόντα κόσμο, ούτε η σωτηρία του παρόντος κόσμου από το θάνατο. Στο χριστιανικό μυστικισμό, αντίθετα, σκοπός είναι η εσχατολογική σωτηρία, δηλαδή η διάσωση του θεωρούμενου ως «καλού λίαν» κόσμου από τον «έσχατο εχθρό», το θάνατο, και η τελική κοινωνία όλου του κόσμου (και όχι μόνο ενός εσωτερικού στοιχείου) με το Θεό - κύριό του, δηλαδή η Βασιλεία του Θεού. Πρώτο δείγμα αυτού του νέου κόσμου είναι ο αναστημένος Χριστός: σ' αυτόν ο θάνατος έχει καταργηθεί και ο κόσμος βρίσκεται ενωμέ-

νος με το Θεό. Η ένωση του νου του γιόγκι με το θείο είναι ο συνηθέστερος σκοπός της γιόγκα. Η συμμετοχή του ανθρώπου στη βασιλεία του Θεού μέσω της ένωσης του με το Χριστό είναι ο τελικός σκοπός του ησυχασμού.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο σκοπός της γιόγκα

Όπως ένα πουλί
φυλακισμένο σ' ένα δίχτυ
θα πετάξει προς τον ουρανό
μόλις αυτό κοπεί
έτσι και η ψυχή του ασκούμενου
απελευθερωμένη απ' τα δεσμά της επιθυμίας
με το μαχαίρι της γιόγκα,
ξεφεύγει για πάντα
από τη φυλακή της σασάρα.

(Κσούρικα Ουπανισάντ, 1,22)

2. Η ένωση με το Άτμαν

Όταν εμφανισθεί μέσα σου
η αληθινή γνώση της ενότητας
του άτμαν σου με το κοσμικό άτμαν,
τότε αυτό λέγεται σαμάντι
γιατί το άτμαν είν' αληθινά
το ίδιο με το Μπράχμαν, το πανταχού παρόν
το αιώνιο, το Ένα δίχως δεύτερο.

Πρέπει να λες στον εαυτό σου, αληθινά:
Δεν είμαι το σώμα μου, ούτε η ζωτική πνοή
ούτε οι αισθήσεις, ούτε οι σκέψεις, ούτε τίποτ' άλλο·
γιατί είμαι ο μοναδικός παρατηρητής (σ.τ.μ. η βάση του
σύμπαντος)
είμαι ο Σίβα! Είμαι ο Σίβα:

Ναι, είμαι το Μπράχμαν
είμ' ένας ξένος σ' αυτό τον κόσμο
δεν υπάρχει κανείς μαζί μου·
ακριβώς όπως ο αφρός και τα κύματα
γεννιούνται απ' τον ωκεανό και διαλύονται πάλι μέσα
του.
Έτσι κι ο κόσμος γεννιέται από μένα και διαλύεται πάλι
μέσα μου!

(Γιόγκα Νταρσάνα Ουπανισάντ, 10, 1-6)

3. Αποφυγή των δυνάμεων

Δεν θα επιδιώξει τέτοιες δυνάμεις
αλλά κι αν τις έχει δεν θα καυχηθεί γι' αυτές,
αν θέλει να είναι ένας αληθινός γιόγκι.
Αντίθετα μάλιστα, κρατώντας τις μυστικές
θα δρα στον κόσμο
σαν να ήταν ένας συνηθισμένος άνθρωπος
ή ακόμη ένας χαζός
ή και κωφάλαλος.
Αλήθεια, οι άνθρωποι κάνουν τόσες ερωτήσεις
που αν ο ασκούμενος τις απαντούσε
θα έχανε απ' τα μάτια του το δικό του τρόπο ζωής
που είναι να προχωρεί μπροστά, στο δρόμο του,
χωρίς να ενδιαφέρεται για τον κόσμο.

(Γιόγκα-Τάττβα Ουπανισάντ, 1, 17)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τι είναι γιόγκα και με ποιες θεωρητικές προϋποθέσεις επιτυγχάνεται;
2. Είναι η γιόγκα απλά ασκήσεις γυμναστικής, όπως νομίζουν πολλοί ή έχει κάποιο άλλο υπόβαθρο;

3. Μπορείτε να κάνετε με τη βοήθεια του καθηγητή σας σύγκριση της γιόγκα και της νοεράς προσευχής των ησυχαστών;

35.0 Βουδισμός

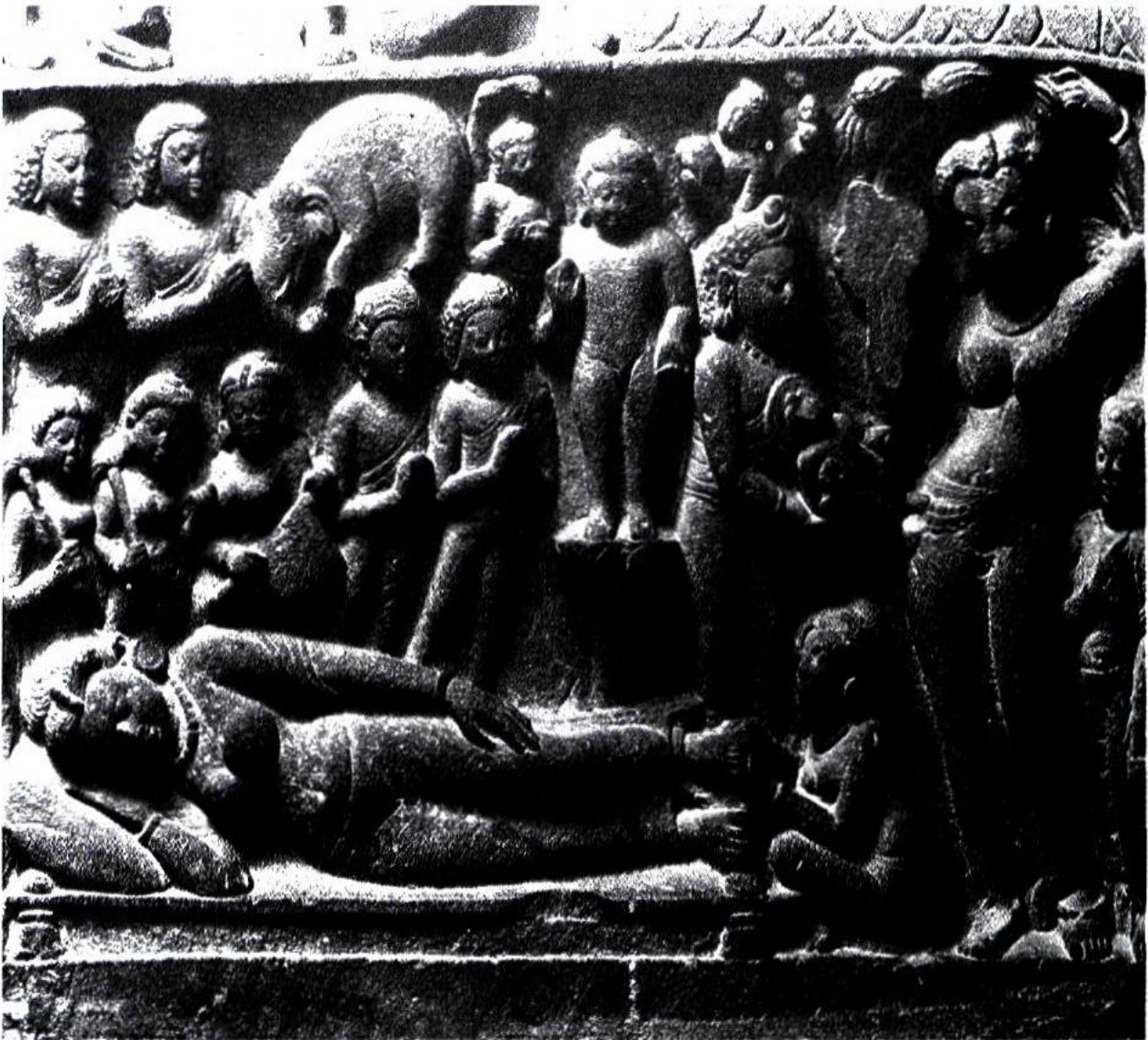
Ο Βουδισμός αποτελείται από ένα πλήθος παραδόσεων που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης πορείας του. Οι παραδόσεις αυτές διαιρούνται συνήθως σε δύο μεγάλους κλάδους: το Βουδισμό Χιναγυάνα και το Βουδισμό Μαχαγυάνα. Σ' αυτούς ως ιδιαίτερος κλάδος μπορεί να προστεθεί ο Βουδισμός του Θιβέτ και της Μογγολίας. Εδώ, μετά από μια σύντομη αναφορά στον ιδρυτή του Βουδισμού, θα παρουσιάσουμε το Χιναγυάνα και το Μαχαγυάνα.

α) Σιντάρτα Γκαουτάμα: ο Βούδας

Ο Σιντάρτα Γκαουτάμα (πιθανή χρονολογία 560-480 π.Χ.) υπήρξε ο ιδρυτής του Βουδισμού. Βέβαιες ιστορικά πληροφορίες για τη ζωή του δεν υπάρχουν. Σύμφωνα με κάποια αποσπασματικά στοιχεία που διασώζει ο Κανόνας Πάλι (πρόκειται για συλλογή κειμένων στη γλώσσα Πάλι, ένα είδος δημοτικής της σανσκριτικής,* που καταγράφηκε στο τέλος του 1ου αι. π.Χ.), ο Σιντάρτα, ήταν γιος του ηγεμόνα του κρατιδίου της φυλής των Σάκκα, η οποία κατοικούσε κοντά στα σημερινά σύνορα της Ινδίας με το Νεπάλ. Νωρίς βίωσε μια κρίση σχετικά με την αξία της ζωής, η οποία με αρχή τη γέννηση καταλήγει στη φθορά, την αρρώστια, τα γηρατειά και το θάνατο και η οποία με τις μετενσαρκώσεις διαιωνίζεται σε διάφορες μορφές ύπαρξης που έχουν την ίδια κατάληξη. Αυτή η κρίση τον οδήγησε να εγκαταλείψει την

πριγκιπική ζωή και να αναζητήσει έναν τρόπο απελευθέρωσης από τον αιώνια ανανεούμενο κύκλο της ύπαρξης (σαμσάρα). Μετά από ένα στάδιο αναζητήσεων, στη διάρκεια μιας ολονύκτιας περισυλλογής κάτω από ένα δέντρο στην περιοχή Μπούντα-γκάγια, είχε μια πνευματική εμπειρία που ο ίδιος θεώρησε ως φωτισμό. Έτσι έγινε Βούδας (=φωτισμένος). Αυτός ο φωτισμός θεωρείται ως ένα είδος γνώσης, για το περιεχόμενο της οποίας οι διάφορες βουδιστικές σχολές δίνουν ποικίλες απαντήσεις.

Σ' αυτόν το βιογραφικό πυρήνα προστέθηκαν στη διάρκεια του χρόνου πολλά στοιχεία που δεν υπάρχουν στον Κανόνα Πάλι, ιδίως σχετικά με τη ζωή του Σιντάρτα πριν εγκαταλείψει τα εγκόσμια (όπως ότι ζούσε σε τέσσερα παλάτια, ένα για κάθε εποχή, ότι στην ηλικία των 29 ετών για πρώτη φορά είδε έναν άρρωστο, ένα γέρο και ένα νεκρό και αναρωτήθηκε γιατί να υπάρχουν αυτές οι καταστάσεις κτλ.). Έτσι, δημιουργήθηκαν διάφορες ολοκληρωμένες βιογραφίες του. Αυτή που είναι ευρέως γνωστή στη Δύση είναι μια από αυτές.

Τρεις σκηνές από τη γέννηση του Βούδδα (Ινδία, 5^{ος} αι. μ.Χ.).

β) Χιναγιάνα Βουδισμός

Ο Χιναγιάνα επικρατεί στη Σρί Λάνκα, Μπούρμα, Καμπότζη, Λάος και Ταϊλάνδη, καθώς και σε τμήματα του Βιετνάμ, του Μπανγκλαντές και της Ινδίας. Έχει περίπου 100.000.000 πιστούς. Οι διδασκαλίες του περιέχονται στο κυριότερο κείμενο του, που είναι ο Κανόνας Πάλι.

Α) Η διδασκαλία. Ο Βουδισμός γενικά διατήρησε κάποιες διδασκαλίες παρόμοιες με εκείνες του Ινδουι-

σμού. Έτσι, η ιδέα ότι η ύπαρξη ταυτίζεται με τον πόνο ισχύει και εδώ, καθώς και ότι αυτή, μέσα από τις μετενσαρκώσεις, αναπαράγεται συνεχώς. Έτσι ο πόνος διαιωνίζεται.

Ο Χιναγουάνα διατείνεται ότι η διδασκαλία του ταυτίζεται με εκείνη που ανέπτυξε ο ίδιος ο Βούδας. Όμως, ο Κανόνας Πάλι καταγράφηκε πολύ αργά, γι' αυτό η αρχική διδασκαλία μόνο κατά προσέγγιση μπορεί να ανασυντεθεί. Πάντως, ο Κανόνας Πάλι περιέχει μια από τις αρχαιότερες συστηματοποιήσεις της. Αυτή είναι η γνωστή ως σχήμα των «τεσσάρων ευγενικών αληθειών».

Οι «τέσσερις ευγενικές αλήθειες» είναι:

1) Η ύπαρξη είναι πόνος. Όλα τα όντα, μεταξύ των οποίων και ο άνθρωπος, συναντούν τον πόνο σε διάφορα επίπεδα: τη γέννηση, τη φθορά, την αρρώστια, το θάνατο. Να έχεις εκείνο που δε θέλεις ή να μην έχεις εκείνο που θέλεις, είναι πόνος. Όλες οι καταστάσεις, ακόμη και οι ευχάριστες, υπόκεινται σε μεταβολή και αργά ή γρήγορα μετατρέπονται αναπόφευκτα σε κάποια από αυτές τις οδυνηρές καταλήξεις. Αλλά σ' ένα βαθύτερο επίπεδο ο πόνος παράγεται από τον τρόπο με τον οποίο υπάρχουν τα πάντα. Γι' αυτό η πρώτη αλήθεια διατυπώνεται με την πρόταση «η ύπαρξη είναι πόνος». Με ποιο τρόπο υπάρχουν τα πάντα;

Ταϊλάνδη: ο μοναχός ως δάσκαλος.

Ταϊλάνδη: Η καθημερινή επαιτεία της τροφής των μοναχών

α. τα πάντα δίνουν την εντύπωση ότι διαρκούν, ενώ στην πραγματικότητα μεταβάλλονται συνεχώς. Δεν αποτελούν «όντα» αλλά μάλλον φευγαλέες διαδικασίες.
β. τα πάντα δίνουν την εντύπωση ότι είναι συμπαγή, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι παρά σύνθετα από διάφορα στοιχεία. Αν από ένα σπίτι αφαιρέσουμε τη στέγη, τους τοίχους, το πάτωμα κτλ., κανένα «σπίτι» χωρίς αυτά τα στοιχεία δε θα μείνει, γιατί το σπίτι είναι απλώς μια σύνθεση. Έτσι, τα πάντα υπάρχουν σαν όνειρα ή σαν σύννεφα που σε κάθε στιγμή ανασυντίθενται και μεταβάλλονται. Γιατί όμως ο διπλός αυτός χαρακτήρας της ύπαρξης προκαλεί πόνο; Διότι έρχεται σε σύγκρουση με την επιθυμία.

2) Αιτία τον πόνο είναι η επιθυμία. Η επιθυμία έχει ως αντικείμενο πράγματα, καταστάσεις, όντα κτλ. που ο άνθρωπος τα θεωρεί ως πραγματικά. Π.χ. ένα ψεύτικο νόμισμα που βλέπει κάποιος στο δρόμο είναι επιθυμητό μόνο όσο θεωρείται αληθινό. Παύει να είναι τέτοιο μόλις αποκαλυφθεί ότι είναι ψεύτικο. Τα πάντα γίνονται αντικείμενα της επιθυμίας με βάση την ιδέα ότι υπάρχουν πραγματικά, που σ' αυτήν τη φάση του Βουδισμού, σημαίνει μόνιμα και συμπαγή. Όμως, μόνο φαινομενικά υπάρχουν έτσι. Η αληθινή ύπαρξή τους είναι φευγαλέα και σύνθετη. Συνεπώς, η επιθυμία στηρίζεται πάνω σε μια αυταπάτη.

Η επιθυμία λοιπόν δημιουργείται από άγνοια. Εάν κάποιος γνωρίσει τον αληθινό τρόπο ύπαρξης των πραγμάτων, θα πάψει να τα επιθυμεί. Παύοντας να επιθυμεί θα πάψει να πράττει με τρόπο που παράγει κάρμα.

Παύοντας να παράγει κάρμα θα πάψει να αναγεννάται. Η ανακάλυψη αυτής της αλυσίδας αποτελεί το κύριο μέρος του φωτισμού του Βούδα κατά τον Κανόνα Πάλι.

3) Η κατάπαυση του πόνο. Αυτή ονομάζεται «νιρβάνα» που σημαίνει «σβήσιμο». Αναφέρεται στην κατάσβεση της άγνοιας, της επιθυμίας και της απέχθειας, που δεν

είναι παρά η άλλη όψη της επιθυμίας, κυρίως όμως σ' εκείνο που η κατάσβεση αυτή οδηγεί, δηλαδή στην κατάπαυση της αναπαραγωγής της ύπαρξης. Τα τελευταία λόγια του Σιντάρτα ήταν: «δε θα ξαναγεννηθώ πια».

4) Το μονοπάτι που οδηγεί στην κατάπαυση του πόνου. Αυτό αποτελείται από οκτώ στάδια που μοιάζουν με την Ινδουϊστική γιόγκα γι' αυτό λέγεται «οκταπλό μονοπάτι». Τα πρώτα αφορούν στην αποφυγή βλάβης κάθε ζωντανού πλάσματος, στην απάρνηση της ιδιοκτησίας κτλ. Τα τελευταία αφορούν στο διαλογισμό. Στο Χιναγυάνα ο διαλογισμός συνίσταται στην προσπάθεια γνώσης των πραγμάτων όπως αυτά στην πραγματικότητα είναι, δηλαδή σύνθετα και μεταβαλλόμενα.

Β) Το ιδανικό του Χιναγυάνα. Σύμφωνα με τα παραπάνω το ιδανικό αυτό είναι ν' αποκτήσει ο άνθρωπος αντίληψη της αληθινής πραγματικότητας, ώστε τελικά να απελευθερωθεί από την εξ ορισμού οδυνηρή ύπαρξη. Ο άνθρωπος αυτός δεν μπορεί στο Χιναγυάνα παρά να είναι μοναχός. Οι λαϊκοί μπορούν μόνο να κάνουν πράγματα που παράγουν καλό κάρμα και να ελπίζουν, όπως στον Ινδουισμό, σε μια καλύτερη αναγέννηση. Τα πράγματα αυτά είναι: η «ντάνα», δηλαδή το να δίνεις· οι ιερές αποδημίες· η τήρηση κάποιων από τους κανόνες του «οκταπλού μονοπατιού» για κάποιο διάστημα κτλ. Γενικά όμως, στο Βουδδισμό την κυρίως βουδιστική κοινότητα αποτελούν εκείνοι που ζουν με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να τηρήσουν όλα όσα πρέπει, δηλαδή οι μοναχοί. Επειδή όμως την πλειονότητα των πιστών του αποτελούν οι λαϊκοί, η δεσπόζουσα ποσοτικά μορφή του είναι εκείνη των λαϊκών.

γ) Μαχαγυάνα Βουδδισμός

Ο Μαχαγυάνα επικρατεί στην Κίνα, το Θιβέτ, τη Μογγολία, την Ιαπωνία, την Κορέα, το Βιετνάμ. Επειδή η κατάσταση σχετικά με τις θρησκείες στην κομμουνιστική Κίνα είναι ασαφής και οι περισσότεροι * πιστοί του σ' όλες αυτές τις χώρες τον ασκούν σε συνδυασμό με άλλες θρησκείες, υπάρχει δυσχέρεια να εκτιμηθεί ο αριθμός των πιστών του.

Κυριότερα κείμενα του Μαχαγυάνα είναι ο Κινεζικός και ο Θιβετιανός Κανόνας. Αυτοί περιέχουν: α) μεταφράσεις κειμένων παρόμοιων με εκείνα του Κανόνα Πάλι και β) διάφορα μαχαγυανικά έργα, όπως κείμενα δασκάλων αυτού του κλάδου κ.ά.

Ο Μαχαγυάνα είναι η αναπτυσσόμενη μορφή ενός κινήματος, που από νωρίς διαφοροποιήθηκε από το Χιναγυάνα, με τον οποίο είχε κοινή αφετηρία, αναπτύσσοντας ιδιαίτερες διδασκαλίες σχετικά με δύο κυρίως θέματα: 1) Την αληθινή φύση της πραγματικότητας. Ενώ για το Χιναγυάνα τα όντα δεν είναι πραγματικά επειδή είναι μεταβλητά και σύνθετα, για το Μαχαγυάνα δεν είναι πραγματικά, επειδή δεν υπάρχουν καθ' εαυτά. Αυτό συμβαίνει επειδή στερούνται δικό τους εαυτό. Κι αυτό με τη σειρά του συμβαίνει επειδή το καθετί είναι ό,τι είναι μόνο σε αλληλεξάρτηση από τα άλλα όντα. Έτσι, τα όντα είναι «κενά» από δικό τους εαυτό. Η κατάσταση αυτή ύπαρξης ονομάζεται κενότητα και ισοδυναμεί με την αληθινή πραγματικότητα. Επειδή κάθε επιθυμία προϋποθέτει την ιδέα του χωριστού όντος, η κενότητα βοηθάει το βουδιστή να απαλλαγεί από αυτήν την ιδέα και επομένως και από την επιθυμία. Έτσι, λοιπόν, στο Μαχαγυάνα για να απελευθερωθεί κάποιος από την οδυνηρή, ψεύτικη ύπαρξη, πρέπει να φωτιστεί σχετικά με τον αληθινό τρόπο ύπαρξης των «όντων», που είναι η κενότητα.

2) Την κοσμολογία. Αν στο Χιναγυάνα ο όρος «Βούδας» σημαίνει κάποιον που, όπως ο Γκαουτάμα, κατόρθωσε να φωτιστεί, στο Μαχαγυάνα ο ίδιος όρος σημαίνει κυρίως μια υπερβατική πραγματικότητα, ένα απόλυτο, όμοιο με το Ινδουϊστικό Μπράχμαν. Από το βασικό αυτό Βούδα, όπως από το Μπράχμαν, απορρέει ένα διαστρωματωμένο σύμπαν που αποτελείται από χιλιάδες κόσμους. Από τον ίδιο εκπορεύονται εμφανίσεις του σ' αυτούς τους κόσμους που ονομάζονται επίσης Βούδες. Οι Βούδες αυτοί διδάσκουν τη βουδιστική αλήθεια σ' αυτούς τους κόσμους. Ένας τέτοιος Βούδας υπήρξε, σύμφωνα με το Μαχαγυάνα, ο Σιντάρτα Γκαουτάμα.

Μποντισάτβα: Το ιδανικό του Μαχαγυάνα. Στο Μαχαγυάνα αναπτύχθηκε η ιδέα ότι εκτός από το φωτισμό, για να σωθεί κάποιος πρέπει να κατέχεται από συμπόνια προς όλα τα όντα και να θέλει να τα βοηθήσει να σωθούν. Έτσι, στο Μαχαγυάνα το ιδανικό είναι να ακολουθήσει κάποιος το μονοπάτι που οδηγεί σ' αυτούς τους δύο σκοπούς. Εκείνος που το κάνει αυτό ονομάζεται μποντισάτβα (μπόντι= φωτισμός, σάτβα= ον σε πορεία προς το φωτισμό). Ο μποντισάτβα μετά από άπειρες ζωές φτάνει κάποτε στο σημείο να μπει στη Νιρβάνα, που στο Μαχαγυάνα Βουδισμό σημαίνει να ενωθεί με το απόλυτο. Όμως, αυτός καθυστερεί την ένωση αυτή και παραμένει σε κάποιο ουράνιο κόσμο, με σκοπό να σώσει όλα τα όντα. Τέτοιοι μποντισάτβα ονομάζονται επίσης Βούδες, συμπληρώνοντας έτσι την τριπλή σημασία αυτού του όρου στο Μαχαγυάνα.

Ένας πολύ γνωστός τέτοιος Βούδας είναι ο Αμιντά, που λατρεύεται από εκατομμύρια πιστών στις βουδιστικές χώρες. Ο Αμιντά, όπως και οι άλλοι τέτοιοι Βούδες, εμφανίζεται με διάφορες μορφές στους διάφορους κόσμους, προκειμένου να βοηθήσει τα όντα να σωθούν. Πολύ γνωστή και πλατιά λατρευόμενη τέτοια μορφή του

είναι η Κουάν-γιν (ιαπ. Κάννον). Με κέντρο τους Βούδδες και τους μποντισάτβες δημιουργήθηκε ένας λατρευτικός Βουδδισμός, που αποτελεί την όψη της λαϊκής ευσέβειας του Μαχαγυάνα. Το μεγάλο πλήθος των πιστών του επιδιώκει να αναγεννηθεί στον κόσμο κάποιου από τους παραπάνω Βούδδες. Αυτός είναι ο λόγος που σε χώρες όπως η Κίνα, η Κορέα, η Ιαπωνία κ.α., ο Βουδδισμός της πλειονότητας είναι θρησκεία που υπηρετεί κυρίως τη μεταθανάτια ζωή. Για την πλειονότητα αυτή, όπως στο Χιναγυάνα, η Νιρβάνα μόνο μακροπρόθεσμα τίθεται ως σκοπός.

Ο Βούδδας Αμιντά (Ιαπωνία. 11^{ος} αι. μ.Χ.)

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ανάλυση της Πρώτης Ευγενικής Αλήθειας

Τώρα, αδελφοί, αυτή είναι η Ευγενική Αλήθεια για τον Πόνο:

Η γέννηση είναι πόνος, η φθορά είναι πόνος, η αρρώστια είναι πόνος, ο θάνατος είναι πόνος. Το ίδιο είναι η θλίψη και το πένθος, η συμφορά, ο θρήνος, η απελπισία. Το να συνυπάρχουμε με πράγματα που μας δυσσαρεστούν, το να είμαστε χωρισμένοι από πράγματα που μας ευχαριστούν - αυτό είναι επίσης πόνος. Το να μην αποκτάμε ό,τι θέλουμε - αυτό επίσης είναι πόνος. Με ένα λόγο, αυτό το σώμα, αυτή η μάζα που αποτελείται από πέντε στοιχεία και που βασίζεται στην απληστία, είναι πόνος.

(Σαμιούττα Νικάγια, v. 421).

2. Η αιτία των αναγεννήσεων

Τότε ο Εξυψωμένος έτσι μίλησε στους αδελφούς:

Επειδή δεν καταλάβαμε τις Τέσσερις Ευγενικές Αλήθειες, επειδή δεν διεισδύσαμε σ' αυτές, αδελφοί, τρέξαμε και περιπλανηθήκαμε σ' αυτό το μακρύ, μακρύ ταξίδι (των αναγεννήσεων), τόσο εσείς όσο κι εγώ.

Ποιες είναι αυτές οι τέσσερις;

Η Ευγενική Αλήθεια του Πόνου• η Ευγενική Αλήθεια της Παραγωγής του Πόνου• η Ευγενική Αλήθεια της Κατάπαυσης του Πόνου• η Ευγενική Αλήθεια του Δρόμου που οδηγεί στην Κατάπαυση του Πόνου.

Αλλά, αδελφοί, όταν καταλάβουμε αυτές τις Τέσσερις Ευγενικές Αλήθειες και διεισδύσουμε σ' αυτές, τότε ξεριζώνεται η επιθυμία για ύπαρξη, κόβεται η κλωστή που οδηγεί στην αναγέννηση, τότε δεν υπάρχει πια συνέχιση της ύπαρξης.

(Ντίγκα Νικάγια, ü. 90).

Η μποντισάτβα Κάννον (Ιαπωνία)

Σχηματικό διάγραμμα του σύμπαντος (μαντάλα). Από τον κεντρικό Βούδδα, απορρέει ο κόσμος κατά στρώματα και άπειροι Βούδδες - εμφανίσεις του (Ιαπωνία, 10^{ος} αι. μ. Χ.)

3. Αποπροσκόλληση από τα πράγματα

Ο γιος τον Μαλούνκua ήταν γέρος, και ανυπομονούσε να μάθει τη διδασκαλία τον Βούδα με συντομία. Πήγε λοιπόν στο Δάσκαλο, κι εκείνος τον ρώτησε:

- Αισθάνεσαι καμιά επιθυμία, γιέ του Μαλούνκua, για πράγματα τα οποία ποτέ δεν είδες, δε βλέπεις και δε θέλεις να δεις στο μέλλον;

- Όχι, Κύριε.

- Αισθάνεσαι καμιά επιθυμία για πράγματα που ποτέ δεν άκουσες, δεν ακούς και δε θέλεις ν' ακούσεις;

- Όχι, Κύριε.

- Λοιπόν, έτσι όπως ακριβώς δεν έχεις καμιά επιθυμία για πράγματα που δεν είναι στις σκέψεις ή στις αισθήσεις σου, να μην έχεις καμιά επιθυμία για τα πράγματα που είναι στις αισθήσεις και στις σκέψεις σου. Αυτό είναι το μονοπάτι που οδηγεί στο τέλος του πόνου.

(Σαμιούττα Νικάγια).

4. Ο κόσμος τον Αμιντά Βούδα

Το κοσμικό σύστημα του ευλογημένου Αμιντά, που ονομάζεται Χώρα της Μακαριότητας, είναι πλούσιο, ειρηνικό, με όλα τα καλά, όμορφο και γεμάτο με θεούς και ανθρώπους. Ακόμα.... σ' εκείνο τον κόσμο δεν υπάρχουν ούτε κολάσεις, ούτε αναγέννηση με μορφή ζώου... ούτε κανενός άλλου είδους αναγέννηση σε δυσμενείς συνθήκες. Πολύτιμοι λίθοι, σαν αυτούς της Χώρας της Μακαριότητας δεν υπάρχουν σε τούτο τον κόσμο... αυτή η Χώρα της Μακαριότητας εκπέμπει διάφορες ευωδιές· είναι πλούσια σε διάφορα λουλούδια και καρπούς, στολισμένη με πολύτιμα δέντρα και σμήνη διάφορων γλυκώχων πουλιών.

(Sukhavati vyuha Sutra).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- 1. Γιατί είναι δύσκολο να ανασυνθέσουμε την αρχική διδασκαλία του Βουδισμού;**
- 2. Πώς θα ορίζατε το Βουδισμό με βάση το σκοπό για τον οποίο αναπτύχθηκε;**
- 3. Γιατί και στους δύο κλάδους του Βουδισμού ο τρόπος με τον οποίο αληθινά υπάρχουν τα όντα έχει κεντρική σημασία;**
- 4. Ποιες οι διαφορές μεταξύ Χιναγυάνα και Μαχαγυάνα;**

36. Η κινεζική θρησκεία

Κινεζική θρησκεία, είναι η παραδοσιακή θρησκεία του κινεζικού λαού. Επικρατεί στην Κίνα και την Ταϊουάν, αλλά και στη μεγάλη κινέζικη διασπορά των νησιών της νοτιοανατολικής Ασίας, της Αμερικής και άλλων χωρών. Για ευκολία υπό τον όρο «Κίνα» συνυπονοούμε εδώ όλα αυτά τα μέρη. Σ' όλη τη διάρκεια του Μαιοϊσμού η παραδοσιακή θρησκεία και μάλιστα ο Κομφουκιανισμός, με το πνεύμα της ιεράρχησης των πάντων, θεωρούνταν απόρροια της ταξικής κοινωνίας, γι' αυτό ο βαθμός παρουσίας της κινέζικης θρησκείας στην ηπειρωτική Κίνα είναι ακόμη δυσανάλογα μικρός σε σύγκριση με εκείνον της Ταϊουάν και της διασποράς. Ωστόσο οι πολιτικές μεταβολές που παρατηρούνται τελευταία έχουν προκαλέσει και στην ηπειρωτική Κίνα μια αναβίωση μεταξύ άλλων και της παραδοσιακής θρησκείας.

α) Μια θρησκεία σύνθετη από πολλές
Στην Κίνα υπάρχουν από παλιά πολλές θρησκείες, άλλες εγχώριες, όπως ο Κομφουκιανισμός και ο Ταοϊ-

σμός, και άλλες επείσακτες, όπως ο Χριστιανισμός, το Ισλάμ και ο Μαχαγιάνα Βουδισμός. Οι κύριες μεταξύ αυτών είναι ο Κομφουκιανισμός, ο Ταοϊσμός και ο Μαχαγιάνα Βουδισμός. Οι τρεις αυτές θρησκείες υπάρχουν και ως χωριστά θρησκευτικά συστήματα, λίγο όμως είναι εκείνοι που έχουν τη μία μόνο από αυτές ως αποκλειστική ή κύρια θρησκεία τους. Αυτό συμβαίνει, διότι η θρησκεία που ασκεί η πλειονότητα του κινεζικού λαού, και που γι' αυτό μπορεί να ονομαστεί κινέζικη θρησκεία, αποτελείται από τις τρεις παραπάνω θρησκείες σε συνδυασμό. Ο συνδυασμός τους συνίσταται στη χρήση από τους ίδιους ανθρώπους τότε της μιας και τότε της άλλης, ανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό. Έτσι, για την επίτευξη σκοπών που μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσα από την εναρμόνιση του ανθρώπου με το γενικό τρόπο λειτουργίας της φύσης ή για την επίτευξη υγείας και μακροβιότητας οι Κινέζοι προστρέχουν στην ταοϊστική παράδοση. Για την επίτευξη μιας αρμονικής κατάστασης στην περιοχή των διανθρώπινων σχέσεων, από εκείνες που αφορούν στα μέλη μιας οικογένειας ως εκείνες που αφορούν στις κοινωνικές και δημόσιες υποχρεώσεις, οι ίδιοι συμπεριφέρονται σύμφωνα με τους κανόνες του Κομφουκιανισμού, οι οποίοι διέπουν ακριβώς αυτές τις σχέσεις. Για την επίτευξη μιας καλής μεταθανάτιας ζωής, οι Κινέζοι στρέφονται σ' εκείνους τους Βούδες και Μποντισάτβες που βοηθούν σ' αυτό τον τομέα. Επιπροσθέτως, για την επίτευξη σκοπών όπως η καλή υγεία, π.χ. η επαγγελματική προκοπή, η απόκτηση παιδιών, η προστασία από συμφορές κτλ. οι Κινέζοι στρέφονται σ' ένα πλούσιο πάνθεο, που αποτελείται από τα θεία όντα όλων των παραπάνω θρησκειών. Μια κύρια κατηγορία θείων όντων, που κατά κανόνα θεωρείται ότι βρίσκονται σε κάποιο από τους βουδιστικούς κόσμους, είναι τα πνεύματα των προγόνων, που πι-

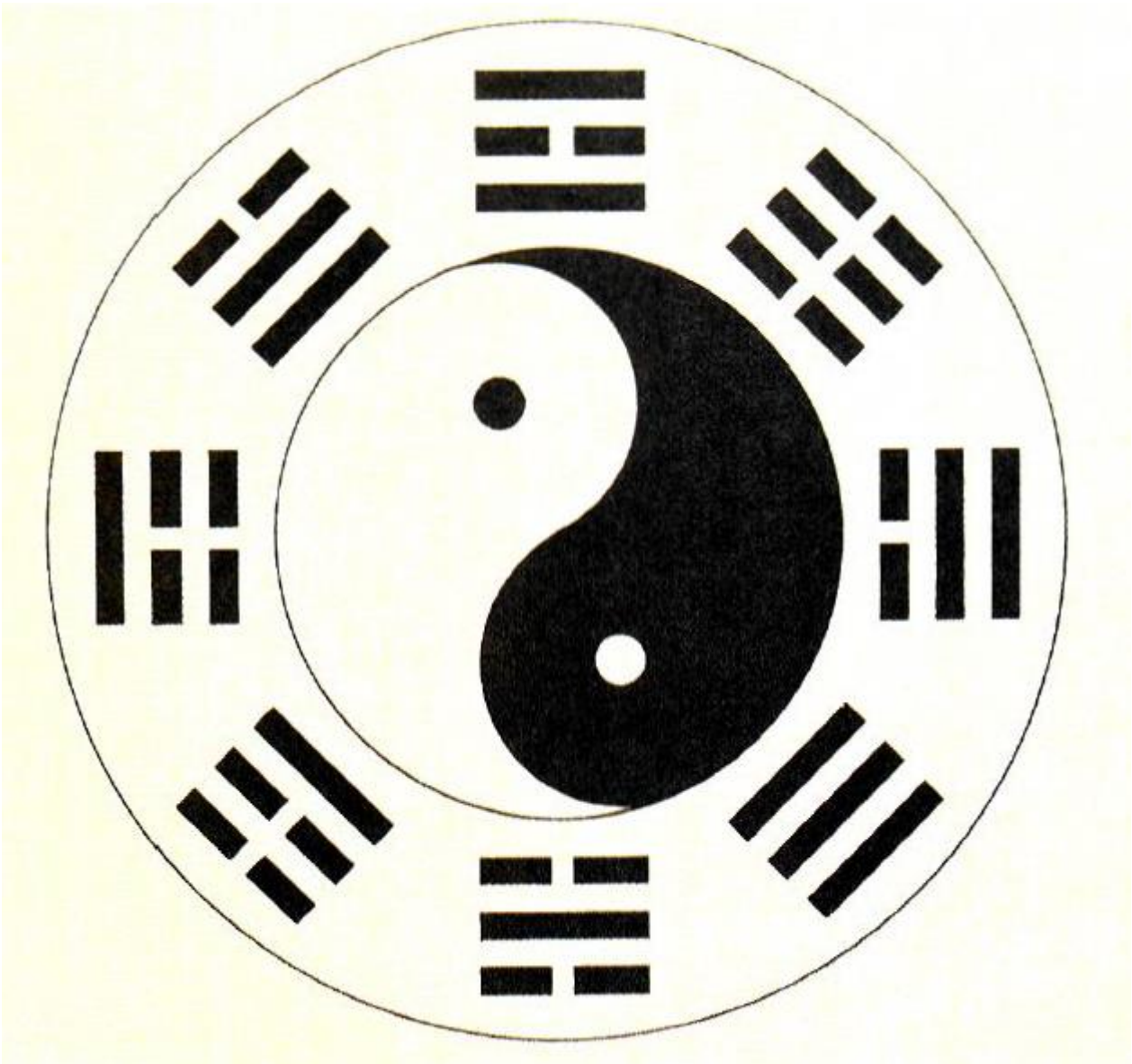
στεύεται ότι επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τη ζωή της οικογένειας των απογόνων τους. Από τα μέλη της οικογένειας αυτής γίνονται σ' αυτούς προσφορές, απευθύνονται αιτήματα κτλ. Σημαντική κατηγορία είναι επίσης τα κακά πνεύματα, για προστασία από τα οποία χρησιμοποιούνται διάφορα μέσα. Αυτή η όψη της κινέζικης θρησκείας, που έχει ως αντικείμενο λατρείας όλ' αυτά τα θεία όντα, συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό της θρησκευτικής δραστηριότητας του κινεζικού λαού. Από αυτή την άποψη είναι λοιπόν η επικρατέστερη και εμφανέστερη.

β) Ο Ταοϊσμός

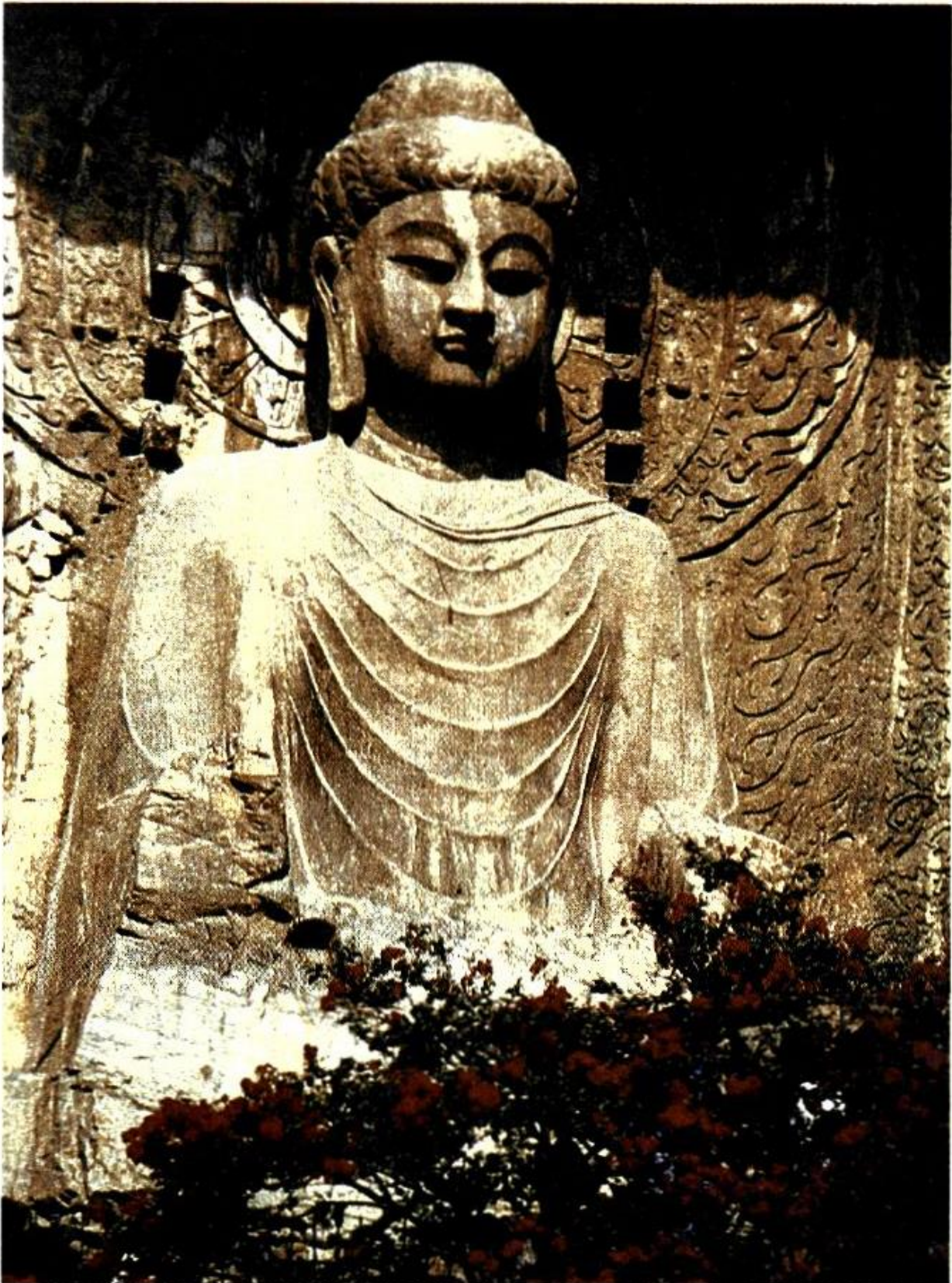
Ο Ταοϊσμός ονομάζεται έτσι από την κεντρική του ιδέα, το Τάο, που σημαίνει «δρόμος». Στην περίπτωση αυτή σημαίνει το δρόμο ή την πορεία που ακολουθεί το σύμπαν, δηλαδή το γενικό τρόπο λειτουργίας του. Σημαίνει, επίσης, την πηγή από την οποία προέρχεται αυτή η λειτουργία. Σε αδρές γραμμές, σύμφωνα με την ταοϊστική κοσμογονία, η πηγή του παντός, δηλαδή το Τάο, γεννά τη «μεγάλη ενότητα» (Τάι-τσι). Αυτή γεννά τις δύο αρχές, το γιν και το γιανγκ. Αυτές μπορούμε να τις αντιληφθούμε ως τους δύο βασικούς τρόπους ύπαρξης των όντων. Ο τρόπος ύπαρξης που ονομάζεται γιν χαρακτηρίζεται από παθητικότητα, υποχωρητικότητα, υγρότητα, σκοτεινότητα, χαμηλότητα κτλ. Ο τρόπος ύπαρξης που ονομάζεται γιανγκ χαρακτηρίζεται από ενεργητικότητα, φωτεινότητα, στερεότητα, υψηλότητα κτλ.

Όλες οι επιμέρους πραγματικότητες, ανάλογα με τον γιν ή τον γιανγκ χαρακτήρα τους θεωρούνται εκφράσεις της μιας ή της άλλης ή της διαπλοκής των δύο. Έτσι, από τις τρεις βασικές πραγματικότητες που αποτελούν τον κόσμο, δηλαδή τον ουρανό, τη γη και τον κάτω κόσμο, ο ουρανός είναι γιανγκ, ο κάτω κόσμος γιν, ενώ

από τη διαπλοκή τους σε διάφορες ποσοτώσεις συνίστανται όλα όσα αποτελούν τη γη. Από τις επιμέρους πραγματικότητες, το θηλυκό είναι γιν, ενώ το αρσενικό γιανγκ, η θάλασσα είναι γιν, η ξηρά γιανγκ, η κοιλιά είναι γιν, το κεφάλι γιανγκ, η σάρκα γιν, τα οστά γιανγκ, το ασήμι γιν, ο χρυσός γιανγκ, η αυλή γιν, το σπίτι γιανγκ, κ.ο.κ.

Το Γιν, το Γιανγκ και οι συνδυασμοί τους

Κολοσσιαίος Βούδδας στο Λούγκ - μεν Κίνα. Παριστάνει τον κεντρικό, απόλυτο Βούδδα 7^{ος} αι. μ. Χ.

Ο ταοϊστικός χρόνος είναι μια κυκλική κίνηση, στην οποία εναλλάσσονται το γιν και το γιανγκ (π.χ. νύχτα-μέρα, χειμώνας-καλοκαίρι, νεότητα-γηρατειά κτλ.), ενώ οι ενδιάμεσες στιγμές είναι αποτέλεσμα της διαπλοκής τους σε ποικίλες ποσοτώσεις. Αυτή την κίνηση δείχνει η γνωστή παράσταση του κύκλου που είναι χωρισμένος με μια σιγμοειδή γραμμή σε δύο μέρη με διαφορετικό χρώμα. Αυτή η κυκλική κίνηση είναι ακριβώς η λειτουργία του Τάο.

γ) Φιλοσοφικός και θρησκευτικός Ταοϊσμός

Ο Ταοϊσμός είναι σαν ένα ποτάμι που ξεκίνησε από τα βάθη της κινεζικής ιστορίας, μεγάλωσε προσλαμβάνοντας διάφορα στοιχεία και απλώθηκε σε διάφορες διακλαδώσεις. Οι δύο κυριότερες είναι εκείνες που ονομάζονται συνήθως ο φιλοσοφικός και ο θρησκευτικός ή λαϊκός Ταοϊσμός.

Κύρια έκφραση του φιλοσοφικού Ταοϊσμού είναι το έργο του 4ου π.Χ. αι. Τάο-τε-κινγκ (= Το βιβλίο για το Τάο και τη δύναμή του) που αποδίδεται στο Λάο Τσε, μια αμφίβολης ιστορικής ύπαρξης προσωπικότητα, αποτελεί όμως μάλλον συλλογή από διάφορα κείμενα. Στο έργο αυτό, με βάση την άποψη ότι το Τάο ως μητέρα των πάντων είναι γιν, το γιν θεωρείται ως η δημιουργική αρχή, αυτή από την οποία αρχίζει η κυκλική εναλλαγή του γιν και γιανγκ. Έτσι, ως δράση σύμφωνη με τη λειτουργία του Τάο συνιστάται μια δράση τύπου γιν.

Αυτή ονομάζεται «μη-δράση», επειδή σύμφωνα με αυτή ο δρών αφήνει απλώς τα πράγματα να συμβούν προβάλλοντας τη μικρότερη δυνατή αντίσταση ή υιοθετώντας μια στάση εναρμονιζόμενη με αυτό που συμβαίνει. Επειδή μετά το γιν ακολουθεί το γιανγκ, μια τέτοια στάση επιφέρει πάντα ένα θετικό αποτέλεσμα. Έτσι η πρόταση ότι το αδύνατο νικάει το ισχυρό, στην οποία μπορεί να συνοψιστεί η «μη-δράση», είναι ένας νόμος που

προέρχεται από τον τρόπο λειτουργίας του Τάο. Εφαρμόζεται σε πάμπολλα πεδία στην κινεζική ζωή, όπως π.χ. σε κάποιες από τις πολεμικές τέχνες, όπου η νίκη δεν εξασφαλίζεται μέσα από την ενεργητική στάση αλλά μέσα από τη συμπόρευση με τις κινήσεις του αντιπάλου.

Θρησκευτικός ή λαϊκός Ταοϊσμός ονομάζεται το σύνολο των μεθόδων που στα πλαίσια της κινεζικής θρησκείας έχουν σκοπό την επίτευξη της μακροβιότητας. Μια ριζικότερη μορφή του σκοπεύει στην επίτευξη της αθανασίας.

δ) Ο Κομφουκιανισμός

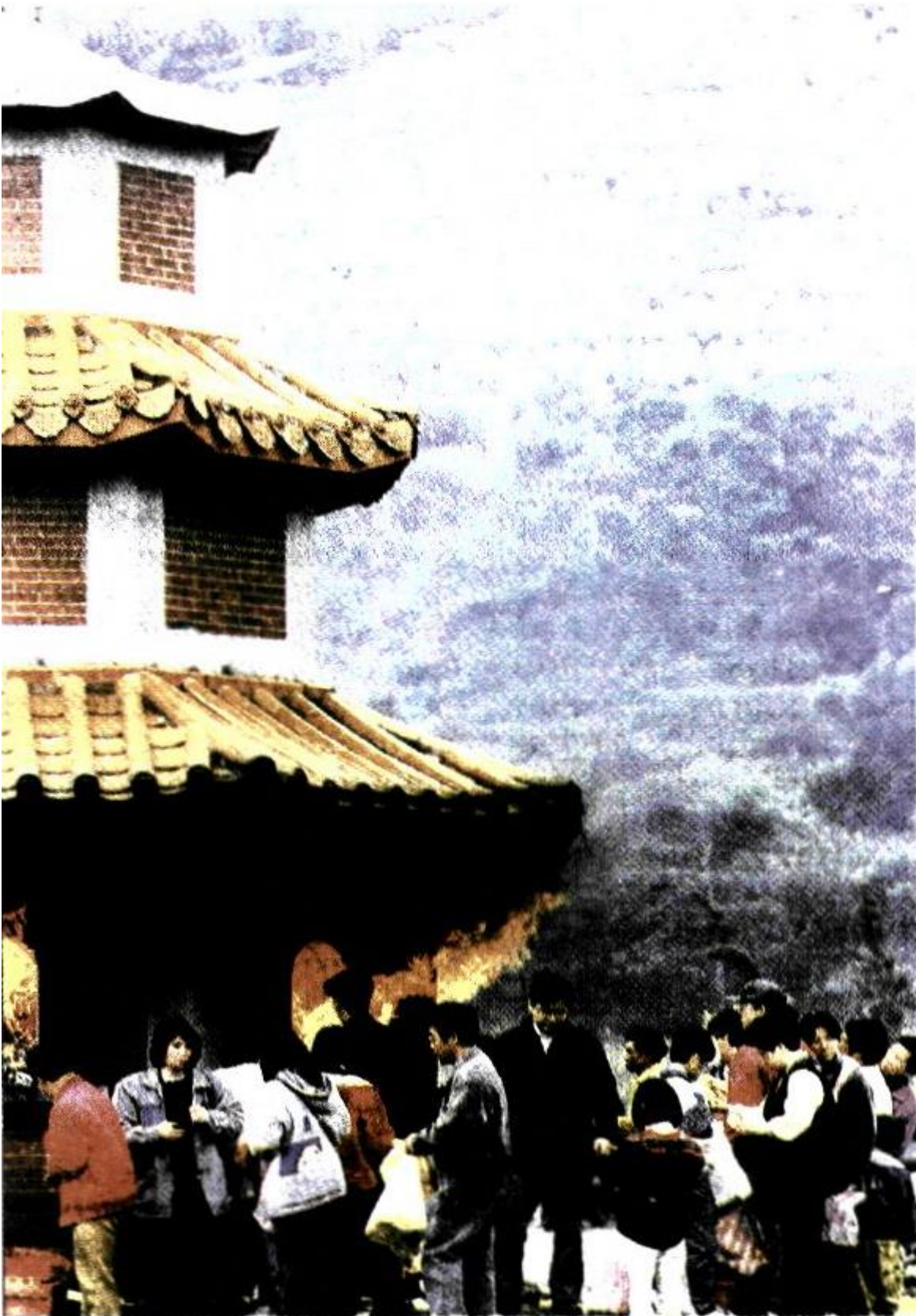
Περισσότερο ένα ηθικοκοινωνικό σύστημα παρά μια θρησκεία ο Κομφουκιανισμός έχει διαπλάσει τη μορφή της κινεζικής, της ιαπωνικής, της κορεατικής και γενικά της απωανατολικής κοινωνίας. Η αυστηρή ιεράρχηση, η πειθαρχία, η υποτακτικότητα, ο σεβασμός προς τους γονείς, ο τονισμός της οικογένειας, η καλλιέργεια της προσωπικότητας μέσα από την επίδοση σε διάφορες αρετές, όπως η φιλαλληλία, η δικαιοσύνη, η πιστή αφοσίωση κτλ., δηλαδή όλα τα ιδανικά που τουλάχιστον δεοντολογικά επιδιώκονται σ' αυτές τις κοινωνίες είναι η κληρονομιά του Κομφουκιανισμού.

Ο Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) υπήρξε ο άνθρωπος που μέσω του παιδαγωγικού έργου αλλά και της συλλογής και έκδοσης αρχαίων κειμένων, συνέβαλε στη διαφύλαξη και μετάδοση της σοφίας της κλασικής εποχής του κινέζικου πολιτισμού. Τα κείμενα αυτά αποτελούν το λεγόμενο «κομφουκιανό κανόνα» και αποτέλεσαν για αιώνες έναν από τους κύριους παράγοντες διαμόρφωσης της κινέζικης σκέψης.

Μαθητές του Κομφούκιου διέσωσαν κυρίως στο έργο «Ανάλεκτα» αρκετά από τα λόγια του, από τα οποία μαθαίνουμε τη διδασκαλία του. Όμως ο Κομφουκιανισμός

είναι κάτι περισσότερο από τη διδασκαλία του Κομφούκιου. Ξεκινώντας από αυτή, αποτελεί ένα μεγάλο διανοητικό ρεύμα με πολλές διακλαδώσεις που τις διαμόρφωσαν μεγάλες προσωπικότητες, όπως ο Μένκιος κ.ά. Για αιώνες υπήρξε στην Κίνα η επίσημη κρατική διδασκαλία για την οργάνωση της ζωής, την οποία έτσι επηρέασε βαθύτατα.

Στο κέντρο του Κομφουκιανισμού βρίσκεται η ιδέα της τάξης. Η πρότυπη κοινωνία, από τη μικρότερη μονάδα της, την οικογένεια, ως εκείνη μιας ολόκληρης χώρας, είναι μια ιεραρχημένη πυραμίδα, της οποίας τα κατώτερα μέλη σέβονται και υπακούουν τα ανώτερα. Οι λεπτομέρειες αυτού του γενικού κανόνα, όπως και οι λεπτομέρειες της λειτουργίας των διαφόρων ρόλων μέσα στο σύνολο είναι καθορισμένες με βάση τους λεγόμενους «κανόνες ευπρέπειας». Αυτοί, με τη σειρά τους, βασίζονται στη φυσική τάξη που διέπει τον κόσμο. Καθορισμένοι είναι, επίσης, οι τρόποι με τους οποίους εκφράζονται αυτές οι σχέσεις, πράγμα που δημιουργεί σ' αυτές τις κοινωνίες ένα τεράστιο σύστημα συμπεριφορικής δεοντολογίας.

Προσφορές στους προγόνους. Με φόντο το νεκροταφείο Κινέζοι καίνε ψεύτικα χαρτονομίσματα. Αυτό αποτελεί μία από τις συνηθέστερες προσφορές (Ταϊουάν).

Ο δράκος, σύμβολο του Γιάνγκ, περιφέρεται στους δρόμους κατά τις κινέζικες γιορτές, ώστε η ζωτική του ενέργεια να επιφέρει γονιμότητα και ευημερία.

ΚΕΙΜΕΝΑ 1.

Το Τάο

Το μεγάλο Τάο κυλάει προς όλες τις κατευθύνσεις μπορεί να πάει αριστερά ή δεξιά.

Όλα τα πράγματα εξαρτώνται από αυτό για τη ζωή

τους, κι αυτό δεν απομακρύνεται από αυτά.

Εκπληρώνει το έργο του, αλλά δεν απαιτεί αναγνώριση γι' αυτό.

Ντύνει και τρέφει τα πάντα, αλλά δεν αξιώνει ότι είναι ο κύριος τους.

Το Τάο παρήγαγε το Ένα.

Το Ένα παρήγαγε τα δύο.

Τα δύο παρήγαγαν τα τρία [σ.τ.μ. τη διαπλοκή των δύο].

Και τα τρία παρήγαγαν τα δέκα χιλιάδες πράγματα [σ.τ.μ. τα πάντα].

Όσο περισσότερα ταμπού και απαγορεύσεις υπάρχουν στον κόσμο

Τόσο περισσότερο φτωχοί θα είναι οι άνθρωποι.

Όσο περισσότερο κοφτερά όπλα έχουν οι άνθρωποι, τόσο περισσότερα προβλήματα θα έχει το κράτος.

Όσο περισσότερη εξυπνάδα και δεξιότητα έχει ο άνθρωπος,

τόσο περισσότερο κακά πράγματα θα εμφανισθούν.

Όσο περισσότερη σημασία δίνεται στους νόμους και στα διατάγματα

τόσο περισσότεροι κλέφτες και ληστές θα εμφανισθούν.

Γι' αυτό ο σοφός [ηγεμόνας] λέει:

Δεν παίρνω κανένα μέτρο και οι άνθρωποι βελτιώνονται από μόνοι τους.

Αγαπώ τη γαλήνη και οι άνθρωποι διορθώνονται από μόνοι τους.

Δεν αναλαμβάνω καμιά δραστηριότητα και οι άνθρωποι ευημερούν από μόνοι τους.

Δεν έχω καμιά επιθυμία και οι άνθρωποι γίνονται απλοί από μόνοι τους.

(Από το Λάο-Τσε, Τάο -τε -κινγκ).

Ταοϊστής ασκητής

2. Η υϊϊκή ευσέβεια

Ο Μενγκ-Ι - Τσου ρώτησε [τον Κομφούκιο] τι είναι η υϊϊκή ευσέβεια. Ο Κομφούκιος είπε: «Ποτέ να μην είσαι ανυπάκουος». Αργότερα, καθώς ο Φαν Τσι τον οδηγούσε, ο Κομφούκιος του είπε, «Ο Μενγκ - σουν (σ.τ.μ. άλλο όνομα του Μενγκ-Ι- Τσου) με ρώτησε τι είναι η υϊϊκή ευσέβεια, και του απάντησα: ποτέ να μην είσαι ανυπάκουος». Ο Φαν Τσι είπε, «Τι σημαίνει αυτό;» Ο Κομφούκιος είπε, «όσο οι γονείς ζουν υπηρέτησέ τους σύμφωνα με τους κανόνες της ευπρέπειας. Όταν πεθάνουν, θάψε τους σύμφωνα με τους κανόνες της ευπρέπειας και θυσίαζε σ' αυτούς σύμφωνα με τους κανόνες της ευπρέπειας».

(Από τα Ανάλεκτα).

3. Ο τρόπος που πράττει ο άνθρωπος τον διαπλάθει

«Ο Κομφούκιος είπε, «Από τη φύση τους οι άνθρωποι είναι όμοιοι. Μέσα από τη [διαφορετική] πράξη έχουν γίνει τόσο διαφορετικοί».

(Από τα Ανάλεκτα).

4. Η προσωπική καλλιέργεια τον ηγεμόνα είναι η βάση της ορθής διακυβέρνησης

«Όσοι από τους αρχαίους [βασίλεις] ήθελαν να....φέρουν τάξη στο κράτος τους πρώτα τακτοποιούσαν τις οικογένειές τους. Όσοι ήθελαν να τακτοποιήσουν τις οικογένειές τους πρώτα καλλιεργούσαν την προσωπική τους ζωή. Όσοι ήθελαν να καλλιεργήσουν την προσωπική τους ζωή πρώτα διόρθωναν το νου τους. Όσοι ήθελαν να διορθώσουν το νου τους πρώτα έκαναν τη θέληση τους ειλικρινή. Όσοι ήθελαν να κάνουν τη θέλησή τους ειλικρινή πρώτα επέκτειναν τη γνώση τους. Η επέκταση της γνώσης συνίσταται στην έρευνα των πραγμάτων.

Όταν τα πράγματα ερευνώνται η γνώση επεκτείνεται.
Όταν η γνώση επεκτείνεται, η θέληση γίνεται ειλικρινής.
Όταν η θέληση είναι ειλικρινής, ο νους διορθώνεται.
Όταν ο νους διορθώνεται, η προσωπική ζωή καλλιεργείται.
Όταν η προσωπική ζωή καλλιεργείται, η οικογένεια θα τακτοποιηθεί. Όταν η οικογένεια τακτοποιηθεί, το κράτος θα μπει σε τάξη. Και όταν το κράτος μπει σε τάξη θα υπάρχει ειρήνη σε όλο τον κόσμο. Από το Γιο του Ουρανού ως τον κοινό λαό, όλοι πρέπει να θεωρούν την καλλιέργεια της προσωπικής ζωής ως τη ρίζα ή το θεμέλιο. Ποτέ δεν έχει υπάρξει περίπτωση η ρίζα να είναι σε αταξία και τα κλαδιά σε τάξη».

(Από τη Μεγάλη Μάθηση).

5. «Ο Μένκιος είπε, ...ας είναι ο ηγεμόνας ανθρώπινος και όλος ο λαός του θα είναι ανθρώπινος. Ας είναι ο ηγεμόνας δίκαιος και όλος ο λαός του θα είναι δίκαιος. Αν είναι ο ηγεμόνας σωστός και όλος ο λαός του θα είναι σωστός. Άπαξ και διορθωθεί ο ηγεμόνας, όλο το βασίλειο θα βρεθεί σε ειρήνη»

(Από τον Μένκιο)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς συνδυάζουν οι Κινέζοι τις τρεις θρησκείες τους σε μία;
2. Από ποια όντα αποτελείται το κινέζικο πάνθεο συνολικά;
3. Πώς μπορούμε να αντιληφθούμε τις δύο αρχές, του γιν και του γιανγκ;
4. Ποιο ορισμό θα δίνατε στον Κομφουκιανισμό;

37. Η ιαπωνική θρησκεία

Η ιαπωνική θρησκεία είναι η παραδοσιακή θρησκεία του ιαπωνικού λαού. Επικρατεί κυρίως στην Ιαπωνία, αλλά και σε μέρη που υπάρχουν μεγάλες κοινότητες Ιαπώνων μεταναστών, όπως η δυτική ακτή των ΗΠΑ. Στην Ιαπωνία η βιομηχανική ανάπτυξη επέφερε εξασθένηση της παραδοσιακής θρησκευτικότητας. Όμως οι συνθήκες της σύγχρονης ζωής προκάλεσαν με τη σειρά τους μια αναβίωση αυτής της θρησκευτικότητας και στα τελευταία κυρίως χρόνια την εμφάνιση πολλών «νέων θρησκειών». Οι περισσότερες από αυτές αποτελούν παραλλαγές των παραδοσιακών ιαπωνικών θρησκειών.

α) Μια σύνθετη θρησκεία. Η ιαπωνική θρησκεία, δηλαδή εκείνη που ακολουθείται από την πλειονότητα του ιαπωνικού λαού, είναι όπως η κινεζική σύνθετη από τρεις κυρίως επιμέρους θρησκείες: το εγχώριο Σίντο και τις επείσακτες Μαχαγιάνα Βουδισμό και Κομφουκιανισμό. Στοιχεία ταοϊστικά υπάρχουν διάσπαρτα κυρίως στο Σίντο και γενικά στην ιαπωνική σκέψη και ζωή. Όμως ο Ταοϊσμός ως θρησκεία δεν έχει το βαθμό παρουσίας που έχει στην Κίνα. Αντίθετα ο Μαχαγιάνα Βουδισμός και ο Κομφουκιανισμός αποτελούν κύρια συστατικά στοιχεία της ιαπωνικής θρησκείας. Αυτοί, αν και διαφέρουν σε διάφορα σημεία από το Μαχαγιάνα Βουδισμό και τον Κομφουκιανισμό της Κίνας, λειτουργούν σύμφωνα με τον ίδιο «καταμερισμό εργασίας» που περιγράψαμε για την κινεζική θρησκεία: Ο Βουδισμός έχει αναλάβει κυρίως ό,τι σχετίζεται με τη μεταθανάτια ζωή. Στα πλαίσιά του διενεργείται η ιαπωνική προγονολατρεία. Ο Κομφουκιανισμός διέπει τη διάρθρωση και λειτουργία της κοινωνίας. Τέλος, το Σίντο έχει αναλάβει την περιοχή γενικά της ζωής, την οποία

προστατεύουν και προάγουν οι θεότητες του. Γι' αυτήν την προστασία και προαγωγή καταφεύγουν σ' αυτές οι Ιάπωνες στη γέννησή τους, στις γιορτές ενηλικίωσης, στο γάμο τους, στις τελετές για τη γονιμότητα των αγρών, για τη θεμελίωση σπιτιών κ.ο.κ. Αν και δεν ισχύει απόλυτα, εφόσον και στην ιαπωνική θρησκεία οι τρεις θρησκείες ασκούνται ταυτόχρονα, συχνά διατυπώνεται η φράση «οι Ιάπωνες ζουν ως Σιντοϊστές και πεθαίνουν ως Βουδδιστές».

Στην ιαπωνική θρησκεία, όπως και στην κινεζική, υπάρχει ένα πάνθεο που αποτελείται από τα θεία όντα του Σιντοϊσμού και του Βουδισμού. Σ' αυτά απευθύνονται, όπως και στην Κίνα, ανάλογα με τον τομέα που εξουσιάζουν. Π.χ. ο μποντισάτβα Τζίζο, που προστατεύει τα παιδιά στον άλλο κόσμο, από την πλευρά του Βουδισμού, ή η θεότητα της γονιμότητας Ινάρι, που προάγει το κέρδος και την ανάπτυξη, από την πλευρά του Σιντοϊσμού, είναι μεταξύ άλλων ανάλογων όντων πολύ δημοφιλείς σε όλη τη χώρα.

Αν και ως αυτοτελής θρησκεία καμιά από τις παραπάνω δεν αποτελεί σήμερα τη θρησκεία της πλειονότητας, καθεμιά έχει συμβάλει πολύ στη διαμόρφωση του ιαπωνικού χαρακτήρα και πολιτισμού. Ιδίως η βουδιστική σχολή Ζεν έχει αφήσει βαθιά σημάδια σ' αυτόν. Κάπως περισσότερο όμως, πρέπει να σταθούμε στο Σιντοϊσμό, εφόσον αποτελεί τη μόνη εγχώρια από τις ιαπωνικές θρησκείες.

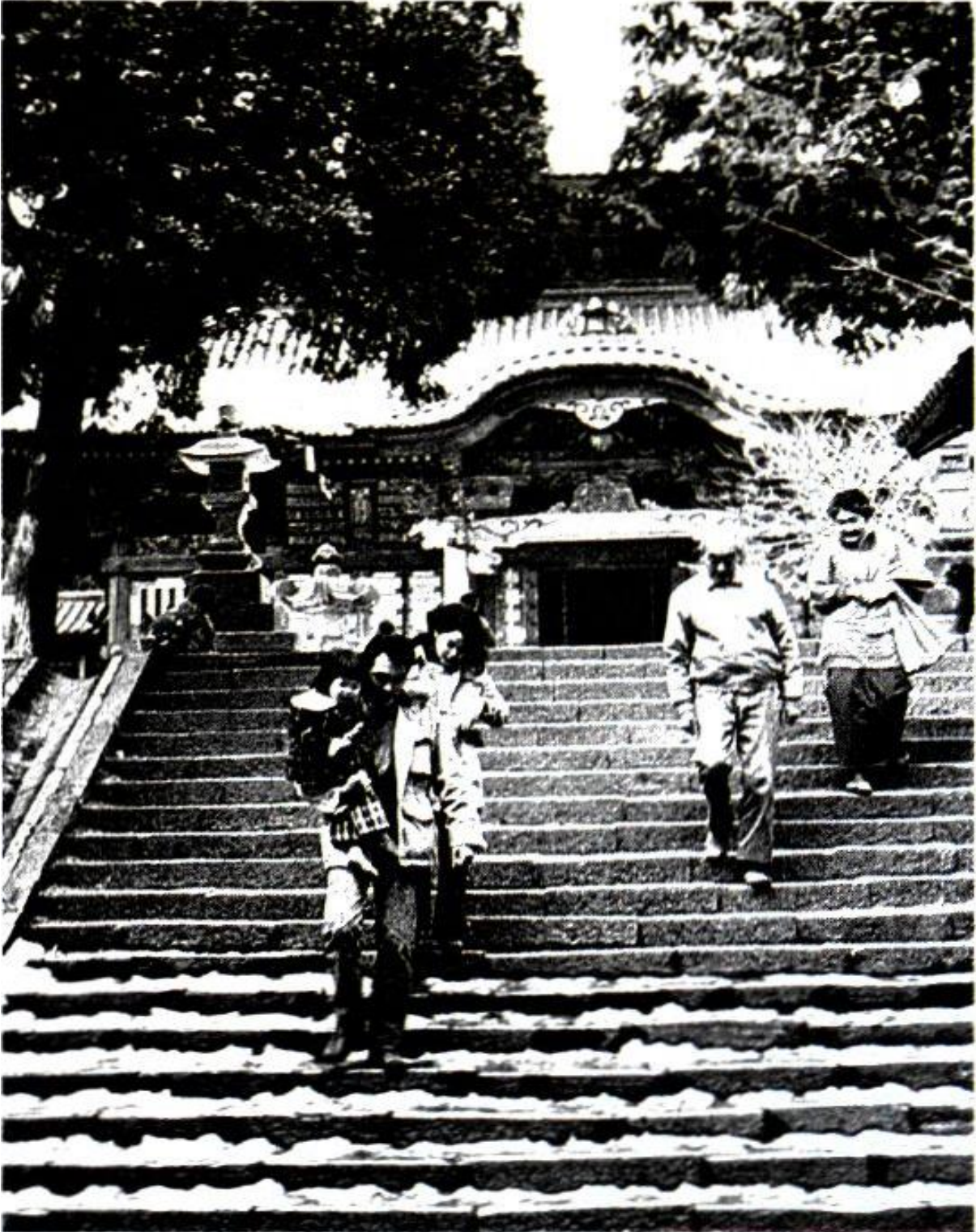
Σίντο: Λατρεία των Κάμι

β) Ο Σιντοϊσμός. Πρόκειται για την εθνική θρησκεία των Ιαπώνων. Όπως δηλώνει και το ιαπωνικό όνομά του (Σίντο= η οδός των θεών), ο Σιντοϊσμός είναι μια πολυθεϊστική θρησκεία. Λατρεύει δηλαδή ένα πλήθος θεοτήτων που ονομάζονται «κάμι». Υπάρχουν έτσι θεότητες της θάλασσας, των βουνών, του κεραυνού, του ήλιου, της σελήνης, της γης, του ανέμου, των δέντρων κτλ. Πολλά από τα χαρακτηριστικά που απαριθμήσαμε στην αρχαία ελληνική θρησκεία, όπως η ισαριθμία επιμέρους πραγματικοτήτων του κόσμου και θεοτήτων, η εγκόσμια κατεύθυνση, η σημασία της βούλησης των θεοτήτων, η ύπαρξη διαμέσων (σαμάνων) κτλ. ισχύουν και για το Σιντοϊσμό.

Ο Σιντοϊσμός πήρε στη διάρκεια της ιστορίας του και έχει και τώρα πολλές μορφές. Η πρώτη από αυτές υπήρξε η συστηματοποίηση των θεοτήτων του υπό τη θεά του ήλιου Αματεράσου. Η θεά αυτή είναι η προγονική θεότητα του ιαπωνικού αυτοκρατορικού οίκου, ο οποίος γύρω στα τέλη του 7ου αι. μ.Χ. κατόρθωσε να κυριαρχήσει στη χώρα και έτσι να επιβάλει αυτή τη θεότητα ως κυριότερη.

Σύμφωνα με τον προγονικό μύθο του αυτοκρατορικού οίκου η Αματεράσου έστειλε τον εγγονό της από τον ουρανό στην Ιαπωνία με εντολή να την κυβερνήσει. Οι απόγονοι του, οι αυτοκράτορες, έλκουν το αξίωμά τους, αλλά και τη θεία ιδιότητα που ως το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου πιστευόταν ότι έχουν, από αυτή την εντολή. Αυτός ο μύθος αποτελεί την κεντρική διήγηση των αρχαίων χρονικών Κοτζίκι (712 μ.Χ.) και Νιχόνσόκι (720 μ.Χ.). Τα χρονικά αυτά περιέχουν, επίσης, μεγάλο μέρος της ιαπωνικής μυθολογίας, δηλαδή των διηγήσεων για τις σιντοϊστικές θεότητες. Γι' αυτό το λόγο αποτελούν δύο από τα βασικά βιβλία του Σιντοϊσμού. Άλλες μορφές του Σίντο είναι εκείνες που προήλθαν

από διάφορους συνδυασμούς του με το Βουδισμό και με τον Κομφουκιανισμό. Σήμερα

Προσκύνημα στο βουδιστικό ναό.

Ο Βούδδας Αμιντά της Καμακούρα (κοντά στο Τόκυο).
13^{ος} αι. μ.Χ.

υπάρχει κυρίως υπό τη μορφή 1) του «Σίντο των ναών», δηλαδή των παραδοσιακών κέντρων λατρείας των θεοτήτων 2) του «αυτοκρατορικού Σίντο», δηλαδή της λατρείας εκ μέρους της αυτοκρατορικής οικογένειας των προγόνων της που φτάνουν ως την Αματεράσου 3) του

«Σίντο των Σχολών», δηλαδή σεκτών* που συγγενεύουν με το Σίντο και 4) του «λαϊκού Σίντο», δηλαδή των λαϊκών σιντοϊστικών πρακτικών.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η απόκρυψη της Αματεράσου στο πέτρινο σπήλαιο [Ο Σουσάνουου, θεός της καταιγίδας και αδελφός της Αματεράσου, θεάς του ήλιου, προκαλεί διάφορες καταστροφές στο Πεδίο του υψηλού Ουρανού, όπου κατοικεί η αδελφή του με άλλες θεότητες. Τελικά προκαλεί το θάνατο μιας από τις υφάντριες της Αματεράσου].

Όταν η Αματεράσου το είδε αυτό φοβήθηκε και, ανοίγοντας την πόρτα του Ουράνιου, Πέτρινου Σπηλαίου, μπήκε μέσα και κλείστηκε.

Τότε το Πεδίο του Υψηλού Ουρανού σκοτεινίασε εντελώς και η Κεντρική Χώρα των Καλαμιώνων [σ.τ.μ. η Ιαπωνία] σκοτεινίασε ολοκληρωτικά.

Λόγω αυτού βασίλευε διαρκής νύχτα και οι κραυγές μυριάδων θεοτήτων άφθονο παντού, σαν τις μύγες το καλοκαίρι• και όλων των ειδών οι συμφορές συνέβησαν.

[Οι υπόλοιπες θεότητες μαζεύονται μπροστά στο Ουράνιο, Πέτρινο Σπήλαιο και με διάφορους τρόπους προσπαθούν να την κάνουν να βγει. Έτσι τονίζεται η εξάρτηση του κόσμου από τη θεά του ήλιου, πρόγονο του αυτοκράτορα, και άρα και της χώρας από τον αυτοκράτορα. Για να κάνει την Αματεράσου να βγει, μια θεά χορεύει μπροστά στο Σπήλαιο].

Τότε η μεγάλη θεά Αματεράσου θεωρώντας ότι συμβαίνει κάτι περίεργο, άνοιξε ελάχιστα την πόρτα του ουράνιου σπηλαίου και είπε από μέσα:

«Εξαιτίας της απόκρυψής μου, νόμισα ότι το Πεδίο του Υψηλού Ουρανού θα ήταν σκοτεινό και ότι η Κεντρική Χώρα των καλαμιώνων θα ήταν κατασκότεινη. Όμως,

γιατί η Αμε-νο-ουζούμε τραγουδά και χορεύει και οι ο-γδόντα μυριάδες θεότητες όλες γελούν»;

Τότε η Αμε-νο-ουζούμε είπε:

«Υπάρχει εδώ μια θεότητα ανώτερη από σένα. Γι' αυτό χαιρόμαστε και χορεύουμε».

Ενώ [η Αμε-νο-ουζούμε] έλεγε αυτά, ο Αμε-νο-κογιάνε-νο-μικότο και ο Φουτο-τάμα-νο-μικότο έφεραν τον καθρέφτη και τον έδειξαν στη μεγάλη θεά Αματεράσου.

Τότε η μεγάλη θεά Αματεράσου, βρίσκοντας [τα συμβαίνοντα] όλο και περισσότερο περίεργα, σιγά-σιγά βγήκε από την πόρτα και πλησίασε [τον καθρέφτη].

Τη στιγμή εκείνη, ο Αμε-τα-τζικάρα-ουό-νο-κάμι που στεκόταν κρυμμένος πήρε το χέρι της και την τράβηξε έξω... Όταν η μεγάλη θεά Αματεράσου βγήκε, το Πεδίο τον Υψηλού Ουρανού και η Κεντρική Χώρα των Καλαμιώνων έλαμψαν από φως.

(Από το Κοτζίκι).

2 Από τις διδαχές τον Ζενιστή δασκάλου Ντόγκεν

[Ο Ντόγκεν είπε]: 'Όταν ήμουν σ' ένα μοναστήρι Ζεν στην Κίνα και διάβαζα τ' αποφθέγματα των παλιών Δασκάλων του Ζεν, ένας μοναχός από το Σετσουάν με ρώτησε:

«Τι χρειάζεται να διαβάζεις όλ' αυτά τα ζενικά αποφθέγματα;»

«Για να καταλάβω τις πράξεις των παλιών Δασκάλων», απάντησα.

Ο μοναχός είπε: «Και τι χρειάζεται αυτό»;

«Για να ωφελήσω όλα τα όντα», είπα.

Ο μοναχός με ρώτησε: «Και τι χρειάζεται αυτό τελικά»;

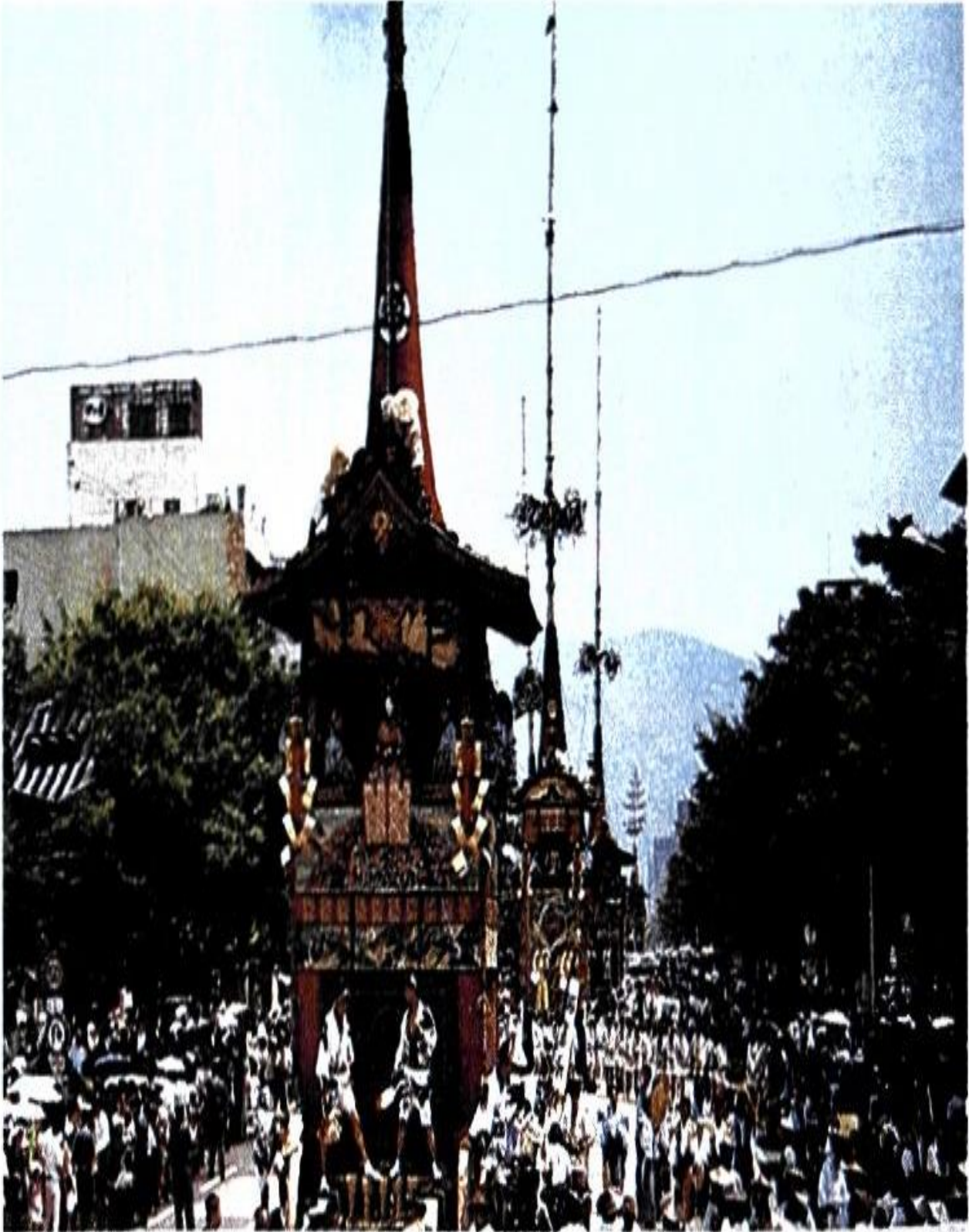
Σκέφτηκα πάνω σ' αυτό αργότερα. Το να διαβάζεις τα ζενικά αποφθέγματα και τα κόαν [σ.τ.μ. φράσεις που χρησιμοποιούνται στο Ζεν, για να βοηθήσουν στην απο-

προσκόλληση του νου από τις ιδέες] και το να καταλαβαίνεις τις πράξεις των παλιών Δασκάλων του Ζεν, για να τις κηρύξεις στους ανθρώπους που βρίσκονται σε πλάνη είναι τελικά άχρηστο... Αν ξεκαθαρίσεις με προσήλωση στο ζαζέν [σ.τ.μ. στο διαλογισμό] τη Ζωτική Αρχή [σ.τ.μ. την αληθινή σου φύση μέσα σου, που είναι ταυτόσημη με τη θεία αρχή, το Βούδα] έχεις μετά άπειρους τρόπους να καθοδηγήσεις τους άλλους, ακόμα κι αν δεν ξέρεις ούτε μια μόνο λέξη. Αυτός είναι ο λόγος που ο μοναχός εκείνος είπε: «τι χρειάζεται τελικά;». Θεωρώντας ότι έχει δίκιο, αργότερα σταμάτησα να διαβάζω τα ζενικά αποφθέγματα και άλλα κείμενα. Μπόρεσα έτσι να αφυπνισθώ ως προς τη Ζωτική Αρχή».

(Από το Reiho Masunaga, *A Primer of Soto Zen*, σ. 34).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- 1. Σε ποιες περιστάσεις οι Ιάπωνες καταφεύγουν στις Σιντοϊστικές θεότητες;**
- 2. Με βάση ποιο μύθο θεωρούνταν ο Ιάπωνας αυτοκράτορας ότι έχει θεία καταγωγή;**
- 3. Ποιες μορφές Σιντοϊσμού υπάρχουν σήμερα;**

Ματσούρι (σιντοϊστική γιορτή). Μικρά ομοιώματα ναών ή, όπως εδώ, άρματα περιφέρονται στην πόλη προς τιμή του κάμι.

38. Οι θρησκείες μπροστά στο πρόβλημα του θανάτου

α) Ο θάνατος. Το βασικό ανθρώπινο πρόβλημα;
Ο θάνατος, φαίνεται ότι αποτελεί το βασικό ανθρώπινο πρόβλημα, λόγω του γεγονότος ότι αυτός είναι η πηγή πολλών και κρίσιμων προβλημάτων. Η θεμελιώδης ανάγκη της διατροφής, της εργασίας, της προφύλαξης από κάθε τι που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την υγεία και τη σωματική ακεραιότητα έχει ως γενεσιουργό της αιτία την ύπαρξη του θανάτου. Η απώλεια μεγάλου βαθμού της ελευθερίας που θα μπορούσε να απολαμβάνει ο άνθρωπος, ο περιορισμός των ενεργειών εκείνων του ανθρώπου, που έχουν προοπτική στο απώτερο μέλλον, η αίσθηση μερικών ότι η ζωή δεν έχει κανένα σκοπό, ο φόβος του αγνώστου, και άλλα πολλά, οφείλονται στην ύπαρξη του θανάτου. Για τις θρησκείες όμως βασικότερο και από το πρόβλημα του θανάτου, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι το πρόβλημα του κακού, από την ύπαρξη του οποίου προέρχεται και ο θάνατος.

β) Η τοποθέτηση των θρησκειών απέναντι στο πρόβλημα του θανάτου

Στην πλειονότητά τους, οι θρησκείες, είδαν το θάνατο αρνητικά. Αυτό φαίνεται π.χ. από το γεγονός ότι στην αρχική κατάσταση του κόσμου, όπως αυτή παρουσιάζεται στους διάφορους κοσμογονικούς μύθους, δε συμπεριλαμβάνεται ο θάνατος. Αυτός έρχεται πάντα μετά. Φαίνεται ακόμη π.χ. από το γεγονός ότι καμιά θρησκεία, ξεκινώντας από την αρχαιότερη γνωστή, της παλαιολιθικής εποχής, δε δέχεται το θάνατο σαν μια τελική κατάσταση. Τον βλέπουν συνήθως σαν μια μεταβατική κατάσταση μεταξύ αυτής και μιας άλλης ζωής ή μιας επανόδου σ' αυτήν τη ζωή. Η πολύμορφη πίστη στην

αθανασία κάποιου στοιχείου της ύπαρξης του ανθρώπου, όπως π.χ. της ψυχής, αποτελεί μια από τις πρώτες γνωστές πεποιθήσεις του ανθρώπινου είδους. Ακόμη και θρησκείες που φαίνεται ότι αξιολογούν το θάνατο θετικά, θεωρώντας τον π.χ. ως το μέσον εισόδου σε μια καλύτερη ζωή, στην πραγματικότητα τον αξιολογούν θετικά ακριβώς ως τέτοιο μέσον και όχι καθ' εαυτόν. Σε θρησκείες όπως ο Ινδουισμός, όπου ο θάνατος είναι μια κατάσταση που επανέρχεται συνεχώς μεταξύ δύο αναγεννήσεων σε διάφορες μορφές ύπαρξης, είναι και πάλι μια από τις σκιερότερες πλευρές της γενικά αρνητικής εικόνας της ύπαρξης.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η άρνηση του θανάτου και η κατάφαση της ζωής αποτελεί την επικρατούσα στάση των θρησκειών απέναντι στο θάνατο. Συνεπώς η υπέρβαση του θανάτου με διάφορους τρόπους υπήρξε ένας από τους κυριότερους σκοπούς τους. Οι τρόποι αυτοί είναι βασικά δύο: η πίστη στην αθανασία της ψυχής ή κάποιου άλλου στοιχείου του ανθρώπου και η πίστη στην ανάσταση συνόλου του ανθρώπου, σώματος και ψυχής. Στις θρησκείες που απαντά ο δεύτερος τρόπος, όπως στον Ιουδαϊσμό σε κάποιες από τις εκδοχές του, π.χ. εκείνης των Φαρισαίων, στο Ζωροαστρισμό από κάποιο σημείο της ιστορίας του και μετά και τέλος στο Χριστιανισμό, η ανάσταση των νεκρών πραγματοποιείται από το Θεό στο τέλος της ιστορίας.

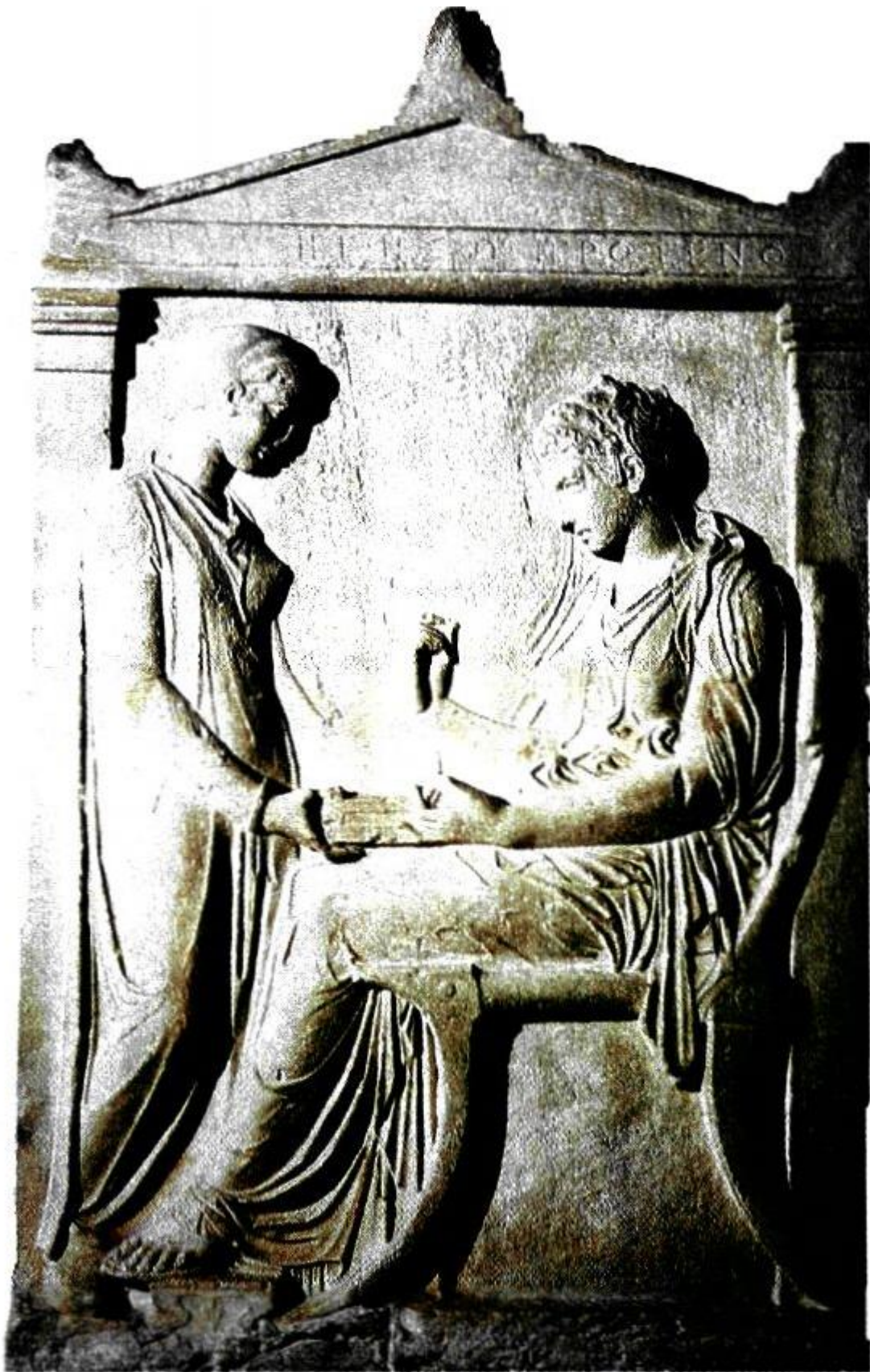
Στο Χριστιανισμό η ανάσταση έχει ήδη πραγματοποιηθεί στο πρόσωπο του Χριστού. Ο αναστημένος Χριστός αποτελεί την αρχή της νέας, μέλλουσας πραγματικότητας, τον πρώτο που αναστήθηκε μόνιμα από τους νεκρούς ως «απαρχή των κεκοιμημένων» (Α' Κορ. 15,20). Η ανάσταση του Χριστού είναι ταυτόχρονα το πρώτο

«δείγμα» της μέλλουσας κατάργησης του θανάτου ως φαινομένου, αφού «θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει». (Ρωμ. 6, 9).

Η κατάργηση αυτή αποτελεί και την αρχή της πραγματοποίησης της επιθυμίας για μια ζωή που δε θα απειλείται από το θάνατο, όπως αυτή εκφράστηκε πανανθρώπινα κυρίως μέσα από τις θρησκείες. Βέβαια, όπως είδαμε, η επιθυμία αυτή δεν πραγματοποιείται με την ίδια μορφή σε όλες. Έτσι η κατάργηση του θανάτου χαρακτηρίζει τις θρησκείες που πιστεύουν στην ανάσταση. Σ' εκείνες όμως που πιστεύουν στην αθανασία της ψυχής ή στην ένωση με το Θεό του θείου στοιχείου που υπάρχει στον άνθρωπο, έχουμε υπέρβαση και όχι κατάργηση του θανάτου.

γ) Οι νεκροί και οι θρησκείες. Ταφή. Καύση των νεκρών

Ιδιαίτερη μεταχείριση των νεκρών παρατηρείται ήδη από την εποχή του ανθρώπου του Πεκίνου (περ. 500.000 π.Χ.). Από την εποχή του ανθρώπου του Νεάντερταλ με κλιμακούμενη συχνότητα αλλά και σαφήνεια, ότι αυτή η μεταχείριση σημαίνει πίστη σε μια μετά θάνατον επιβίωση του νεκρού, οι νεκροί θάβονται και μάλιστα όλο και με περισσότερη φροντίδα, όπως π.χ. συνοδευόμενοι με διάφορα αντικείμενα, στολιζόμενοι με κοσμήματα, κτερίσματα κτλ. Ιστορικά ο τρόπος απόθεσης των νεκρών με ταφή προηγείται του τρόπου απόθεσης με καύση, η οποία εμφανίζεται αργότερα. Η καύση υπήρξε ένα από τα μέσα με τα οποία εκφράστηκε ο φόβος για πιθανή παραμονή του νεκρού, ιδιαίτερα εκείνου που δεν πέθανε με καλό θάνατο, ως κακού πνεύματος μεταξύ των ζωντανών. Εξασφάλιζε την πλήρη

Η επιτύμβια στήλη της Ηγησώς (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο), περ. 400 π.Χ.

απόσπαση της ψυχής από το σώμα. Άλλες σημασίες της ήταν η μετάβαση της ψυχής μέσα από την καύση στον κόσμο των θεών (π.χ. η περίπτωση του Ηρακλή) κ.ά.

Στην Ορθόδοξη Εκκλησία έχει επικρατήσει η ολόσωμη ταφή των νεκρών, γιατί αυτό εκφράζει το σεβασμό προς τον όλο άνθρωπο (σώμα και ψυχή). Το σώμα έχει δημιουργηθεί από τα στοιχεία της γης και είναι προορισμένο να επιστρέψει στη γη, από όπου ελήφθη. Αυτή η αντίληψη έγινε παραδοσιακή πρακτική της Εκκλησίας, χωρίς να αποτελεί δεσμευτική δογματική αλήθεια.

δ) Οι θρησκείες, ο θάνατος και το κακό

Αν οι θρησκείες βλέπουν το θάνατο αρνητικά και τη ζωή θετικά, ακόμη βαθύτερα βλέπουν το θάνατο ως αποτέλεσμα του κακού και τη ζωή ως αποτέλεσμα του καλού. Σε όλους τους κοσμογονικούς μύθους ο θάνατος εισέρχεται στον κόσμο μετά την είσοδο του κακού στον κόσμο. Αυτό επιφέρει την καταστροφή της αρχικής καλής κατάστασης και το θάνατο ως το χειρότερο αποτέλεσμα του.

Οι θρησκείες δείχνουν με διάφορους τρόπους ότι το βασικό κακό είναι η τοποθέτηση κάποιου άλλου μεγέθους ως θεού στη θέση εκείνου που καθεμιά από αυτές θεωρεί ως Θεό, ο οποίος εκπροσωπεί το αγαθό.

Το μέγεθος αυτό μπορεί να είναι ένα πράγμα ή μια κατάσταση, ένα ον ή μια ιδέα. Η αντικατάσταση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τη σύνδεση του ανθρώπου με κάτι που θεωρείται μη αληθινό. Η σύνδεση αυτή πάντα μεταβάλλει αρνητικά τον άνθρωπο και ταυτόχρονα τον αποκόπτει από ό,τι κάθε θρησκεία αποδέχεται ως αληθινό Θεό. Γι' αυτό στις θρησκείες, εκτός από εκείνες που έχουν στη βάση τους τον ισοθεισμό, την προσπάθεια

δηλαδή να γίνει ο άνθρωπος θεός με τις δικές του δυνάμεις (όπως π.χ. η μαγεία), εκείνο

Η Έγερση του Λαζάρου

που προέχει είναι η ποικιλόμορφη επικοινωνία με το Θεό ή με ό,τι καθεμιά από αυτές θεωρεί ως τέτοιο. Ο τρόπος με τον οποίο υπερνικάται το κακό και ο θάνατος διακρίνει τις θρησκείες. Σε κάποιες, αυτό γίνεται μέσα από την υπέρβαση του κόσμου. Σε άλλες, η υπερνίκηση αυτή γίνεται μέσα από τη διάσωση του κόσμου. Οι πρώτες χαρακτηρίζονται συνήθως από αρνητική διάθεση προς τον κόσμο. Τυπικό δείγμα των πρώτων είναι ανατολικές θρησκείες, όπως ο Ινδουισμός. Τυπικό δείγμα των δεύτερων είναι ο Χριστιανισμός. Στο Χριστό συνυπάρχει η ολοκλήρωση της σχέσης ανθρώπου και Θεού με την κατάργηση του θανάτου. Το ίδιο αναμένεται να επεκταθεί στο τέλος της ιστορίας σε όλο το νέο κόσμο του Θεού.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η αποστροφή του θανάτου

Κάλλιο στη γης να ξενοδούλευα ξωμάχος, ρογιασμένος σε αφέντη πούχασε τον κλήρο του κι είναι το βιος του λίγο,

παρά ολωνών εδώ των άψυχων νεκρών ο ρήγας νάμαι,

(Ομήρου Οδύσσεια, λ 489-491).

2. Η προέλευση του θανάτου σύμφωνα με κάποιους ινδιάνικους μύθους

Ένας μεγάλος μάγος θέλησε να κάνει τους Ινδιάνους Σι πάγια αθάνατους. Τους συνέστησε να χαιρετήσουν φιλικά έναν ξένο, που θα ερχόταν να τους επισκεφθεί. Οι Ινδιάνοι, δυστυχώς γι' αυτούς, απόστρεψαν το πρόσωπο τους από έναν άνθρωπο, που κουβαλούσε ένα καλάθι γεμάτο σάπιες σάρκες, που τον νόμισαν για τον Θάνατο, αλλά υποδέχτηκαν με ευμένεια τον Θάνατο, που είχε την εμφάνιση ενός ευχάριστου νεαρού... Σε πολλές φυλές του Αμαζονίου υπάρχει μια παράδοση, κατά την ο-

ποία οι άνθρωποι θα μπορούσαν διαδοχικά να πεθαίνουν και να ανασταίνονται, αν είχαν υπακούσει σε μια διαταγή που τους δόθηκε ή αν είχαν καταλάβει καλύτερα ένα μήνυμα που ο εκπολιτιστής ήρωας ή άλλο πρόσωπο τους είχε διαβιβάσει. Έτσι ο πατέρας του εκπολιτιστή ήρωα, στους Κασινάουα, είχε συστήσει να τον ακούσουν προσεκτικά, όταν ανεβαίνοντας στον ουρανό θα φώναζε: «Αλλάξτε! αλλάξτε!». Ο γιος του, δυστυχώς, άκουσε: «Τελειώνετε! τελειώνετε!» και το λάθος αυτό υπήρξε η αιτία, που οι άνθρωποι δεν μπορούν ν' ανανεώσουν το σώμα τους, όπως κάνουν τα φίδια και οι σαύρες.

(Παγκόσμιος μυθολογία, Πάπυρος, τ. 5, σ. 142).

3. Η προέλευση του θανάτου σύμφωνα με κάποιους αφρικανικούς μύθους

Οι Λόλο... του δυτικού Κονγκό διηγούνται ότι ο θεός πρόσφερε στους πρώτους ανθρώπους δυο δέματα, το ένα από αυτά είχε μαργαριτάρια, μαχαίρια και κοσμήματα και το άλλο την αθανασία. Οι γυναίκες, όμως, φίλαρσκες, ρίχτηκαν αμέσως στο πρώτο δέμα και το δώρο της αθανασίας χάθηκε... Στους Μπακόγκο, ο Νζάμπε δημιούργησε έναν άνδρα και μια γυναίκα, που έκαναν ένα παιδί. «Μπορεί να πεθάνει, τους είπε ο θεός, αλλά μην το θάψετε, να περιμένετε την επιστροφή μου». Οι γονείς όμως δεν πίστεψαν στην θεϊκή υπόσχεση και έθαψαν το πτώμα του γιου τους στη γη. Ο Θεός τους τιμώρησε για την ανυπακοή τους, καθιστώντας το θάνατο κληρονομικό για το ανθρώπινο γένος.

(Παγκόσμιος μυθολογία, Πάπυρος, τ. 5, σ. 207-8.)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- 1. Γιατί ο θάνατος δεν αποτελεί το βασικό ανθρώπινο πρόβλημα για τις θρησκείες;**
- 2. Ποιους κοσμογονικούς μύθους από διάφορες θρησκείες γνωρίζετε, σύμφωνα με τους οποίους ο θάνατος υπήρξε αποτέλεσμα του κακού;**
- 3. Ποιες διαφορές μπορείτε να διακρίνετε μεταξύ αθανασίας της ψυχής και ανάστασης;**
- 4. Με ποιον τρόπο η αμαρτία μπορεί να θεωρηθεί ως αιτία του θανάτου;**

39. Γενικές διαπιστώσεις - Η τελική απάντηση της Εκκλησίας στον άνθρωπο

Λόγω της μεγάλης ποικιλίας των θρησκειών ο εντοπισμός των βασικών ιδεών τους δεν είναι εύκολο έργο. Εντούτοις με βάση τις θρησκείες που εξετάσαμε μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες τέτοιες ιδέες και να επιχειρήσουμε μια σύγκριση μεταξύ τους και ιδιαίτερα μεταξύ αυτών και του Χριστιανισμού.

α) Η βασική δομή της θρησκείας

Θεμελιώδης ιδέα των θρησκειών γενικά είναι η ιδέα της ύπαρξης μιας πραγματικότητας, την οποία θεωρούν ως απόλυτη και την αντιδιαστέλλουν από ό,τι θεωρούν ως σχετικό. Η ίδια η θρησκεία ως πράξη γεννιέται όχι από κάποιο είδος φόβου, αλλά από το βαθύ πόθο που ενυπάρχει στον άνθρωπο για μια απόλυτη πραγματικότητα και τον πόθο απαλλαγής από ό,τι θεωρείται ως αντίθετο προς αυτήν.

Μ' αυτήν την έννοια η θρησκεία αποτελεί τη βασική δομή της ανθρώπινης ζωής. Αυτό δε φαίνεται πάντοτε καθαρά, διότι η απόλυτη πραγματικότητα γύρω από την

οποία περιστρέφεται η ζωή των περισσότερων ανθρώπων δεν είναι ο Θεός, αλλά κάτι που παίρνει τη θέση του και λειτουργεί σαν Θεός, χωρίς αυτό να συνειδητοποιείται. Τη θέση αυτή την παίρνει οτιδήποτε προσλαμβάνει το χαρακτήρα του απολύτου. Έτσι «Θεός» μπορεί να γίνει π.χ. η δύναμη, η ομορφιά κτλ.. Μπορεί ακόμη να γίνει κάποιο πρόσωπο, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις του έρωτα, της εξιδανίκευσης ενός αρχηγού, ενός καλλιτέχνη κτλ. Κατά κανόνα το απολυτοποιούμενο τοποθετείται στο κέντρο της ζωής, ενώ το σχετικό στην περιφέρεια.

β) Οι κυριότερες ιδέες των θρησκειών για το Θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο

Στις θρησκείες που μας είναι γνωστές από την ανθρωπινή ιστορία βλέπουμε ότι διάφορες πραγματικότητες θεωρούνται ως το απόλυτο, όπως και ότι σ' αυτό δόθηκαν διάφορα ονόματα. Ένα από αυτά, το όνομα «Θεός», μας είναι οικείο. Γι' αυτό, αν και το απόλυτο των διαφόρων θρησκειών δεν είναι πάντα ο Θεός, μπορούμε να το χρησιμοποιήσουμε εδώ προκειμένου να αναφερθούμε σ' αυτήν την πραγματικότητα γενικά. Ανάλογα με την ιδέα που έχουν περί Θεού οι διάφορες θρησκείες διακρίνονται σε διάφορες κατηγορίες, κυριότερες από τις οποίες είναι οι πολυθεϊστικές, οι μονοθεϊστικές και οι πανθεϊστικές.

Αναφορικά με τον κόσμο, στις πολυθεϊστικές θρησκείες αυτός αποτελείται από πολλά τμήματα που διευθύνονται από θεία όντα. Όμως όλες οι θεότητες δεν έχουν την ίδια ισχύ ή ο ρόλος τους δεν έχει την ίδια έκταση και σημασία. Έτσι το σύνολο του κόσμου εξαρτάται από τη βούληση της θεότητας που είναι επικεφαλής. Το ζητούμενο είναι, συνήθως, η διατήρηση του κόσμου στη ζωή. Επειδή η βούληση των θεοτήτων είναι ένας αστάθμητος παράγοντας έχει ένα χαρακτήρα ασαφή και χρειάζεται

ένα διαρκή προσδιορισμό (που επιτυγχάνεται με τη μα-
ντεία, το σαμανισμό* κτλ.). Όμως η ελευθερία και η δύ-
ναμη των θεών περιορίζονται από τον παγκόσμιο νόμο
(ανάγκη, ειμαρμένη), σύμφωνα με τον οποίο λειτουργεί
ο κόσμος («ανάγκη καί θεοί πείθονται»)

Στις μονοθεϊστικές θρησκείες ο κόσμος είναι δημιούρ-
γημα του Θεού. Είναι κατά φύση και αρχικά καλός, αλλά
για διάφορους λόγους έχει περιπέσει σε μια κακή κατά-
σταση, που δεν είναι εκείνη στην οποία θα έπρεπε κα-
νονικά να βρίσκεται. Όμως επειδή είναι δημιουργία του
Θεού, υπάρχει η ελπίδα της αναδημιουργίας του από το
Θεό. Επειδή στο μονοθεϊσμό ο Θεός είναι κάτι διαφορε-
τικό από τον κόσμο, είναι ανεξάρτητος από τον κόσμο
και από τις λειτουργίες του, όπως και ο κόσμος σχετικά
ανεξάρτητος από το Θεό. Το τελευταίο ισχύει π.χ. στο
Χριστιανισμό, όπου η κατάσταση του κόσμου εξαρτάται
όχι μόνο από τη βούληση του Θεού αλλά και από την
ελεύθερη προαίρεση που έδωσε ο Θεός στον άνθρωπο
να συνδέσει τον εαυτό του και μέσα από τον εαυτό του
και τον κόσμο με τη ζωή ή με το θάνατο.

Στις πανθεϊστικές θρησκείες (όπως είναι εκείνες της μη-
τέρας θεάς, του θνήσκοντος και αναγεννώμενου Θεού
κ.ά.) ο κόσμος ταυτίζεται με το Θεό. Αυτό δεσμεύει το
Θεό στον κόσμο και στην ορισμένη, συνεχώς επανα-
λαμβανόμενη λειτουργία του. Ο Θεός δε δρα ελεύθερα
και κατά βούληση. Σε μια κυκλική, επαναλαμβανόμενη
κίνηση, ο θεός-κόσμος συνεχώς πεθαίνει και αναβιώνει
δίχως αρχή και τέλος. Το ζητούμενο είναι η διατήρηση
της αναβίωσης. Όλα τα επιμέρους όντα, επομένως και
ο άνθρωπος, είναι ενταγμένα στις δύο αυτές κύριες φά-
σεις του κόσμου, του θανάτου και της αναβίωσης, και
αποτελούν επιμέρους περιπτώσεις τους.

Υπάρχει μια σειρά θρησκειών, όπως ο Ινδουισμός, ο Μαχαγιάνα Βουδισμός κ.ά., στις οποίες ο κόσμος θεωρείται ως η προς τα έξω έκφραση του απόλυτου. Έτσι απόλυτο και κόσμος είναι ταυτόχρονα μια ενιαία αλλά και μια διπλή πραγματικότητα. Για το λόγο αυτό είναι δύσκολο να τις εντάξουμε σε κάποια κατηγορία. Με την επιφύλαξη ότι αυτό εκφράζει μόνο την ενότητα απολύτου και κόσμου και όχι και τη διαφορά μπορούμε να τις κατατάξουμε στις πανθειστικές. Σ' αυτές, σε αντίθεση προς το απόλυτο που χαρακτηρίζεται από άπειρη ενότητα (βλ. Δ.Ε. 32, §δ), ο κόσμος χαρακτηρίζεται από πολλαπλότητα, μεταβλητότητα και ελλιπή πραγματικότητα και γι' αυτό το λόγο αξιολογείται αρνητικά. Επομένως, έντονη αξιολογική διάκριση μεταξύ σώματος και ψυχής, ύλης και πνεύματος χαρακτηρίζει αυτές τις θρησκείες. Η ψυχή ή το πνεύμα θεωρείται το θείο στοιχείο που είναι εγκλωβισμένο στο σώμα και γενικά στην κοσμική ύλη. Γι' αυτό ο σκοπός είναι η σωτηρία από τον κόσμο, μέσω της υπέρβασής του, η οποία επιτυγχάνεται με την ένωση του θείου στοιχείου του ανθρώπου με το απόλυτο.

γ) Το ζήτημα για την αληθινή θρησκεία

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι αν και όλες οι θρησκείες επιζητούν το Θεό, ο Θεός καθεμιάς είναι κάτι διαφορετικό. Έτσι οι θρησκείες δεν αποτελούν δρόμους που οδηγούν στον ίδιο σκοπό. Αυτό έχει κρίσιμη σημασία διότι ο άνθρωπος διαμορφώνεται σύμφωνα με το Θεό του, ό,τι και όποιος και αν είναι αυτός.

Τίθεται έτσι το ζήτημα: ποιος είναι ο αληθινός Θεός; Η απάντηση πολλών θρησκειών βασίζεται πάνω στην αντίληψη του Θεού που προϋποθέτουν. Π.χ. ο αληθινός Θεός είναι ο άπειρος, διότι τα συμπεριλαμβάνει όλα ή είναι ο παντοδύναμος, διότι κυριαρχεί πάνω στον κόσμο. Όμως με αυτόν τον τρόπο δεν αποδεικνύεται η

αλήθεια του Θεού, αλλά απλώς αναδεικνύεται η ιδέα περί Θεού που κυριαρχεί σ' αυτές.

Στο Χριστιανισμό ο Θεός βεβαιώνει ο ίδιος την αλήθεια Του. Αποκαλύπτεται στον άνθρωπο που τον ζητά με όλη του την καρδιά. Η εμπειρία αυτή δημιουργεί αυτό που ονομάζουμε πίστη. Γι' αυτό και ο Θεός δε δίνει σημεία ως αποδείξεις της αλήθειας του, ούτε προσφέρει κάποια γνώση, μέσα από την οποία η αλήθεια αυτή μπορεί να αποδειχθεί: η αλήθεια του είναι ο ίδιος και τίποτε άλλο πέρα από τον ίδιο. Έτσι και στο θέμα αν ο Χριστός είναι ο αληθινός Θεός και άρα ο Χριστιανισμός η αληθινή θρησκεία, ο Χριστός παραπέμπει στην «απόδειξη», εκείνη την οποία αποτελεί η παρουσία του ίδιου του Θεού μέσα στον άνθρωπο: «Οὐδείς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ» (κανείς δεν μπορεί να πει ο Χριστός είναι ο Θεός παρά μόνο με τη φώτιση του Αγίου Πνεύματος) (Α΄ Κορ. 12, 3). Εάν ο αληθινός Θεός αποδεικνυόταν δε θα ήταν αληθινός, αφού ό,τι μπορεί να αποδειχθεί είναι κάποιο στοιχείο του κόσμου και όχι ο Θεός.

Η Εκκλησία, που είναι «ο Χριστός παρατεινόμενος στους αιώνες», δε βλέπει τις άλλες θρησκείες ανταγωνιστικά. Αλλά, διακρίνοντας μεταξύ εκείνου που όλες οι θρησκείες αναζητούν, δηλαδή του Θεού, και των κατευθύνσεων, στις οποίες τον αναζητούν, δηλαδή των διαφόρων μορφών που δίνουν στο Θεό ή των διαφόρων στοιχείων, με τα οποία τον αντικαθιστούν, βλέπει στο πρόσωπο του Χριστού το αληθινό αναζητούμενο. Αν οι άνθρωποι π.χ. αναζητούν το Θεό ως την «οδό» ή ως την «αλήθεια» ή ως τη «ζωή», η αληθινή οδός δεν είναι κανένας από τους τρόπους άσκησης, ηθικής, ορθοπραξίας, που συναντάμε στις θρησκείες ή αλλού• η αλήθεια δεν είναι οι διάφορες αλήθειες, π.χ. η φιλοσοφική, η επιστημονική, κάποιος παγκόσμιος νόμος ή τάξη ή κοσμική δομή• η ζωή δεν είναι η βιολογική ζωή, ούτε η με-

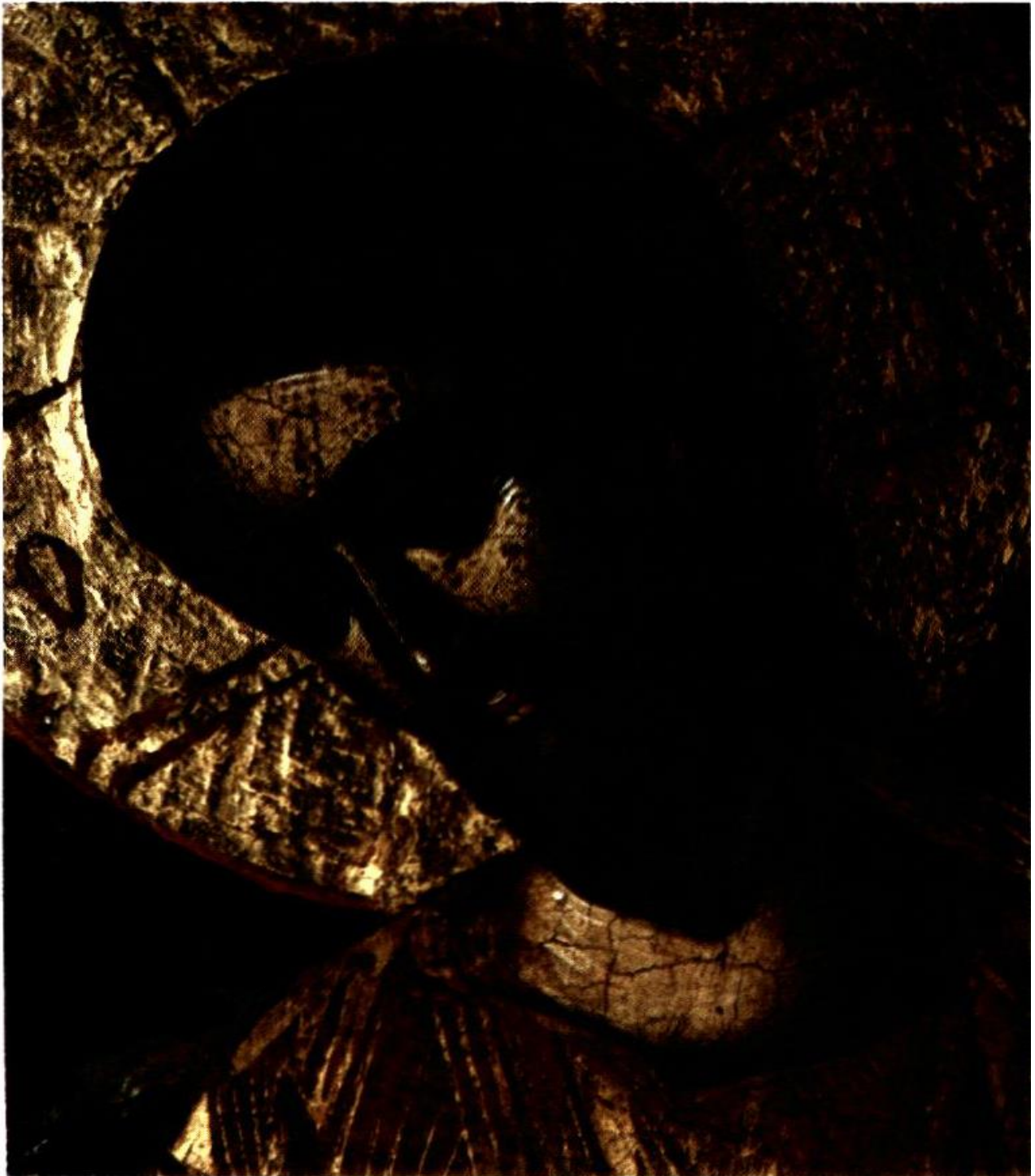
τά θάνατον ζωή, ούτε η αιώνια ζωή κτλ. Ο Χριστός λέει ότι αυτό που αναζητάτε στις ιδέες της οδού, της αλήθειας, της ζωής και οπουδήποτε αλλού, είμαι εγώ: «Έγώ είμι ή όδος καί ή αλήθεια καί ή ζωή» (Ιωαν. 14, 6). Μ' αυτήν την έννοια ο ίδιος είναι η τελική εκπλήρωση αυτού που οι θρησκείες αναζητούν.

δ) Ο χριστιανικός Θεός

Ο Θεός ως διαφορετικός από τον κόσμο είναι πέρα από κάθε αντίληψη και ορισμό. Είναι μόνο αυτός που είναι. Έτσι ο άνθρωπος δε γνωρίζει γι' αυτόν παρά μόνο ό,τι ο ίδιος αποκαλύπτει για τον εαυτό του σ' αυτόν. Συνεπώς, η γνώση αυτή δεν είναι αποτέλεσμα της αντίληψης του ανθρώπου για το Θεό, αλλά της πίστης σε εκείνο που του αποκαλύπτεται. Αυτό έχει σχέση και με την Τριαδικότητα του Θεού. Αυτή δεν είναι κάτι στο οποίο κάποιοι έφτασαν μέσα από συλλογισμό αλλά αποτέλεσμα αποκάλυψης που δεν κατανοείται, αλλά πιστεύεται και βιώνεται μέσα από την παρουσία του ίδιου του Θεού στον άνθρωπο. Η Τριαδικότητα του Θεού κάνει το Χριστιανισμό μια ξεχωριστή περίπτωση, αφού εξαιτίας αυτής μονοθεϊστικές θρησκείες όπως το Ισλάμ δε θεωρούν το Χριστιανισμό μονοθεϊστική θρησκεία.

ε) Η Ανάσταση και η ανακαίνιση του κόσμου και του ανθρώπου

Χριστιανισμός είναι η σειρά των πράξεων που κάνει ο Θεός μέσα στην ιστορία δια του δεύτερου προσώπου της Αγίας Τριάδας, προκειμένου να οδηγήσει τον κόσμο σε μια μόνιμη και στενή σχέση μαζί Του και ταυτόχρονα να τον σώσει από το θάνατο και να τον ανακαινίσει. Ο

Μ. Δαμασκηνού: Η εμφάνιση του Χριστού στις Μυροφόρες (Λεπτομέρεια)

αναστημένος Χριστός είναι το πρώτο δείγμα αυτού του νέου κόσμου, στον οποίο η επανένωση με το Θεό έχει πραγματοποιηθεί και ο θάνατος έχει καταργηθεί. Στο τέλος της ιστορίας όλος ο κόσμος θα είναι έτσι. Αυτό το τέλος προσδοκά ο χριστιανός: ένα νέο κόσμο, αναδη-

μιουργημένο, στον οποίο θα κυριαρχεί η ζωή και στον οποίο η δίψα για το απόλυτο θα σβήνει μέσα από τη μόνιμη και αδιατάρακτη στενή σχέση με το Θεό. Γι' αυτό ο Χριστιανισμός, με τον ορισμό που δώσαμε παραπάνω, αποσκοπεί βέβαια στην αποκατάσταση και ολοκλήρωση της σχέσης με το Θεό, αλλά ταυτόχρονα, επίσης, στη σωτηρία του κόσμου από το θάνατο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, σύμφωνα με τον Παύλο, η ανάσταση θεωρείται το κεντρικό γεγονός του Χριστιανισμού, τόσο που αυτός δε θα υπήρχε χωρίς την ανάσταση.

Η εις Άδου κάθοδος

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Αν όμως κηρύττουμε ότι ο Χριστός έχει αναστηθεί, πώς μερικοί ανάμεσά σας ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει ανάσταση νεκρών; Αν δεν υπάρχει ανάσταση νεκρών, τότε ούτε ο Χριστός έχει αναστηθεί. Και αν ο Χριστός δεν έχει αναστηθεί, τότε το κήρυγμά μας είναι χωρίς νόημα, το ίδιο και η πίστη σας. Κι ακόμα παρουσιαζόμαστε ψευδομάρτυρες απέναντι στο Θεό, αφού είπαμε γι' αυτόν ότι ανέστησε το Χριστό, ενώ δεν τον ανέστησε, αν βέβαια δεχτεί κανείς πως οι νεκροί δεν ανασταίνονται. Γιατί αν οι νεκροί δεν ανασταίνονται, τότε ούτε ο Χριστός έχει αναστηθεί. Κι αν ο Χριστός δεν έχει αναστηθεί, η πίστη σας είναι χωρίς περιεχόμενο· ζείτε ακόμα μέσα στις αμαρτίες σας. Πρέπει, επίσης, να συμπεράνει κανείς ότι και οι χριστιανοί που πέθαναν έχουν χαθεί. Αν η χριστιανική ελπίδα μας περιορίζεται μόνο σ' αυτή τη ζωή, τότε είμαστε οι πιο αξιοθρήνητοι απ' όλους τους ανθρώπους.

Η αλήθεια είναι πως ο Χριστός έχει αναστηθεί, κάνοντας την αρχή για την ανάσταση όλων των νεκρών. Γιατί, όπως ο θάνατος ήρθε στον κόσμο από έναν άνθρωπο, έτσι από έναν άνθρωπο ήρθε και η ανάσταση των νεκρών. Όπως πεθαίνουν όλοι εξαιτίας της συγγένειας με τον Αδάμ, έτσι χάρη στη συγγένεια με το Χριστό, όλοι θα ξαναπάρουν ζωή.

(Α' Κορ. 15,12-22).

2. Η Ανάσταση είναι, σύμφωνα με τη χριστιανική πίστη, όχι μόνο το επιστέγασμα συνόλου του έργου και της επίγειας ζωής του Χριστού, δεν είναι μόνο η μεγάλη απόδειξη, η μαρτυρία που έδωσε ο Θεός, είναι κάτι περισσότερο από αυτό: είναι το ίδιο το κέντρο και η ίδια η ουσία τον χριστιανικού Ευαγγελίου... είναι η βάση πάνω

στην οποία στηρίχτηκε ο Χριστιανισμός... Το κεντρικό θέμα του χριστιανικού κηρύγματος είναι: η Ανάσταση... Η Ανάσταση, η έκχυση της νικήτριας πραγματικότητας της αιώνιας ζωής, είναι το πραγματικό γεγονός που εκπλήρωσε τα όνειρα και τα οράματα της ανθρωπότητας. (Nicholas Arseniev, Revelation of Life Eternal, σ. 77-80).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς κρίνετε τις αντιλήψεις μερικών Χριστιανών που θεωρούν ότι ο Χριστιανισμός είναι μια θρησκεία που αποσκοπεί στη μετά θάνατο ζωή ενός μόνο τμήματος της ανθρώπινης ύπαρξης, της ψυχής;
2. Πώς θα περιγράφατε τη διαφορά μεταξύ υπέρβασης του θανάτου και κατάργησης του θανάτου;
3. Πώς αντιλαμβάνεστε την πρόταση ότι ο Χριστιανισμός δε σκοπεύει στη «σωτηρία από τον κόσμο» αλλά στη «σωτηρία του κόσμου»;

Το όραμα του Ιεζεκιήλ: « Θ' ανοίξω τους τάφους σας και θα σας βγάλω μες απ' αυτούς, λαέ μου...» (Ιζ. 37,12)

Γλωσσάριο

- **Αγγλικανική Εκκλησία:** Η Εκκλησία της Αγγλίας αποσχίστηκε με πρωτοβουλία του βασιλιά της Ερρίκου του Η' από τη Ρώμη και έκτοτε (1531) αποτέλεσε μια ιδιαίτερη κοινότητα που βρίσκεται ανάμεσα στους Προτεστάντες και τους Ρωμαιοκαθολικούς. Δέχεται σχεδόν όλες τις διδασκαλίες των Ρωμαιοκαθολικών (πλην του παπικού πρωτείου και του Καθαρτηρίου) αλλά τελεί τις ακολουθίες της στα αγγλικά (όχι λατινικά) και έχει για αρχηγό της τον εκάστοτε βασιλιά της Αγγλίας. Πιστοί της συναντώνται κυρίως στις αγγλοσαξωνικές χώρες και στις πρώην βρετανικές αποικίες, ενώ βρίσκεται σε διάλογο με την Ορθόδοξη Εκκλησία.
- **Ανιμισμός:** Η πίστη ότι όλα τα όντα, φαινόμενα κτλ. είναι εμψυχωμένα με κάποιο πνεύμα που τα κατοικεί (από το λατινικό anima = ψυχή).
- **Άσπιλη σύλληψη (Θεοτόκου):** Δόγμα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που θεσπίστηκε το 1854 επί Πάπα Θ', σύμφωνα με το οποίο η Παρθένος Μαρία, ήδη από της πρώτης στιγμής της συλλήψεώς της, με μοναδική Χάρη του Παντοδύναμου Θεού διατηρήθηκε καθαρή από κάθε ρύπο της προπατορικής αμαρτίας. Η Ορθόδοξη Εκκλησία δε δέχεται τη διδασκαλία αυτή.
- **Αρχέτυπο:** Εισηγητής του όρου είναι ο Κ. Γιουγκ που θεωρούσε ότι ο κάθε άνθρωπος, εκτός από το προσωπικό ασυνείδητο έχει στο βάθος της ψυχής του και ένα ασυνείδητο που είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους, το οποίο ονομάζεται «συλλογικό ασυνείδητο». Κατά το Γιούγκ ο άνθρωπος μπορεί να επηρεαστεί, εκτός από το προσωπικό και από το συλλογικό ασυνείδητο. Σ' αυτό υπάρχουν τα αρχέτυπα. Τα αρχέτυπα περιλαμβάνουν πανάρχαια πρότυπα και εικόνες, σε περιορισμένο αριθμό, που υπερβαίνουν τα όρια της προσωπικής εμπειρίας κάθε ανθρώπου, γι' αυτό υπάγονται στο συλλογικό ασυνείδητο.

λογικό ασυνείδητο. Τα αρχέτυπα εμφανίζονται με πολλές μορφές (σαν αντικείμενα, σαν Θεοί, σαν φυσικές δυνάμεις, σαν δαίμονες, σαν άνθρωποι κτλ.), που το συμβολικό τους νόημα, αν ερμηνευτεί σωστά, είναι κοινό για όλους τους ανθρώπους.

- **Βαπτιστές:** Ομάδα που προέκυψε από τον Προτεσταντισμό μετά το 17ο αιώνα και χαρακτηρίζεται από τη βάπτιση των ενήλικων μόνο μελών της, την απόρριψη οργανωμένης εκκλησίας (ιερατείου κτλ.), την ελευθερία στην προσωπική πίστη στο ευαγγέλιο και το ιεραποστολικό πνεύμα. Τα περισσότερα μέλη της βρίσκονται (με μορφή διάφορων οργανώσεων) στις αγγλοσαξονικές χώρες.

- **Διαφωτισμός:** Μεγάλο πνευματικό κίνημα που εμφανίστηκε στη Δυτική Ευρώπη στο β' μισό του 18ου αιώνα και σφράγισε τον πολιτισμό μας μέχρι σήμερα. Βασίζεται στην κεντρική σκέψη ότι τη ζωή του ανθρώπου πρέπει να την κατευθύνει η ίδια η κριτική του σκέψη και όχι ο μύθος που μέχρι τότε τον κρατούσε σε ανωριμότητα. Ο Διαφωτισμός έδειξε μια ψυχρή έως ανοιχτά εχθρική στάση απέναντι στη θρησκεία και ειδικά την οργανωμένη με προνόμια (π.χ. στη Γαλλία), επειδή ακριβώς αντιπροσώπευε το μύθο μέσα στην κοινωνία.

- **Έγκελος (1770-1831):** Μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος, ιδρυτής της εγγελοιανής φιλοσοφίας, η οποία επηρέασε πολλούς άλλους σύγχρονους και μεταγενέστερους φιλοσόφους. Η πρωτοτυπία της έγκειται στη χρησιμοποίηση της διαλεκτικής μεθόδου, με την οποία καθιερώθηκε το τριαδικό σχήμα: θέση - αντίθεση - σύνθεση. Οι άξονες του φιλοσοφικού του συστήματος είναι: α) η Λογική β) η φιλοσοφία της φύσης και γ) η φιλοσοφία του πνεύματος. Στην τρίτη περίπτωση, εφαρμόζοντας το τριαδικό σχήμα διακρίνει το πνεύμα σε α) υποκειμενικό, β) αντικειμενικό και γ) απόλυτο.

- **Εθνοφυλετισμός:** Η τάση για οργάνωση σε ιδιαίτερη τοπική εκκλησία ανά έθνος μέσα σε ένα ενιαίο κράτος. Κανονικά στην Ορθόδοξη εκκλησία η κάθε περιοχή αποτελεί ιδιαίτερη τοπική Εκκλησία ανάλογα με το κράτος (π.χ. Πατριαρχείο Σερβίας, Αυτοκέφαλη Εκκλησία Ελλάδας κτλ.). Αν σε ένα κράτος μένουν πιστοί πολλών εθνών πρέπει να ανήκουν σε μία Εκκλησία για να μη χωρίζονται λόγω της εθνότητάς τους. Ο εθνοφυλετισμός καταδικάστηκε από Μεγάλη Σύνοδο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως το 1872.
- **Ενθουσιαστικές ομάδες:** Ομάδες που, ιδιαίτερα στο χριστιανικό χώρο, τονίζουν και τρέφουν υπερβολικά το συναίσθημα με άξονα κάποιο ιδιαίτερο γεγονός (το επικείμενο τέλος του κόσμου, ή τον ερχομό του Αγίου Πνεύματος) και αρνούνται τη δομημένη ιεραρχία στην Εκκλησία (επισκόπους, ιερατείο κτλ.). Τυπικό παράδειγμα είναι οι λεγόμενοι Πεντηκοστιανοί.
- **Θεός:** Πιθανή ετυμολογία της λέξης: α) από το ρήμα θεάομαι - θεώμαι. που σημαίνει παρατηρώ, κοιτάζω, βλέπω= αυτός που παρατηρεί, βλέπει και εποπτεύει τα πάντα άμεσα και τέλεια, β) από το ρήμα θέω= τρέχω γρήγορα, πετώ, περιβάλλω, σημαίνει αυτός που βρίσκεται παντού και πάντοτε ολόκληρος.
- **Θρησκεία:** α) από το ρήμα θρέομαι, θροέω, που σημαίνει κράζω μεγαλοφώνως, θορυβώ προκαλώντας θρουν, θρόισμα ή β) από τη λέξη Θρήσσα= θράκισσα γυναίκα. Οι Θράκισσες ήταν μυημένες στα Καβείρια μυστήρια της Θράκης. Κατά την τελετή καταλαμβάνονταν από ενθουσιασμό και ιερή μανία και μετείχαν στις «περίεργες ιερουργίες» [Πλουτάρχου, Αλέξανδρος, 2. 5 (1665α)]. Και οι δύο αυτές απόψεις για την ετυμολογία της λέξης αμφισβητούνται. Στα λατινικά η Θρησκεία αποδίδεται με τη λέξη Religio, την οποία παρέλαβαν και οι λατινογενείς ευρωπαϊκές γλώσσες. Κατά τον Κικέ-

ρωνα το Religio προέρχεται από το religere που σημαίνει προσέχω, τηρώ επιμελώς, ενώ κατά τον Αυγουστίνο προέρχεται από το ρήμα religare που σημαίνει συνδέω, επανασυνδέω.

- **Θρησκευολογία:** Κλάδοι της Θρησκευολογίας είναι α) η Ιστορία των Θρησκευμάτων, β) η Συγκριτική Θρησκευολογία, γ) η Φαινομενολογία της Θρησκείας, δ) η Ψυχολογία της Θρησκείας, ε) η Κοινωνιολογία της Θρησκείας και στ) η Φιλοσοφία της Θρησκείας.

- **Θρήσκευμα:** Σημαίνει το σύνολο των δοξασιών και των λατρευτικών τύπων που διαφοροποιούν τη μία θρησκεία από την άλλη.

- **Καθαρήριο:** Διδασκαλία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ότι οι ψυχές που μετανόησαν, αλλά δεν πρόλαβαν να κάνουν καλά έργα, βρίσκονται μετά θάνατο σ' έναν ενδιάμεσο τόπο, το Καθαρήριο, που δεν είναι ούτε ο Παράδεισος ούτε η Κόλαση. Εκεί εξαγνίζονται ολοκληρωτικά από την αμαρτία μέχρι να μπουν στον Παράδεισο. Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν αποδέχεται αυτήν τη διδασκαλία.

- **Καλβινιστές (Μεταρρυθμισμένοι):** Βασική ομάδα από το ευρύτερο σύνολο του Προτεσταντισμού που ακολούθησε τη διδασκαλία του Ιωάννη Καλβίνου (1509-1564), ότι ο Θεός επεμβαίνει με τη χάρη Του αυθαίρετα στον άνθρωπο και σώζει όποιον θέλει. Έδωσε έμφαση στον πνευματικό, άορατο χαρακτήρα της Εκκλησίας και απέρριψε το ιερατείο και τα περισσότερα μυστήρια, ενώ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο κήρυγμα. Βρίσκεται στη Γερμανία, Ελβετία, Κάτω Χώρες, Ουγγαρία, Βρετανία, Β. Αμερική και όπου μετανάστευσαν κάτοικοι των χωρών αυτών.

- **Κληρικοκρατία:** η επικράτηση του κλήρου έναντι του λαού (των μη κληρικών) στη χριστιανική Εκκλησία (αλλά

και σε κάθε θρησκεία), που τεκμηριώνεται από τη λαθεμένη διδασκαλία ότι το ιερατείο είναι η κυρίως Εκκλησία, ενώ οι λαϊκοί είναι απλώς θεατές. Αντίθετο ή λαϊκοκρατία.

- **Λουθηρανοί:** Η κυριότερη Προτεσταντική ομάδα που ακολούθησε τη διδασκαλία του Λούθηρου και απλώθηκε σε όλο σχεδόν τον κόσμο.
- **Μαγεία:** Η τέχνη για την πραγματοποίηση επιθυμητών αποτελεσμάτων μέσω της χρήσης «νόμων» της φύσης, όπως αναλογιών μεταξύ των όντων, αλληλεπίδρασης μεταξύ τους κλπ. Επίσης μέσω της χρήσης πνευματικών όντων.
- **Μαοϊσμός:** Η κομμουνιστική ιδεολογία και το πολιτικό σύστημα που ανέπτυξε και επέβαλε στην Κίνα ο Μάο Τσε Τουγκ.
- **Μεγάλη Θεά:** Επίσης «θεά Μητέρα» ή «Μεγάλη Μητέρα». Η γενεσιουργός ή γονιμοποιός δύναμη του σύμπαντος που λατρεύεται ως θεά.
- **Μυστικισμός:** Η θρησκευτικότητα εκείνη που επιδιώκει μια εμπειρική και άμεση επαφή και τελικά ένωση με το Θεό. Η ένωση αυτή πραγματοποιείται στο παρόν. Έτσι ο μυστικισμός βρίσκεται σε αντίθεση με τη θρησκευτικότητα προφητικού τύπου, ο σκοπός της οποίας πραγματοποιείται στην πληρότητά του στο τέλος της ιστορίας.
- **Νομικισμός:** έμφαση της θεολογίας μιας θρησκείας στα χαρακτηριστικά του νόμου. Ο άνθρωπος καλείται να οριοθετήσει τη ζωή του ή να σωθεί με βάση την τήρηση ενός νόμου και την αποφυγή της τιμωρίας από την καταπάτησή του.
- **Ομολογία:** Κείμενο που περιέχει τις βασικές αλήθειες της πίστης (π.χ. Σύμβολο της Πίστεως). Στον Προτεσταντισμό τέτοια κείμενα χρησίμευαν για να κωδικοποιούν οι διάφορες ομάδες τα βασικά σημεία της πί-

στης τους. Σημαντικότερα είναι η «Ομολογία της Αυγούστας, η «Κατήχηση της Χαϊδελβέργης» κ.α.

- **Ουτοπικός:** (από το ου τόπος), είναι ο ανεδαφικός, ο ανεφάρμοστος. Στην ιστορία της σκέψης επίθετο που χαρακτηρίζει στοχαστές που οραματίζονταν μια ιδανική κοινωνία.

- **Παράδοση:** Με την ευρεία έννοια της λέξης, στη θρησκευτιολογική γλώσσα, ένα θρησκευτικό σύστημα ή μια θρησκεία, π.χ. η ισλαμική παράδοση, η Βισνουϊκή παράδοση κτλ.

- **Σαμανισμός:** Η μέσω της έκστασης που προκαλείται με διάφορα μέσα επικοινωνία με θεότητες και πνεύματα. Δείγμα σαμανισμού από την ελληνική αρχαιότητα είναι π.χ. η Πυθία.

- **Σανσκριτικά:** Η αρχαία ινδοευρωπαϊκή γλώσσα της Ινδίας.

- **Σέκτα:** (από το λατ. Secta<sequi=ακολουθώ). Θρησκευτική ομάδα της οποίας η διδασκαλία διαφοροποιείται σε κάποια σημεία από τη διδασκαλία μιας κεντρικής θρησκείας.

- **Υπερβατικός Διαλογισμός:** Διαλογιστική τεχνική που έδωσε το όνομά της στο κίνημα που ίδρυσε τη δεκαετία του '60 ο Ινδός γκουρού Μαχαρίσι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Afee Mc Ward: Τα 5 μεγάλα ζωντανά θρησκευόμενα, μτφρ. Σ. Αγουρίδη, Εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 1997².

2. Bechert, Heinz and Gombrich, Richard, ed., The World of Buddhism, Thames and Hudson, London 1993 (1984).

3. Bonnefoy, Yves, *American, African and Old European Mythologies*, University of Chicago Press, 1993.
4. Grasse P. P., *Εσύ ο μικρούλης Θεός*, μετάφρ. Ν. Π. Παπαδόπουλου, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1971.
5. Davies Paul, *Θεός και μοντέρνα φυσική*, μτφρ. Θ. Τσουκαλαδάκη, Εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 1983.
6. Eliade Mircea: *Γιόγκα*, Εκδ. Χατζηνικολή. Αθήνα 1980.
7. Του ιδίου. *Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών*, μτφρ. Έλ. Τσούτη, Εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1981.
8. Frazer G. James: *Ο χρυσός κλώνος. Μελέτη για τη μαγεία και τη θρησκεία*, μτφρ Μπ. Μπικιάκη, Τόμοι 3, Αθήνα 1991-3.
9. Hinnels R. John: ed., *A Handbook of Living Religions*, Penguin Books 1985.
10. Mookerjee, Ajit. *Ritual Art of India*, Thames and Hudson, London 1985.
11. Smart Ninian: *The Religious Experience of Mankind*. Collins 1980 (1969).
12. Stuart Sutherland e.a. ed., *The World's Religions*, Routledge, 1988.
13. Vernant Jean-Pierre: «Greek Religion», *Encyclopedia of Religion*, Macmillan.
14. Wosien, Maria-Gabriel, *Sacred Dance*, Thames and Hudson, London.
15. Βελισσαρόπουλου Δημ.: *Ιστορία της κινεζικής φιλοσοφίας*, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1981.
16. Βιτσαξή Βασ.: *Ινδουισμός, θεότητες, μύθοι, σύμβολα*, Αθήνα 1981.
17. Του ιδίου: *Ο στοχασμός και η πίστη. Αρχαιότητα, Χριστιανισμός*, Εκδ. Εστία.
18. Γιανναρά Χρ.: *Αλφαβητάρι της πίστης*, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1988⁶.
19. Γιαννουλάτου Αναστ.: *Ισλάμ. Θρησκευολογική επισκόπηση*, Αθήνα 1983³.

20. Του ιδίου: Τα πνεύματα Μ ' Μπαν ' ντονα και τα πλαίσια της λατρείας των, Αθήνα 1970.
21. Γκλάζεναπ Χέλμουτ ντε: Οι πέντε μεγάλες θρησκείες του κόσμου, μτφρ. Νικ. Βρεττάκου, Εκδ. Βιβλιοαθηναϊκή, χ.χ.
22. Του ιδίου: Η φιλοσοφία των Ινδών, μτφρ. Ειρ. Παπαγεωργίου, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1993.
23. Γραμμένου Ε., Βουδισμός Ζεν: Τύπος και ουσία. Συλλογή και μετάφραση κειμένων, Εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1977.
24. Δακουρά Διον.: Θρησκευόμενα και πνευματική εμπειρία, Αθήνα 1991.
25. Δρίτσα Δημ.: Πρακτικός οδηγός για τη διδασκαλία των Θρησκευτικών στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1998.
26. Ένωση Ελλήνων Φυσικών: Ορθοδοξία και φυσικές επιστήμες (συλλογικό έργο), Εκδ. Σαββάλα, Αθήνα 1996.
27. Ζιάκα Γρηγ.: Προφητεία, αποκάλυψη και ιστορία της σωτηρίας κατά το Κοράνιον. Θεσσαλονίκη 1976.
28. Του ιδίου: Πίστις, ελπίς και σωτηρία κατά το Ισλάμ, Θεσσαλονίκη 1978.
29. Του ιδίου: Ιστορία των θρησκευμάτων Α '. Τα ινδικά θρησκευόμενα, Θεσσαλονίκη 1986. Β ' Το Ισλάμ. Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1988³.
30. Ζορμπά Β., Κων.. Εκκλησία και φυσικό περιβάλλον, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1998.
31. Ζωγραφάκη Γεωρ.: Μπαγκαβάτ Γκιτά. Το θείο τραγούδι, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1966.
32. «Καθ' οδόν»: Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου, Εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992 κ.ε.
33. Καινή Διαθήκη. Το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση στη δημοτική των Γ. Γαλίτη, Ιω. Καραβιδόπουλου, Ιω. Γαλάνη και Π. Βασιλειάδη, Εκδ. Ελληνική Βιβλική

- Εταιρία, Αθήνα 1989 (νεότερη έκδοση βελτιωμένη, 1995).
34. Καριώτογλου Αλέξ.: Ορθοδοξία και Ισλάμ, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1985.
35. Του ιδίου: Άσκηση και λύτρωση κατά την Μπαγκαβάτ Γκιτά, «Σύναξη» 1988, σελ. 41-50.
36. Του ιδίου: Κουβεντιάζοντας για την πίστη σήμερα, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1989².
37. Του ιδίου: Εισαγωγή στο ιερό Κοράνιο (μτφρ. Πεντάκη), Φωτοτυπική ανατύπωση, Εκδ. Δημιουργία, Αθήνα 1995.
38. «Κοινωνία»: Τριμηνιαίο Δελτίο της «Πανελληνίου Ενώσεως θεολόγων», Αθήνα 1951 κ.εξ.
39. Λαμπροπούλου Βασ.: Η τελευταία σφραγίδα του Θεού (Το Ισλάμ), Εκδ. Κονιδάρη, Αθήνα 1997.
40. Ματσούκα Νικ.: Το πρόβλημα του κακού. Δοκίμιον πατερικής θεολογίας, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986.
41. Του ιδίου: Επιστήμη, Φιλοσοφία και Θεολογία στην Εξαήμερο του Μ. Βασιλείου, Εκδ. Πουρναρά, Θεσ/νίκη 1990².
42. Μπακογιάννη Βασ.: Το παράλογο της αθεΐας, Εκδ. Τήνος, Αθήνα χ.χ.
43. Μπαρό Αντρέ: Ο Βούδας, μτφρ. Νατ. Τσουκαλά, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1985.
44. Μπέγζου Μάριου: Πίστη και επιστήμη σε ορθόδοξη θεολογική προοπτική, περ. «Σύναξη» 17 (1986), σελ. 35-51.
45. Του ιδίου: Δοκίμια φιλοσοφίας της θρησκείας - Μεταμοντερνισμός και εσχατολογία, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1991².
46. Του ιδίου: Ελευθερία ή θρησκεία; Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1991.
47. Του ιδίου: Φαινομενολογία της θρησκείας, Εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1995.

48. Μπούκη Χρ.: Θρησκεία και φόβος, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1964.
49. Νίκα Σωκρ.: Λεξικό ορθόδοξης θεολογίας. Από την αγάπη ως την ωραιότητα, Τόμ. Α', Αθήνα 1997.
50. Νικολαΐδη Απ.: Εξηγήσεις και παρεξηγήσεις στο χώρο της θεολογίας. Συμβολική με στοιχεία Απολογητικής, Αθήνα 1990.
51. Νικολόπουλου Βασ. (Χημικού) : Δημιουργός ή τύχη; Εκδ. Χριστιανική Εστία, Πάτρα 1994.
52. Νίλσον Μ.: Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, μτφρ. Άκη Παπαθομόπουλου, Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1987⁴.
53. Παντουβά Θ.: Ερμηνευτικό λεξικό της ινδικής φιλοσοφίας και Γιόγκα, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989.
54. Παπαδημητρίου Απ.: Επιστήμη, υλισμός και πίστη. Τόμ. Α' και Β', Θεσσαλονίκη 1984 και 1990.
55. Παπαλεξανδρόπουλου Στυλ.: «Νέα Εποχή: Η Θρησκευσιολογική ταυτότητα ενός κινήματος», περ. Έξοδος [1991), τ.6, σ. 17-29, τ. 7, σ. 41-61.
56. Του ιδίου: Δοκίμια ιστορίας των θρησκειών, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1994.
57. Του ιδίου: Θεότητες και κόσμος στην κοσμογονία του Κοτζίκι (Σιντοϊσμός), Αθήνα 1997.
58. Παύλου Γεωργ.: Νόστος ασύμμετρος προσώπου, Τόμ. Α': Επιστήμη και γνώση, Τόμ. Β': Αρχέτυποι του πολιτισμού, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1994².
59. Ρωμανίδη Ιωάν.: Το προπατορικόν αμάρτημα, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1989.
60. Σεφεριάδου Μ. (μετφρ.): Τάο Τε Κιγκ, Εκδ. Ερμής, Αθήνα 1981.
61. Σιαγκρή Αχιλ.: Amida (Amitabha) Βούδας. Ο νοσταλγούμενος Θεός σωτήρ (διδακτ. διατρ.), Αθήνα 1981.
62. Σμέμαν Αλ.: Για να ζήσει ο κόσμος, μτφρ. Ζήσ. Λορεντζάτου, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987.

63. Σταθόπουλου Δημ.: Η Σχολή της Αμώμου ή Καθαρός Χώρας (Αμινταϊσμός), Αθήνα 1969.
64. Του ιδίου: Ζενισμός. Αρχαί, εξέλιξις, νόημα. Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1971.
65. Στανιλοάε Δημ.: Ο Θεός, ο κόσμος και ο άνθρωπος. Εισαγωγή στην ορθόδοξη δογματική θεολογία, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1990.
66. «Σύναξη»: Τριμηνιαία έκδοσις σπουδής στην ορθοδοξία, Αθήνα 1982 κ.εξ.
67. Φαράντου Μ.: Το περί Θεού ερώτημα. Τόμοι δύο (2), Αθήνα 1977.
68. Του ιδίου: Δογματικά και ηθικά. Αθήνα 1983.
69. Του ιδίου: Η περί Θεού ορθόδοξος διδασκαλία. Αθήνα 1985.
70. Φλωρόφσκυ Γεωργ.: Αγία Γραφή, Εκκλησία. Παράδοσις. Μτφρ. Δημ. Τσάμη, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1975.
71. Του ιδίου: Χριστιανισμός και Πολιτισμός, μτφρ. Νικ. Πουρναρά, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1982.
72. Του ιδίου: Θέματα ορθόδοξου θεολογίας, Εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 1988².
73. Φούγια Μεθ.: Το ελληνικό υπόβαθρο του Ισλαμισμού, Εκδ. Διβάνη, Αθήνα 1994.
74. Φούσκα Κων.: Οριακά σημεία χριστιανικής Ανθρωπολογίας. Αθήνα 1997.
75. Του ιδίου: Η ανθρωπολογία των Κατπαδοκών, Περιοδ. ΚΟΙΝΩΝΙΑ 41 (1998), σελ. 44-68.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄	
ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ	5
27. Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ	7
28. ΤΑ ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ	18
29. Ο ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ	25
30. ΤΟ ΙΣΛΑΜ (Α΄)	35
31. ΤΟ ΙΣΛΑΜ (Β΄)	46
32. Ο ΙΝΔΟΥΪΣΜΟΣ (Α΄)	53
33. Ο ΙΝΔΟΥΪΣΜΟΣ (Β΄)	62
34. Η ΓΙΟΓΚΑ.....	74
35. Ο ΒΟΥΔΙΣΜΟΣ	83
36. Η ΚΙΝΕΖΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ	98
37. Η ΙΑΠΩΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ.....	112
38. ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΙΕΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ	122
39. ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ- Η ΤΕΛΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ	130
ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ	140
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	146

Με απόφαση της Ελληνικής κυβέρνησης τα διδακτικά Βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν Βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει Βιβλιόσημο θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

ΕΚΔΟΣΗ ΙΓ' 2009 - ΑΝΤΙΤΥΠΑ: 131.000 - ΑΡ. ΣΥΜΒΑΣΗΣ 46 / 04-02-2009 ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: 3Ε ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗ Α.Ε.